



UNIVERZITET U SARAJEVU

FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

ODSJEK SOCIJALNI RAD

**PRAVA ŽENA NA MATERINSTVO U KONTEKSTU  
LJUDSKIH PRAVA**

**Magistarski rad**

**MENTOR:**

**Doc. dr. Sanela Šadić**

**STUDENT:**

**Aida Mustafić**

**Sarajevo, oktobar 2023. godine**

## SADRŽAJ

<b>UVOD .....</b>	<b>4</b>
<b>1. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA.....</b>	<b>7</b>
1.1. Problem istraživanja.....	7
1.2. Predmet istraživanja .....	8
1.3. Ciljevi istraživanja.....	10
1.4. Hipoteze i indikatori.....	12
1.5. Metode istraživanja .....	14
1.6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja .....	15
<b>2. HISTORIJAT FEMINIZMA I BORBA ŽENA ZA SVOJA PRAVA ..</b>	<b>16</b>
2.1. Pojam feminizma.....	16
2.2. Historijat feminizma.....	22
2.2.1. <i>Prvi talas feminizma</i> .....	22
2.2.2. <i>Drugi talas feminizma</i> .....	27
2.2.3. <i>Treći talas feminizma</i> .....	35
2.3. Rodno zasnovano nasilje.....	38
<b>3. SAVREMENA PORODICA I IZAZOVI MAJČINSTVA.....</b>	<b>40</b>
3.1. Porodica, definiranje porodice i vrste porodice .....	40
3.1.1. <i>Moderni stil života i izazovi za porodicu</i> .....	45
3.1.2. <i>Izazovi usklađivanja roditeljske i radne uloge</i> .....	47
3.2. Prava žena na materinstvo u zakonodavstvu.....	<b>Error! Bookmark not defined.</b>
3.2.1. <i>Međunarodna pravna regulativa materinstva</i> .....	52
3.2.2. <i>Bosanskohercegovačka pravna regulativa i praksa materinstva</i> .....	56
<b>4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....</b>	<b>65</b>
<b>ZAKLJUČAK.....</b>	<b>85</b>

<b>LITERATURA .....</b>	<b>87</b>
<b>PRILOZI.....</b>	<b>93</b>
Prilog br. 1. Anketni upitnik za žene.....	93
Prilog br. 2. Anketni upitnik za muškarce.....	96

## **UVOD**

Ljudska prava su prava svakog čovjeka koja mu pripadaju bez obzira na njegovu rasu, boju kože, jezik, pol, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, kao i bez obzira na politički, pravni ili međunarodni status zemlje ili područja kojem pripada. Ljudska prava su opća (univerzalna), što znači da su primjenjiva jednako i bez diskriminacije na sve ljudi. Ljudska prava su urođena i neotuđiva, što znači da ih svako ljudsko biće stječe samim rođenjem te mu se ona ne mogu, niti smiju oduzeti (UN, 1948).

Ponekad se pojedine skupine ljudi kao što su žene, djeca, stranci, izbjeglice i sl. zaštićuju posebnim aktima (npr. Konvencija o pravima djeteta, Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Konvencija o pravima osoba s invaliditetom), no time se ne ugrožava načelo univerzalnosti ljudskih prava, već se na taj način pruža efikasnija i preciznija zaštita posebno osjetljivih grupacija (UN, 1948).

Ljudska prava nisu zasluge ili nagrade pa se ne poklanjaju niti oduzimaju, već pripadaju svakom čovjeku već na temelju činjenice njegovog postojanja. Ljudska prava su nedjeljiva i međusobno ovisna što znači da grupe ljudskih prava imaju jednaku važnost te da se pojedina prava ne mogu ostvariti bez istovremenog ostvarenja nekih drugih prava (npr. bez prava na slobodu kretanja teško će se ostvariti pravo na sudjelovanje u kulturnom životu zajednice, bez prava na slobodu mišljenja teško će se ostvariti pravo na slobodu vjeroispovijesti) (UN, 1948).

Kada su u pitanju ljudska prava žena činjenica je da se i danas širom svijeta ograničavaju njihova prava čak i ona osnovna i najvažnija prava- pravo na život i tjelesnu neovisnost. Žene su u svim segmentima bile diskriminirane, a nažalost ta diskriminacija se proteže i danas. Žene bivaju potlačene u odnosu na muškarce. Jedno od temeljnih ljudskih prava jeste i zaštita materinstva. Prema Međunarodnim standardima, postoji potreba da se osigura: Zaštita žena za vrijeme trudnoće, zaštita žena neposredno prije poroda, zaštita majke i djeteta neposredno nakon poroda i usaglašavanje privatnog i profesionalnog života roditelja u prvim godinama života djeteta (United Nations, 1952).

Za prava žena možemo reći da je to izraz kojim se opisuje ideološki, politički, pravni i filozofski koncept kojim svako ljudsko biće ženskog spola samim činom rođenja stiče određen broj neotuđivih prava, bez obzira na državljanstvo ili porijeklo, a koje se sadržajem razlikuju od šireg koncepta ljudskih prava. Problemi sa kojim se susreću žene su mnogobrojni. Kada je u pitanju neravnopravnost spolova i diskriminacija, najuočljiviji su u pogledu položaja žena na tržištu rada, kao i učešća u javnom i političkom životu. Također neravnopravnost i diskriminacija se ogledaju u češćem nasilju nad ženama, uključujući i nasilje u porodici. Još jedan od problema jeste taj da se rodna ravnopravnost još uvijek shvata kao pitanje kojim se primarno bave žene, i nije tretirana kao prioritet.

U prvom dijelu rada je obrađen historijat feminizma i borbu žena za ljudska prava, kako u svijetu tako i u Bosni i Hercegovini. Kada je u pitanju položaj žena u BiH te njihova borba za prava, ona doseže do 1913. godine. Te godine su žene prvi put održale javni zbor, te nakon toga 1919. godine osnivaju feminističko, nestranačko udruženje, pod nazivom “Društvo za prosvjećivanje žena i zaštitu njenih prava”.

Ovo udruženje je osnovano s ciljem da se bavi obrazovanjem, kao i političkim i građanskim pravima žena. Žene su se borile za pravo glasa, priznanje jednakog starateljstva oca i majke nad djecom, ekonomsku nezavisnost udate žene, osiguranje izdržavanja majke i djeteta putem zakona, zaštitu ženske radne snage, izmjene nasljednog prava u korist žene, napredovanje u pozivima kojima se bave žene, uvođenje ženskih inspektora rada i slobodan pristup u politički život. U prvom dijelu, pored prethodno navedenog, su obrađena i određena prava žena, kao što su prava žena u javnom i političkom životu, spolna i reproduktivna prava žena, kao i na nasilje nad ženama.

U drugom dijelu je obrađena tema zaštite materinstva, obzirom da je to jedno od temeljnih ljudskih prava i jedna od ključnih obaveza Bosne i Hercegovine. Te obaveze utvrđuju sljedeće elemente:

- obuhvat pravom, uvjeti za ostvarivanje prava,
- porodiljsko odsustvo za majke,
- roditeljsko odsustvo za očeve,
- odsustvo prije poroda iz medicinskih razloga,
- naknada za vrijeme trajanja porodiljskog / roditeljskog odsustva za zaposlene,
- naknada za vrijeme trajanja porodiljskog / roditeljskog odsustva za nezaposlene,
- zaštita radnog mesta i zabrana diskriminacije,

- zdravstvena zaštita na radu i zaštita majki koje doje.

Zatim sam se osvrnula na domaće zakonodavstvo, odnosno na zakone i propise koji uređuju zaštitu majke i materinstva i njihovih prava. Stanje u kantonima FBiH je analizirano na osnovu upitnika upućenih Ministarstvu rada i socijalne politike Federacije BiH i kantonalnim ministarstvima u oblasti socijalne zaštite od strane Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine.

# **1. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA**

## **1.1. Problem istraživanja**

Prava žena na materinstvo su važan aspekt ljudskih prava i predstavljaju ključnu tačku u promišljanju o ravnopravnosti, jednakosti i dostojanstvu žena. Ovo istraživanje fokusira se na prava žena na materinstvo u kontekstu Bosne i Hercegovine, posebno u okviru Federacije Bosne i Hercegovine. Cilj istraživanja je analizirati stepen zaštite i ostvarivanja tih prava u skladu s međunarodnim standardima ljudskih prava, praksom u regionu i specifičnostima BiH.

Problem istraživanja proizlazi iz potrebe da se ispita postojeći pravni okvir, društvene norme, kulturni obrasci i socijalna stvarnost u vezi s pravima žena na materinstvo u Bosni i Hercegovini, s posebnim fokusom na Federaciju BiH. U kontekstu postkonfliktnog društva, važno je istražiti da li žene u Bosni i Hercegovini imaju adekvatnu zaštitu i ostvarivanje prava na materinstvo te da li postoje prepreke ili nedostaci u ostvarivanju tih prava.

U međunarodnom okviru, prava žena na materinstvo su priznata kao temeljna ljudska prava. Međunarodni instrumenti kao što su Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), Evropska socijalna povelja, Konvencija o pravima djeteta, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR) i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR) postavljaju osnovne principe jednakosti, nediskriminacije i zaštite reproduktivnih prava žena (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner [OHCHR], 2021). Ovi instrumenti se primjenjuju i na Bosnu i Hercegovinu kao državu koja je potpisnica i ugovorna strana u vezi s tim dokumentima (OHCHR, 2021).

Prava žena na materinstvo također su relevantna u kontekstu država u regionu. Države u regionu suočavaju se s sličnim izazovima i problemima kada je u pitanju ostvarivanje tih prava. Analiza regionalne prakse može pružiti uvid u zajedničke trendove, ali i specifičnosti u vezi s pravima žena na materinstvo. Primjeri dobre prakse u regionu mogu poslužiti kao inspiracija za unapređenje zaštite i ostvarivanja tih prava u Bosni i Hercegovini (European Women's Lobby, 2019).

Bosna i Hercegovina je složena država s dva entiteta - Federacijom Bosne i Hercegovine i Republikom Srpskom i administrativnom jedinicom Brčko distrikt BiH. Oba entiteta imaju različite pravne okvire koji se odnose na prava žena na materinstvo. U Federaciji BiH, Zakon o radu i Zakon o socijalnoj zaštiti pružaju osnovnu zaštitu trudnicama i majkama, ali se često suočavaju s problemima u praksi, kao što su diskriminacija na radnom mjestu, nedovoljna socijalna podrška i nedostatak pristupa zdravstvenoj zaštiti (Šehić & Šehić, 2018).

U ostvarivanju prava žena na materinstvo u Bosni i Hercegovini često se suočavaju s diskriminacijom i nejednakostima. To može uključivati nedostatak pristupa reproduktivnom zdravlju, nedovoljnu socijalnu zaštitu, nedostatak podrške za žene koje su majke, kao i predrasude i stereotipe o rodnim ulogama. Diskriminacija može biti posebno izražena prema marginaliziranim grupama žena, poput žena iz ruralnih područja, žena s invaliditetom i žena manjinskih grupa (Bosnia and Herzegovina Agency for Gender Equality [AGE], 2018).

Da bi se unaprijedila zaštita i ostvarivanje prava žena na materinstvo u Bosni i Hercegovini, potrebne su pravne, socijalne i institucionalne mjere. To uključuje jačanje zakonodavnog okvira kako bi se osigurala veća zaštita od diskriminacije i nejednakosti, poboljšanje pristupa reproduktivnom zdravlju i zdravstvenim uslugama, osiguranje adekvatne socijalne podrške majkama i promoviranje rodne ravnopravnosti u društvu. Također je važno osigurati efikasno provođenje postojećih zakona i pružiti obrazovanje i osviještenost o pravima žena na materinstvo (AGE, 2018).

Prava žena na materinstvo su temeljna ljudska prava i njihova zaštita i ostvarivanje su od vitalnog značaja za pravedno i inkluzivno društvo. U Bosni i Hercegovini, kao i u Federaciji Bosne i Hercegovine, postoji potreba za unapređenjem zaštite i ostvarivanja tih prava. Analiza međunarodnih standarda, regionalne prakse i specifičnosti Bosne i Hercegovine može pružiti smjernice za razvoj adekvatnih politika, zakona i mera koje će osigurati veću zaštitu prava žena na materinstvo i unaprijediti njihov položaj u društvu.

## **1.2. Predmet istraživanja**

Predmet ovog istraživanja je analiza prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava, s posebnim naglaskom na Bosnu i Hercegovinu, posebno na Federaciju Bosne i Hercegovine. Cilj istraživanja je istražiti stepen zaštite i ostvarivanja prava žena na materinstvo u skladu s

međunarodnim standardima ljudskih prava, praksom država iz regiona i specifičnostima Bosne i Hercegovine.

U okviru istraživanja će se analizirati pravni okvir, društvene norme i kulturni obrasci koji utječu na ostvarivanje prava žena na materinstvo. Također će se proučiti relevantni međunarodni instrumenti ljudskih prava, kao što su Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR) i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR).

Jedan od ključnih aspekata istraživanja je analiza regionalne prakse u državama u regionu u vezi s pravima žena na materinstvo. Ova analiza će obuhvatiti praksu drugih država regiona u vezi s pravima žena na materinstvo, kako bi se identificirali zajednički trendovi, ali i specifičnosti koje su prisutne u Bosni i Hercegovini.

U okviru određenog predmeta istraživanja potrebno je objasniti tipski model predmeta istraživanja, koji se sastoji od nekoliko činilaca:

**Uslovi:** uticaj na ostvarivanje prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava u Federaciji Bosne i Hercegovine. Ovi uslovi uključuju pravni okvir, društvene norme, socioekonomske faktore i kulturne običaje koji mogu uticati na prava žena na materinstvo.

**Subjekti:** istraživanja su 250 žena koje su, ili će biti, majke i 50 očeva u Federaciji Bosne i Hercegovine.

**Motiv, interes i cilj:** Motiv istraživanja je razumijevanje i analiza prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava. Interes je identifikacija potencijalnih poteškoća, izazova i nejednakosti s kojima se suočavaju žene u ostvarivanju svojih prava na materinstvo. Cilj istraživanja je unaprijediti svijest o pravima žena na materinstvo, identificirati prepreke koje ometaju ostvarivanje tih prava i pružiti preporuke za poboljšanje zaštite i promociju tih prava.

**Aktivnosti:** istraživanja uključuju prikupljanje relevantnih podataka i informacija putem literature, zakonodavstva, relevantnih izvještaja, sudskih presuda i drugih izvora. Također se mogu provesti intervjuji, ankete ili fokusne grupe s ciljanim grupama žena ili stručnjacima u vezi s pravima žena na materinstvo. Analiza prikupljenih podataka omogućiće razumijevanje postojećeg stanja i identifikaciju ključnih problema.

**Metode i sredstva:** u ovom istraživanju koristit će se kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih metoda. Kvalitativne metode mogu uključivati intervjuiranje stručnjaka, analizu zakonodavstva i sudskih presuda te kritičku analizu literature. Kvantitativne metode

mogu uključivati prikupljanje statističkih podataka putem anketa ili drugih kvantitativnih istraživačkih instrumenata. Sredstva koja će biti korištena uključuju pristup relevantnoj literaturi, pravne dokumente, izvore podataka i istraživačke alate.

**Efekti:** očekivani efekti istraživanja su povećanje svijesti o pravima žena na materinstvo, identifikacija prepreka koje ometaju ostvarivanje tih prava te informiranje i podrška donošenju politika i praksi koje će unaprijediti zaštitu i promociju prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava.

**Vremensko određenje predmeta istraživanja** je period od septembra 2022. do maja 2023. godine. Tokom ovog vremenskog perioda sam provela istraživanje, prikupila podatke, analizirala rezultate i izradila zaključke.

**Prostorno određenje predmeta istraživanja** je Federacija Bosne i Hercegovine. Istraživanje će se fokusirati na analizu prava žena na materinstvo unutar ovog entiteta, uzimajući u obzir specifičnosti i kontekst Federacije Bosne i Hercegovine.

**Disciplinarno određenje predmeta istraživanja:** Predmet istraživanja "Prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava" se može sagledati kroz prizmu multidisciplinarnosti. Ovaj predmet istraživanja objedinjuje discipline kao što su pravo, sociologija, rodne studije, zdravstvene i društvene nauke. Kroz interdisciplinarni pristup mogu se dobiti sveobuhvatniji uvidi u kompleksnost i važnost prava žena na materinstvo.

### **1.3. Ciljevi istraživanja**

Svako naučno istraživanje ima svoje ciljeve koji mogu biti dvostruki, tako u „u okviru određenja ciljeva razlikujemo dvije vrste (grupe) ciljeva: naučne i društvene.“<sup>1</sup> Naučni ciljevi se odnose na „sticanje naučnog saznanja određenog obima i nivoa“ a društveni ciljevi su oni koji su usmjereni na dobrobit ljudi. U nastavku izdvajamo naučne i društvene ciljeve ovoga rada.

Ovaj istraživački rad ima za cilj dublje istražiti prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava, s posebnim naglaskom na situaciju u Federaciji Bosne i Hercegovine. Kroz analizu međunarodnih, regionalnih i nacionalnih pravnih instrumenata, kao i relevantne

---

<sup>1</sup> Termiz, Dž. (2009), Metodologija društvenih nauka, II izdanje, NIK „Grafit“, Lukavac, str. 220.

literature, istražit ćemo položaj žena u vezi s ostvarivanjem njihovih prava na materinstvo u ovom kontekstu.

### **Naučni cilj istraživanja**

Naučni cilj ovog istraživanja je produbiti razumijevanje prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava. Cilj je istražiti utjecaj međunarodnih, regionalnih i nacionalnih pravnih instrumenata na ostvarivanje prava žena na materinstvo te identificirati prepreke, nejednakosti i izazove s kojima se suočavaju žene u ostvarivanju tih prava. Također, cilj je proučiti pravne mehanizme koji su dostupni za zaštitu i promociju prava žena na materinstvo te analizirati njihovu primjenu u praksi. Kroz ostvarivanje ovog cilja, istraživanje će doprinijeti akademskom polju proučavanja ženskih prava i unapređenju svijesti o važnosti prava žena na materinstvo kao temeljnog ljudskog prava.

Naučna klasifikacija i tipologizacija ovog istraživanja ima za cilj pružiti sistematičan pregled prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava. Ovim istraživanjem će se klasificirati i tipologizirati pravne norme, dokumente i instrumente koji se odnose na prava žena u vezi s materinstvom. Cilj je analizirati njihovu sadržajnu i institucionalnu dimenziju, identificirati ključne principe i standarde koji su utemeljeni na međunarodnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Naučna klasifikacija i tipologizacija će omogućiti sistematičan uvid u postojeći pravni okvir koji štiti prava žena na materinstvo i razumijevanje njegovog razvoja tokom vremena.

Naučnom eksplikacijom kao naučnim ciljem istraživanja se nastoji produbiti razumijevanje prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava kroz analizu uzročno-posljedičnih veza, društvenih zakona i naučnih objašnjenja. Cilj je istražiti faktore koji utječu na ostvarivanje prava žena na materinstvo, uključujući društvene norme, kulturne prakse, ekonomске uslove i institucionalne mehanizme. Naučna eksplikacija će se fokusirati na analizu konceptualnih i teorijskih okvira koji se koriste u proučavanju prava žena na materinstvo, identificiranje ključnih pojmoveva i teorija koje oblikuju raspravu o ovom pitanju. Kroz ostvarivanje ovog cilja, istraživanje će pružiti novi uvid u kompleksnost prava žena na materinstvo i doprinijeti teorijskom napretku u polju ljudskih prava.

### **Društveni cilj istraživanja**

Društveni cilj istraživanja o pravima žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava je unaprijediti svijest i razumijevanje društva o važnosti zaštite i promocije tih prava. Kroz istraživanje, cilj je senzibilizirati javnost o izazovima s kojima se žene suočavaju u vezi s materinstvom i potrebi da se osigura puno ostvarivanje njihovih prava. Istovremeno, istraživanje ima za cilj identificirati nedostatke i propuste u postojećim zakonodavnim i institucionalnim okvirima te predložiti moguća poboljšanja.

Društveni cilj istraživanja također uključuje informiranje i osnaživanje relevantnih dionika, kao što su vladine institucije, nevladine organizacije i aktivisti za ljudska prava, o pravima žena na materinstvo. Kroz dijeljenje rezultata istraživanja, cilj je podići svijest o postojećim nejednakostima, diskriminaciji i preprekama s kojima se suočavaju žene u ostvarivanju svojih prava. Također se teži potaknuti donositelje odluka na poduzimanje konkretnih mjera i politika zaštite i promocije prava žena na materinstvo.

Kroz ostvarivanje društvenog cilja istraživanja, želi se postići pozitivne promjene u društvu koje će rezultirati boljim položajem i tretmanom žena u kontekstu materinstva. Cilj je izgraditi inkluzivno društvo koje poštuje, podržava i štiti prava žena na materinstvo, osiguravajući jednake prilike, slobodu izbora i pravičnost u svim aspektima života.

#### **1.4. Hipoteze i indikatori**

Generalna hipoteza:

Zaštita materinstva je jedno od temeljnih prava, te je zagarantirana svim ključnim univerzalnim dokumentima u oblasti ljudskih prava. Međutim neusaglašena zakonska regulativa u FBiH dovodi do različitog položaja, a ponekad i do potpunog izostanka ostvarivanja prava žena u kontekstu materinstva.

Posebne hipoteze:

1. Hipoteza: Razlike u zakonskoj regulativi na nivou FBiH dovode do nejednakih prava i mogućnosti za žene u vezi s materinstvom.

Indikatori:

- Analiza postojećih zakona i propisa o materinstvu u različitim kantonima FBiH.
- Usporedba prava i mogućnosti koje su ženama dostupne u različitim kantonima FBiH.

2. Hipoteza: Žene su izložene diskriminaciji u pogledu ostvarivanja prava na rad, uključujući zapošljavanje i prava iz radnog odnosa.

Indikatori:

- Analiza statističkih podataka o stopi zaposlenosti žena u FBiH.
- Ispitivanje prisutnosti diskriminatornih praksi u procesu zapošljavanja žena.
- Istraživanje o pravima koja su ženama oduzeta ili ograničena na radnom mjestu zbog materinstva.

3. Hipoteza: Prava na novčane naknade za porodilje su nedostatna ili nejednaka na nivou FBiH.

Indikatori:

- Analiza postojećih propisa o novčanim naknadama za porodilje u različitim kantonima FBiH.
- Usporedba iznosa i trajanja novčanih naknada za porodilje u različitim kantonima FBiH.
- Istraživanje o mogućim diskriminacijskim praksama u isplati novčanih naknada za porodilje.

4. Hipoteza: Samohrane majke suočavaju se s izazovima u usklađivanju roditeljske i radne uloge.

Indikatori:

- Istraživanje o dostupnosti podrške i usluga za samohrane majke u FBiH.
- Ispitivanje radnih uvjeta i prilika za samohrane majke u FBiH.
- Analiza socijalnih politika i programa namijenjenih samohranim majkama u FBiH.

Navedene hipoteze i indikatori će poslužiti kao osnova za istraživanje prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava u FBiH, s ciljem razumijevanja postojećih izazova i identifikacije potencijalnih poboljšanja u zakonodavstvu i praksi.

## **1.5. Metode istraživanja**

Istraživanje na temu "Prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava" je teorijsko-empirijsko. U radu su korištena teorijska znanja o pravima žena, ali i dešavanja u BiH i svijetu (empirijski aspekt).

Osnovne metode koje će biti korištene u ovom istraživanju su:

- **Anketa:** Kao glavna metoda istraživanja, koristit će se anketa kako bi se prikupili podaci od majki i očeva. Anketa će biti usmjeren na ispitivanje njihovog iskustva i percepcije o pravima žena na materinstvo u FBiH. Anketa će biti anonimna i dobrovoljna, a odabrani broj sudionika bit će 250 majki i 50 očeva. Pitanja u anketi su usklađena s ciljevima istraživanja i hipotezama postavljenim za temu. Obrada podataka je izvršena preko Microsoft Office Excel 2007. Na osnovu tabela i grafika koje će pratiti tabele došlo se do zaključka istraživanja.
- **Analiza zakona i propisa:** Provodit će se temeljita analiza postojeće zakonske regulative u FBiH koja se odnosi na prava žena na materinstvo. Analizirat će se relevantni zakoni, propisi i politike kako bi se identificirale razlike i neusklađenosti koje mogu utjecati na ostvarivanje prava žena na materinstvo.
- **Analiza statističkih podataka:** Istraživači će analizirati postojeće statističke podatke o zaposlenosti žena, pristupu novčanim naknadama za porodilje i drugim relevantnim pokazateljima u FBiH. Ovi podaci će pružiti uvid u postojeće trendove i moguće nejednakosti u ostvarivanju prava žena na materinstvo.
- **Studija slučaja:** Kroz proučavanje studija slučaja, istraživači će analizirati konkretnе primjere kršenja prava žena na materinstvo u FBiH. Studije slučaja mogu uključivati priče pojedinačnih majki koje su suočene s diskriminacijom ili ograničenjima u ostvarivanju svojih prava.
- **Pregled literature:** Izvršit će se pregled relevantne literature, istraživanja i izvještaja o temi prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava. Pregled literature pomoći će u razumijevanju postojećih saznanja, teorijskih okvira i praksi u vezi s tom temom.
- **Interdisciplinarni pristup:** Istraživanje će se provoditi s interdisciplinarnim pristupom, uključujući elemente prava, sociologije, ekonomije i drugih relevantnih

disciplina. Ovaj pristup omogućit će dublje razumijevanje složenih društvenih i pravnih aspekata prava žena na materinstvo.

Opštenaučne metode koje će biti korištene u ovom istraživanju su:

- **Hipotetičko - deduktivna opštenaučna metoda** - ova metoda se primjenjuje jer se njen predmet odnosi na društvenu stvarnost i jer ona počiva na selektivnom i provjeravanom, potvrđenom društvenom iskustvu u raznim vremenima, na raznim mjestima i od mnoštva subjekata.
- **Statistička metoda** - ova metoda koristit će se prilikom prikupljanja i analize podataka, te za izvođenje zaključaka na temelju tih podataka.

## **1.6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja**

Naučna opravdanost istraživanja proizlazi iz potrebe da se steknu nova saznanja o uticaju zakonske regulative i društvenih faktora na ostvarivanje prava žena na materinstvo u Federaciji Bosne i Hercegovine. Ovo istraživanje će doprinijeti razumijevanju kompleksnosti ove teme i pružiti empirijske podatke koji mogu poslužiti kao osnova za unapređenje postojeće zakonske regulative i politika u vezi sa zaštitom prava žena na materinstvo.

Društvena opravdanost istraživanja proizlazi iz činjenice da prava žena na materinstvo predstavljaju temeljno ljudsko pravo. Istraživanje će pružiti uvid u stvarnu situaciju u FBiH u vezi s ostvarivanjem ovih prava, identificirati postojeće probleme i nejednakosti te ukazati na potrebu za poboljšanjem zaštite prava žena na materinstvo. Rezultati ovog istraživanja mogu poslužiti kao osnova za donošenje političkih odluka, razvoj novih zakona i politika te promoviranje jednakih prava i mogućnosti za sve žene u FBiH.

Ovaj istraživački rad također ima potencijal da podigne svijest u društvu o važnosti zaštite prava žena na materinstvo, potiče dijalog i javnu raspravu te osnaže žene da se izbore za svoja prava. Također, istraživanje može pružiti smjernice za organizacije civilnog društva i aktiviste koji se zalažu za unapređenje prava žena na materinstvo.

Naučna i društvena opravdanost ovog istraživanja leže u potrebi da se istraže i razumiju pravni i društveni faktori koji utiču na ostvarivanje prava žena na materinstvo u FBiH, s

ciljem poboljšanja zakonske regulative, praksi i svijesti o ovom važnom aspektu ljudskih prava

## **2. HISTORIJAT FEMINIZMA I BORBA ŽENA ZA SVOJA PRAVA**

21. vijek je vrijeme najvećih dostignuća nauke i tehnologije. Gradovi se šire velikom brzinom, ekonomija cvjeta (sa određenim periodima stagnacije), radna mjesta su sve sofisticiranija, sa velikim zahtjevima u pogledu znanja i vještina, demografske promjene se dešavaju u značajnom obimu, a sve odiše demokratijom, borbom za ljudska prava u većini zemalja svijeta, sa određenim izuzecima. Svijet prosto napreduje u smjeru očuvanja ljudskog života, dostojanstva, te liberalnih stavova do maksimuma. No, sigurno da nije sve tako savršeno i napredno (Zalta, 2014).

Jedno od najbitnijih područja sociologije, psihologije, ekonomije, ali i biomedicinskih nauka, jeste položaj žene u društvu i od njega nedovojivo pitanje muško-ženskih odnosa. U kakvom je stanju neka prosječna, moderna zemlja kada je u pitanju položaj žene u porodici, na poslu, u okviru procesa obrazovanja, u društveno priznatim naukama? Kakvi su posebni slučajevi u pogledu primjera različitih zemalja po ovom pitanju? Koliko su društva još uvijek polarizovana na, po riječima dobrog dijela pripadnica feminističkog pokreta, privilegovanu mušku i diskriminisanu žensku subpopulaciju? U kakvom je stanju, sa tog aspekta, Bosna i Hercegovina i zemlje u regionu? Ovaj segment rada će se dotaći pojma feminizma, njegovog historijskog razvoja i konteksta u kojem se on nalazi i funkcioniše danas (Salihbegović, 2017).

### **2.1. Pojam feminizma**

U mnogobrojnim medijima i generalno kulturi, često se sreće termin "feminizam", "feministkinje", "femine". Radi se, jasno, o izrazu koji je etimološki proistekao iz francuske riječi za ženu. Dakle, radi se o pokretu žena, za žene. U pitanju je pokret koji je postojao u više "talasa", sa specifičnom ideologijom, stavovima i namjerama, koji je još od kraja 19. i početka 20. vijeka imao za cilj da se izjednače muški i ženski dio populacije po pitanju prava

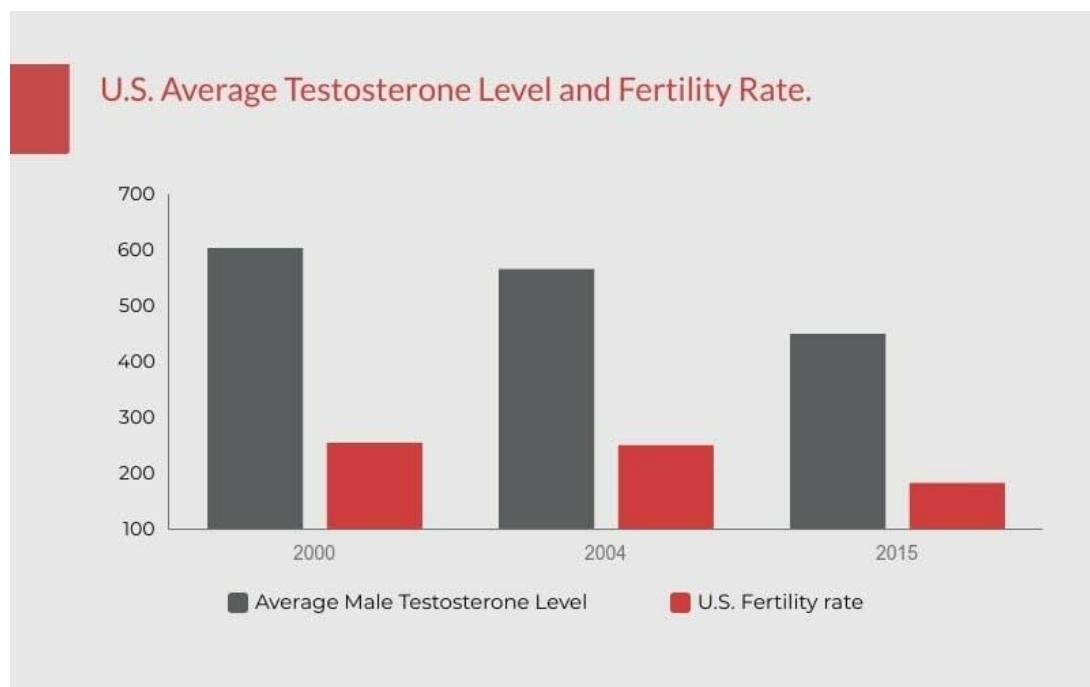
na obrazovanje, biranje partnera, zaposlenje i jednake radne uslove, pravo glasa i političku afirmaciju i generalno unapređenje statusa žena u društvu (Hooks, 2000).

Feminizam je, može se slobodno reći, neka vrsta konfrontacije između polova:

*"Feminizam je pokret za sprječavanje i suzbijanje seksizma, iskorištavanja i eksploatacije ženskog pola i represije žena u društvu"* (Hooks, 2000)

Feminizam je, ipak, kompleksan pojam, koji se može različito definisati (često sa vrlo subjektivnom konotacijom), obuhvatajući ljude različitih generacija, etniciteta, rasne pripadnosti, seksualne orijentacije, macionalnosti, podneblja gdje žive, itd. To nije staticki pojam ni veličina, već promjenljiva pojava i fenomen (o čemu govori i više talasa feminizma), koji se oblikuje kontinuirano pod uticajem socijalnih dešavanja, pa i bioloških promjena (Hooks, 2000).

Ovdje se istraživanje mora dotaći i tih čisto bioloških promjena i trendova koje postoje u modernom svijetu. Za to postoje dokazi i nema previše subjektivnosti u tom pogledu. Činjenica je da su muškarci sve više feminizirani (a slično se može reći za žene, koje idu u suprotnom smjeru), jer nivoi testosterona, muškog polnog hormona kontinuirano i stabilno opadaju tokom posljednjih decenija kod muškaraca, sa porastom kod žena i opadanjem feriliteta kod žena (Slike 1.) (Braddock, 2021).



Slika 1. Trendovi nivoa testosterona kod muškaraca i fertiliteta kod žena u Sjedinjenim američkim državama (Braddock, 2021)

Razlozi za ovo su različiti. Mnogi stručnjaci krive ishranu. Naime, prelazak modernog društva sa ishrane bogate prirodnim životinjskim mastima (mast, loj, žumance jajeta, puter, itd.) na industrijska hidrogenizovana biljna ulja (margarin) i sama biljna ulja dovodi do nedostatka prekursora veoma važnih za produkciju polnih hormona (testosteron, estrogen, progesteron). Nadomjestiti ove hormone farmaceutskim supstancama, prema dobrom dijelu stručnjaka, nije pametno (Braddock, 2021).

Tu su i genetički faktori. Naime, muški polni hromozom Y, zbog svoje nesavršenosti i "genetičkog propadanja", sa promjenama koje se nasleđuju i utiču progresivno sve više na naredne generacije, će, prema riječima nekih vodećih genetičara, dovesti do nestanka muškarca za 100 000 godina. Neka druga predviđanja "daju" muškarcima još samo 5 miliona godina, a neka istraživanja i negiraju ovaj fenomen. No, sve veća pojava transrodnih osoba, muških osoba koje mijenjaju pol, rasprostranjenost LGBT populacije, govore da tu nečeg možda i ima (Sykes, 2005).

Današnje najskorije socijalne promjene i dešavanja su frapantna - nastaju novi "rodovi", osoba sa biološom konstitucijom žene ima potpunu slobodu u nekim zemljama da se "izjasni" i da "sebe odredi" kao muškarca, što se isto odnosi i na suprotni pol. Najekstremniji primjeri se kreću do situacija kada ne samo odrasli hirurškim intervencijama i hormonskom terapijom mijenjaju pol, već se isto odnosi i na djecu i mlade, koji u dobi od 14-15 godina imaju "pravo" da se izjasne da li su dječak i djevojčica i da medicinskim intervencijama promijene pol (Tanner, 2022).

No, bilo ko, ko ne usvaja ovakve ekstremne liberalne i "demokratske" stavove, shvata da postoje dva biološka pola - muški i ženski. Postoje primarne i sekundarne polne odlike. Primarne se odnose na genetsku konstituciju - muškarci imaju XY set polnih hromozoma sa odgovarajućim genima, žene imaju dva X hromozoma. Geni prisutni na ovim hromozomima kodiraju sintezu odgovarajućih proteina, bilo strukturnih ili funkcionalnih, koji svojom strukturom i dejstvom na većinu tkiva i organa dovode do nastanka sekundarnih polnih karakteristika - polnih hormona. Muški polni hormon je testosteron, ženski polni hormoni su progesteron i estrogen. Tercijerne polne karakteristike su visina, fizičke predispozicije, razlike u veličini i morfologiji grudi, različiti genitalni i reproduktivni organi, postojanje Adamove jabočice, mutacije glasa, postotak tjelesne masti, promjene mentalnog i afektivnog sklopa,

itd. Ove glavne, najlakše uočljive razlike između normalnih bioloških polova se počinju formirati in utero, oko 13. nedelje embrionalnog razvića čovjeka (Tucić, Matić, 2002).

Neki od osnovnih pojmoveva u ovom kontekstu su:

- biološki pol - skup anatomske i funkcionalne osobina ljudskog organizma sa kojima se osoba normalno rađa i dolazi na ovaj svijet,
- rod i rodni identitet - rod i rodni identitet predstavljaju jedan cijeli spektar psiholoških procesa i vizija samog sebe u kontekstu seksualnosti (ali slično se dešava i sa drugim demografskim i biološkim osobinama, kao što je rasa recimo), kada osoba, nasuprot svog biološkog pola, stiče subjektivni osjećaj da je suprotnog pola, dakle, kada ženska osoba identificira sebe kao muško i obrnuto (pojave kao što su transrodne osobe, takozvane nebinarne osobe, itd.),
- rodna uloga - radi se o socijalnom fenomenu i zahtjevima i očekivanjima kako se jedna osoba ponaša u društvu, bilo osoba kod koje se rod i biološki pol poklapaju ili ne, pri čemu ženska osoba ili ona osoba koja se tako osjeća ima svoje predominantsne aktivnosti, muška svoje,
- rodna ekspresija - ovo je jedan od najmodernijih fenomena i može se reći okosnica savremenog feminizma, gdje se pod liberalnim shvatanjima u društvu podrazumijeva da žena može da obavlja bilo koju funkciju i da ima pravo na bilo koju slobodu i aktivnost u društvu, što se često razilazi u shvatanjima sa patrijarhalnim principima (Adams, Bell, Griffin, 2007).

Iako se određeni proremećaji prirodnih odnosa kod čovjeka realno dešavaju (dan je to samo popularno u zapadnim zemljama, poput Sjedinjenih američkih država, Velike Britanije, Kanade, itd.), te ako se isti zanemare, onda se feminizam svodi na razlike između muškaraca i žena. Nekim najpojednostavljenijim riječnikom, a u kontekstu najnovijih kretanja feminističkog pokreta, na umanjivanje razlika između muškaraca i žena i uspostavljanje ultimativne, potpune jednakosti. To i jeste jedan od glavnih postulata feminizma - muškarci su privilegovani, žene su obespravljene. Muškarci imaju mnogo veća prava, kada se pogleda pravo na obrazovanje, visina plate i uopšte pravo na plaćeni rad van kuće, o političkom životu ne treba ni govoriti, muškarci su zastupljeniji na javnim funkcijama i na rukovodećim mjestima. Feminizam ima za cilj da se ove razlike, bolje reći, nepravde, isprave i

minimiziraju, obzirom da potpuno pravednog društva nema niti može biti, to samo u utopijskoj teoriji postoji (Chotiner, 2022).

Skorašnja dešavanja u Iranu (Slika 2.) i protesti velikog obima su pokazali da odista ima mesta na našoj planeti gdje se ni osnovna prava ne poštuju. Svaka zemlja i nacija ima određeno kulturno nasljeđe i tradiciju koju treba poštivati, ali odredene zabrane i kršenja ljudskih sloboda ne spadaju u tu kategoriju. Sadašnji režim ajatolaha Kamaneja ima striktna pravila o ponašanju žena, što je uključivalo nošenje hidžaba i striktna pravila odijevanja. Kada je 22-godišnja Iranka Maša Amini odbila da to praktikuje u javnosti, bila je privedena i nakon tretmana u zatvoru je preminula. Nastupili su veliki protesti i neredi u zemlji, sa još civilnih žrtava u okršajima sa režimom i policijom. Nekada su pravila oblačenja važila i u Evropi i Sjedinjenim američkim državama (dužina suknje, recimo), ali su ista davno napuštena, dok dobar dio islamskog svijeta, sa radikalnim shvatanjima, praktikuje takva pravila. No, nošenje hidžaba je bio samo direktni povod, dok prava žena u Iranu bivaju umanjena i na većini drugih polja i područja života (Chotiner, 2022).



Slika 2. Pramen odsječene kose demonstrantkinje u Iranu, kao znak protesta zbog smrti Maše Amini (Chotiner, 2022)

Pravo na oblačenje je samo jedna od sloboda koja su na listi zahtjeva pripadnica i pripadnika feminističkog pokreta. Može se reći da borba feministkinja obuhvataju:

- zaštita od silovanja, ataka na život, trgovine robljem i sličnih krivičnih djela - žene, kao često reprimirani i slabiji pol su dosta dugo bile podvrgavane različitim atacima na fizičko i mentalno zdravlje, počevši od nasilja u porodici, preko silovanja i trgovine robljem, pa sve do ubistava i mutilacije (praksa koja se zna sresti u nekim zemljama Bliskog i Srednjeg Istoka), te je jedan od najznačajnijih zadataka društva da zaštiti žene od ovakvih, najtežih vrsta krivičnih djela,
- pravo na ravnopravnost u političkom životu - počevši od najosnovnijeg prava na glasanje na izborima za javne funkcionere i zakonodavna tijela, pa sve do aktivnog učestvovanja i obnašnja javnih funkcija,
- pravno na ravnopravnost na radnom mjestu - ovo uključuje sve, od korektnog i humanog radnog vremena, broja slobodnih dana sedmično, godišnjeg odmora, porodiljskog odustsva, jednakе plate i drugih beneficija i drugih stvari koje čine moderan radni odnos u demokratskim zemljama,
- pravo na nasljeđstvo i posjedovanje imovine - žene moraju imati jednak prava u smislu nasljeđivanja imovine od strane predaka,
- pravo na obrazovanje - žene moraju imati jednak prava na obrazovanje, sa mogućnošću upisivanja i srednje škole i visoke škole, to jest, kvaliteta i njihovih ekvivalenata u različitim zemljama, sa mogućnošću sticanja odgovarajućih zvanja i certifikata sa kojima mogu konkurisati na odgovarajuća radna mjesta nakon završetka školovanja (Echols, 1989),
- jednak prava u braku i porodici - ovo je jedno od najosjetljivijih prava i oblasti sociologije, obzirom na različit značaj i ulogu supruge i supruga, odnosno, majke i oca u porodici, odnosom sa djecom te značajem porodice kao primarne i osnovne društvene grupe čiji integritet biva neophodan za odgajanje novih, zdravih naraštaja,
- pravo na materinstvo - jedan od aspekata koji u sklopu ovog prava se preklapaju sa pravom na rad i pravima u porodici jeste pravo na porodiljsko odsustvo sa radnog mesta, koje mora da bude plaćeno, ali se odnosi i na druge beneficije vezane za odluku za ostvarivanje u ulozi majke i ulogom oca u porodici (Roberts, 2017),

- pored prava na materinstvo i udruženih prava, žene u sklopu feminističkog pokreta se bore i za pravo na kontracepciju i pravo na legalni pobačaj, što je takođe nailazilo na veliku opresiju i uskraćivanje od strane mnogih država (Roberts, 2017).

## 2.2. Historijat feminizma

Feminizam je ideologija i filosofija koja datira mnogo ranije nego što je sam termin nastao. Još u staroj Grčkoj, kroz srednji vijek i do novog vijeka i industrijalizacije, postojale su individue i pojedinci (možda, u kontekstu najsavremenijih feminističkih prijedloga i zahtjeva, moglo bi se reći "pojedinke"<sup>2</sup>) kao što su Safon, Hildegard i Bingen, Meri Volstonkraft, Džejn Ostin, Virdžinija Vulf, itd. Značajnim dijelom, borba ovih borkinja za ženska prava se zasnivala na književnim djelima i literarnim pokušajima oslikavanja stvari u društvu. Radi se o proznim i poetskim pokušajima, koji sežu čak do 15. vijeka, koji su za cilj imali prikazivanje pozicije žene u braku, u porodici, u okviru obrazovanja i drugim segmentima društva. U ovim djelima su žene prikazivane kao posebne, drugačije od muškaraca, sa svojstvenim sposobnostima da unaprijede neku društvenu grupu i društvo u cjelini, uz istovremeno nekorektan odnos tada patrijarhalno nastrojenog društva vođenog od strane muškaraca (Blain, Clements, Grundy, 1990).

### 2.2.1. Prvi talas feminizma

Ova problematika je opisana u djelima više spisateljica. Jedan od pionira, to jest, pionirki feminizma u književnim djelima i formalnog feminizma uopšte je bila Virdžinija Vulf. Radi se o čuvenoj engleskoj spisateljici, autorki više jako popularnih romana, u kojima su uglavnom opisivane žene u kontekstu društva u to vrijeme - viktorijanska Engleska, sa patrijarhalnim društvom, zabranom ženama da pohađaju fakultete, zabranom ženama da učestvuju u političkom životu i da glasaju (Altick, 1973).

---

<sup>2</sup> Po analogiji sa već usvojenim i u medijima i literaturi korištenim terminima kao što su "psihološkinja", "borkinja za ženska prava, itd.

Žene su u ovom periodu bile izrazito inferiorne u pogledu većine društveno priznatih aktivnosti:

*“Žena je bila inferiorna u odnosu prema muškarcu sa svih aspekata, osim sa onog jedinstvenog aspekta koji je i najbitniji - ženstvenost. Njeno mesto je bilo isključivo u domu, sa mužem i porodicom, na nekoj vrsti istinskog postolja, ako se postolje moglo priuštiti i naglašeno van sveta vanjskih dešavanja”* (Altick, 1973).

U viktorijanskoj Engleskoj, kao i u većini tadašnjih zemalja, žena i muškarac u porodici i generalno u društvu nisu bili jednak. Viktorijanska Engleska je samo primjer i to reprezentativan, gdje je žena imala svoje mjesto, a muškarac svoje, gdje je žena bila potčinjena ocu i mužu (kojeg najčešće nije birala, nego se udavala po želji oca), pri čemu je jedina uloga žene u porodici bila da se bavi kućanskim poslovima (briga o djeci, o domaćinstvu, pranje, čišćenje, kuhanje, pletenje), te da bude podrška suprugu i da se bavi njegovim interesima. Mnoge žene koje su bile plemenitog roda nisu imale obavezu kućanskih poslova, jer su to radile soberice, služavke, batleri, itd., ali generalno žena nije imala sopstvenu karijeru, čak ni pravo na obrazovanje (Appell, 2012).

Termin "feminizam" je upotrijebljen prvi put u historiji 1910. godine, u vrijeme nastanka takozvanog prvog talasa feminizma, čiji je jedan od glavnih predstavnika bila upravo Virdžinija Vulf. U njenim djelima, na primjer, naglašena je *razlika* između muškaraca i žena. Žene su predstavljene kao produhovljene, opsjednute čistoćom, kulturom, komunikativnošću, bogate duhom i kreativnim idejama, sa željom za životom i doborotom. Na drugoj strani, muškarci su opisivani kao neduhoviti, povučeni u svoj ozbiljni svijet finansija, politike, zarađivanja novca, bez previše kreativnosti i dara za zabavu (Al-Gweirien, 2017).

Ovdje se vidi upravo suština ciljeva prvog talasa feminizma - žene nisu trebale biti iste kao muškarci, naprotiv. Trebale su samo da budu prihvачene kao ravnopravne i različite, kao komplementarni dio i element koji sačinjava porodicu zajedno sa muškarcem, neka vrsta jin i jang ideologije, sa dvije naizgled potpuno suprotne vrijednosti i dimenzije koje čine skladnu i funkcionalnu cjelinu. Svakako, bilo je tu i praktičnih pitanja, kao što je pravo glasa (Bilgin, 2020).

Obično se u literaturi i medijima govori o takozvanim "talasima" feminizma, govoreći o dva njihova aspekta:

- o vremenskom okviru u kojem se talas i pokret pojavljivao,
- o osnovnim principima kojima su pripadnice datog talasa težile i osnovnim ciljevima koje su željele da ostvare (Palepu, 2022).

Također, trebalo bi razlikovati još neke osnovne pojmove u vezi feminizma, kao što su:

- feministički pokret(i),
- feministička ideologija (Palepu, 2022).

Feministička ideologija ili feministička teorija je skup svih postulata, principa, ideja, zahtjeva i drugih apstraktnih veličina koje čine osnovu feminizma. To su ideje nastale nakon dugotrajnog analiziranja stanja u društvu i situacije u kojoj su se žene nalazile i u kojoj se nalaze, uz kreiranje ciljeva i htijenja i želja koje je neophodno realizovati i sprovesti u djelo kako bi žene prešle iz nekog stanja potčinjenosti u odnosu na muškarce u stanje ravnopravnosti, sa humanim i korektnim postupanjem (Palepu, 2022).

Na drugoj strani, feministički pokreti su konkretne radnje, fizičko prisustvo feministkinja i svih drugih koji podržavaju ideju feminizma na određenim skupovima, protestima. To također podrazumijeva konkretnе političke inicijative i dokumente i povjelje koje garantuju ženama njihova prava. Dakle, prvo treba da se formira feministička ideologija, sa suvislim i smislenim stavovima i htijenjima, a zatim treba da se provedu konkretnе političke, socijalne i administrativne radnje koje će određena prava ozakoniti, kojima će se vršiti pritisak na medije i društvo u cjelini, u cilju skretanja pažnje ljudi na realne i postojeće probleme i kako bi se u ljudima razvili pravi (unutrašnji) motivi za izražavanje ne samo moralne, nego i konkretnе političke, zakonske i druge podrške (Androne, 2012).

No, književna propaganda i literaturni pokušaji su jedno, konkretnе političke odluke u društvu koje promovišu položaj žena u društvu i pomažu im je nešto sasvim drugo. Prvi talas feminizma je zauzimao period od kraja 19. do početka 20. vijeka. Već je rečeno da je prvi put feminism i pomenuo kao društveni pokret upravo u ovom periodu, 1910. godine. Ovaj period je obilježen borbom žena za najosnovnija ljudska prava (Androne, 2012).

Da, upravo za najosnovnija ljudska prava, jer su žene dotad, može se slobodno reći, bile posmatrane kao vlasništvo i kao niži oblik života. Feminizam je začet u vrijeme abolicije i ukidanja robovlasništva, tokom 1830-ih godina. Tada se razvio niz pokreta koji su težili ka oslobađanju robova afro-američkog porijekla, uvezenih iz Afrike, te omogućavanju da oni dobiju osnovna ljudska prava. Međutim, ove socijalne promjene su imale i neke negativne konotacije. Liberalna partija u Sjedinjenim američkim državama je težila ka oslobađanju robova, a u isto vrijeme nisu ženama dozvoljavali ni da govore na sastancima ove partije (bilo im je dozvoljeno prisustvo, ali ne i da se javljaju i daju mišljenje). Stoga se vrlo brzo među ženama javilo nezadovoljstvo, bolje reći, višedecenijsko i viševijekovno nezadovoljstvo je kuliminiralo ovakim razvojem situacije, jer su žene shvatile da sada i dotadašnji robovi imaju skoro veća prava od njih (Rampton, 2015).

Feminizam je tad nastao u vrijeme obimne i intenzivne industrijalizacije, u uslovima liberalno socijalnog društva i politike, sa ciljem da se ženama omogući pravo da biraju muževe i da se ne smatraju vlasništvom muža u braku, da steknu pravo sklapanje ugovora i imovinu. Prvi talas feminizma je, može se reći, počeo 1848. godine potisivanjem Seneca Falls konvencije, a ratifikovanje 19. amandmana Ustava Sjedinjenih američkih država 1919. godine, kada je ženama omogućeno pravo glasa, se smatra završetkom prvog talasa feminizma (Rampton, 2015).

Mnoge pripadnice prvog talasa feminizma su bile stava da žene imaju moralnu superiornost u odnosu na muškarce, potencirajući tako razlike između dva biološka pola. Ovaj stav je bio dio sofisticirane retorike o jednakosti, koja je razvijena simultano u Evropi i Sjedinjenim američkim državama, dijeleći moderni, zapadnjači sistem prosvjetljivanja, sa korijenima u univerzalizmu (Krolokke, Sorensen, 2012).

Univerzalizam je filosofski i teološki koncept koji podrazumijeva da neke ideje imaju univerzalnu primjenu i primjenljivost. Vjerovanje u jednu, univerzalnu istinu i princip je jako važna osnova univerzalizma. Univerzalizam se protivi preprekama ljudskosti i podrazumijeva da je jedna, univerzalna istina, kao ona da su žene moralno ispravnije od muškaraca, da su vrijedna i najvrijednija podrška muškarcu, ali ne u smislu potčinjenog roba (Benhabib, 2007):

*"Žena koja osnažuje svoje tijelo i um, upravljanjem i brigom o porodici i sticanjem raznih vrlina, postaje prijatelj muškarcu, a ne potičnjeni, skromni zavisni član braka i porodice"* (Krolokke, Sorensen, 2012)

Univerzalizam prihvata takve činjenice kao opšte, univerzalne istine, koje prevazilaze granice nametnute različitim nacijama, državnim granicama, geografskim područjima i podnebljima, različitim religijama. Univerzalizam prihvata moralne aspekte svake religije i od njih pravi jedan univerzalni manifest, sa opštim i opšteprimjenljivim karakterom. Univerzalizam je uglavnom produkt Zapada i težnje ranije pomenutih zemalja da ujedine sve zemlje svijeta pod svojim okriljem i sa svojim sistemom vrijednosti (Benhabib, 2007).

Prvi talas feminizma je gledao na patrijarhat i patrijarhalne društvene odnose kao na nešto nelegitimno, jer je to bio nedemokratski, iracionalni i neprofitabilni sistem i kompletan fijasko i propast. To je, feministkinjama, neefikasan i nehuman sistem koji je žene stavljao u posljednji plan, od njih pravio marginalizovane jedinke u društvu i uspostavljao dominaciju od često inferiornih muškaraca. U političkom smislu, ovakvi stavovi su doveli do tvrdnji da bi muškarci i žene trebali biti tretirani kao jednaki u društvu, te da ženama ne bi samo trebalo biti dozvoljeno da imaju iste resurse i pozicije kao muškarci, nego da bi ženama trebala biti data i priznanja za njihova dostignuća i komponente. Ovaj koncept je često označavan kao “feminizam jednakih prilika i mogućnosti” ili “feminizam jednakosti”, koji smatra da biološke razlike ne bi trebale i ne bi smjele biti prepreka ostvarivanju neke jedinke u društvu (Krolokke, Sorensen, 2012).

Na primjer, i same žene među sobom ne bi smjele biti diskriminisane po nekom biološkom osnovu:

*“Nijedna rasa ne bi smjela sebi priuštiti takvo nešto kao što je zapostavljanje prosvjetljenja koje dolazi od majke”* (Krolokke, Sorensen, 2012)

To je bio takozvani liberalni feminism. Na drugoj strani, sa socio-ekonomskim promjenama, u Sjedinjenim američkim državama, Evropi i Rusiji su se pojavljivale nove struje i stavovi u feminismu. Radilo se o socijalističkom i marksističkom feminismu, čiji su glavni predstavnici bili Rosa Luksemburg u Njemačkoj, Aleksandra Kolontaj u Rusiji, Ema Goldman u Sjedinjenim američkim državama (Krolokke, Sorensen, 2012).

Marksistički feminism je vrsta feminističke teorije i političkih stavova i principa koja crpi svoju ideologiju iz marksizma, prosebno u pogledu kritikovanja kapitalizma kao seta struktura, institucija, inicijativa koje promovišu eksploraciju radne snage, alienaciju ljudi i urušavanje ljudskih sloboda (Di Stefano, 2014).

Za marksističke feministkinje, osnaživanje žena i postizanje njihove jednakosti ne može biti postignuto u okvirima sputavajućeg kapitalizma. Marksističke feministkinje odbijaju da tretiraju "žene" kao samostalnu, odvojenu grupu sličnih interesovanja i aspiracija. Marksističke feministkinje, stoga, izdvajaju sebe i razlikuju sebe od ostalih modaliteta feminističke misli i političkih stavova, baveći se kritički i sistematski ekonomskom organizacijom društava, uključujući raslojavanje i stratifikaciju društava na klase, posvećujući se urušavanju kapitalizma, stavljajući se u službu zaštite obespravljenih žena u okviru radničke klase (Di Stefano, 2014).

### *2.2.2. Drugi talas feminizma*

Drugi talas feminizma je trajao od 1960-ih do 1980-ih. Žene jesu bile nipođaštavane i marginalizovane tokom većeg dijela historije čovječanstva, a takva je situacija i danas u nekim dijelovima svijeta. No, aktivniji istupi u borbi za njihova prava su uglavnom bili povezani sa nekim drugim socijalnim okidačima. Kao što je rečeno, prvi talas feminizma je direktno povezan sa periodom abolicionizma i ukidanja robovlasičkog perioda. Robovi su bili oslobođeni robovanja kod bijelih supremista. To je indirektno bilo povezano i sa ženama, kao takođe ugroženom subpopulacijom, pa su i žene pokrenule svoje pokrete, kao začetnike feminizma (Zalta, 2014).

Međutim, borba za ljudska prava diskriminisanih subpopulacija je bila daleko od kraja. Afroamerička subpopulacija u Sjedinjenim američkim državama, toj kolijevci demokratije, je i dalje bila obespravljena tokom 1950-ih godina. Postojali su zločini nad afro-amerikancima, silovanja od strane bijelaca (bez većih kazni za počinioce), osuđivanja afro-amerikanaca za zločine koje nisu počinili, aprathejd (slično sistemu kaste), itd. Ovo je posebno bilo izraženo u južnim dijelovima Sjedinjenih američkih država. Kao rezultat toga, razvio se takozvani Američki pokret za ljudska prava, koji je, u duhu nastanka snažnije demokratske misli i prakse, imao za cilj i zadatku zaštitu svih ugroženih i obespravljenih kategorija stanovništva (Britannica, n.d.a).

Upravo je razvoj ovog pokreta u Americi u tom periodu, kao i neki drugi konkretni događaji (Rat u Vijetnamu, izbor za mis Amerike u Atlantik Sitiju 1968. godine, itd.), doveo do intenziviranja feminističkih ideja i razvoja takozvanog drugog talasa feminizma (Zalta, 2014).

Početkom 60-ih godina, predsjednik Džon F. Kenedi se pozabavio pitanjima prava žena. U svom Aktu o statusu žena (Commission on the Status of Women) iz 1961. godine, on ističe značaj nuklearne, osnovne porodice i značaja materinstva kao uloge žene u porodici i koliko je to bitno za naciju i društvo, ali također i iznosi i dokumentuje kako proširene slučajevе diskriminacije žena u Americi, koji su se veoma često bazirali na neravnopravnom statusu u odnosu na muškarce u oblasti prava, zaposlenja i nedovoljnoj podršci majkama. U ovom periodu, žene su već imale dovoljna prava u pogledu školovanja, mogle su fakultetski da se obrazuju, ali su se fakultetski obrazovane majke, prosvijetljene i produhovljene, često suočavale sa neravnopravnim uslovima prilikom samog akta zapošljavanja, te sa nejednakim visinama plate, između ostalog (Britannica, n.d.b).

Predsjednik Kenedi je postavio čuvenu Elenor Ruzvelt na administrativnu poziciju zaduženu za ispravljanje većine ovih problema sa kojima su se žene sučeljavale, pa su uskoro postignuti značajni pomaci na tom polju:

- počevši od banalnih i najmanje važnih promjena, kao što je korištenje Ms. oznake za ženski pol bez obzira da li je ona u braku ili ne,
- na univerzitetima i fakultetima su se u literature ubacivali ženski autori, osnivali su se posebni odjeli i departmani na fakultetima zaduženi za ženska pitanja,
- osnivani su diljem države centri za zdravstvenu pomoć ženama i posebno centri za pomoć žrtvama silovanja,
- na polju ekonomije i zaposlenja, poslodavcima je naređeno i nametnuto da ostave dotadašnju praksu polne diskriminacije prilikom zapošljavanja, da usklade plate tako da nema više razlika u visini istih između muškaraca i žena, a oni poslodavci koji su to radili godinama unazad su bili prisiljeni da ženskim uposlenicima isplate sva zaostala dugovanja,
- žene su dobile šanse da rade u istim područjima u kojima su radili i muškarci, pa su se pojavile žene piloti, bankari, ali i vozači autobusa, radnice na građevini, itd. (Britannica, n.d.b).

No, pojavile su se različite struje i u feminističkoj teoriji i u samom feminističkom pokretu. Čak su i žene zaratile međusobno oko ideja ko i kakvi su njihovi represori, te šta treba raditi na korigovanju njihovog statusa. I tada su se, pored samog čina ugoržavanja žena, pojavila pitanja rase u multikulturalnoj Americi. Pojavila se posebna struja afro-američkih žena koje su smatrale da ne samo da žene crne puti u Americi nisu dovoljno zbrinute i da su ugrožene od svojih muškaraca, nego da su i druge žene, bijele puti, jednako opresori za njih kao i sami muškarci. Razvila se vrlo intenzivna kompetitivnost i skoro animozitet između žena, posebno između crnkinja i bjelkinja, pri čemu se u crnačkoj populaciji pojavile predvodnice kao što su Alis Voker (Slika 3.). Bel Huks, Mišel Volas, itd. (Britannica, n.d.b).



Slika 3. Alis Voker, jedna od predvodnica crnačkog drugog talasa feminizma u Americi  
(Britannica, n.d.b)

Generalno, feminizam se u ovom periodu i geografskom kontekstu razdvojio na tri osnovne struje:

- liberalni feminism,
- radikalni feminism,
- kulturni feminism.

#### 2.2.2.1.Liberalni feminismam

Liberalni feminismam je ekonomski i politički princip koji naglašava nezavisnost i samostalnost pojedinca, jednakost pri dobijanju prilika za karijeru i ostale aspekte života, sa zaštitom individualnih prava osobe (Altermann, 2008).

Ovaj pravac u feminističkoj teoriji i ideologiji podržava:

- vladavinu prava,
- zaštitu ljudskih i građanskih prava,
- sekularno uređenje države (odvajanje crkve i religije od upravljanja državom),
- demokratiju i slobodu govora,
- pravo na imovinu, itd. (Tong, 2009).

Prema stavovima feministkinja:

*“neravnopravnost polova je kreirana tada, kada dođe do smanjenja dostupnosti socijalnih resursa, kao što su obrazovanje i zaposlenje djevojkama i ženama i kada se istima uskraćuju građanska prava”* (Giddens, 2001)

Liberalni feminismam crpi svoju ideologiju i učenje iz Francuske revolucije, te ima za cilj jednakost, demokratiju, nezavisnost, univerzalna ljudska i građanska prava. Po njima je problem optseprihvaćeno mišljenje da su žene intelektualno i fizički inferiornе i da nisu podobne za poslove koji sljeduju muškarcima (Tong, 2009).

Liberalni feminismam je najraširenija varijanta feminističke teorije i pokreta. Radi se o nekoj vrsti univerzalnog pokreta za “oslobađanje”, ne odnoseći se striktno samo na žene i njihova prava, već i na sva ljudska bića koja su diskriminisana, po osnovi rase, nacije, seksualne orijentacije, porijekla, religijske pripadnosti, smetnji u tjelesnom i mentalnom razvoju, itd. Liberalizam je inače intelektualni instrument i sredstvo koje ima za cilj oslobađanje ljudi u svim područjima i sa svih aspekata života, kao što su socijalni, politički, ekonomski i religijski domeni (Zalta, 2014).

Same liberalne feministkinje se dijele u dvije grupe:

- klasične feministkinje, koje su se borile za uklanjanje diskriminišućih zakona i
- socijalne feministkinje, koje žele da uklone socio-ekonomske barijere za ravnopravnost žena u društvu (Papa, 2017).

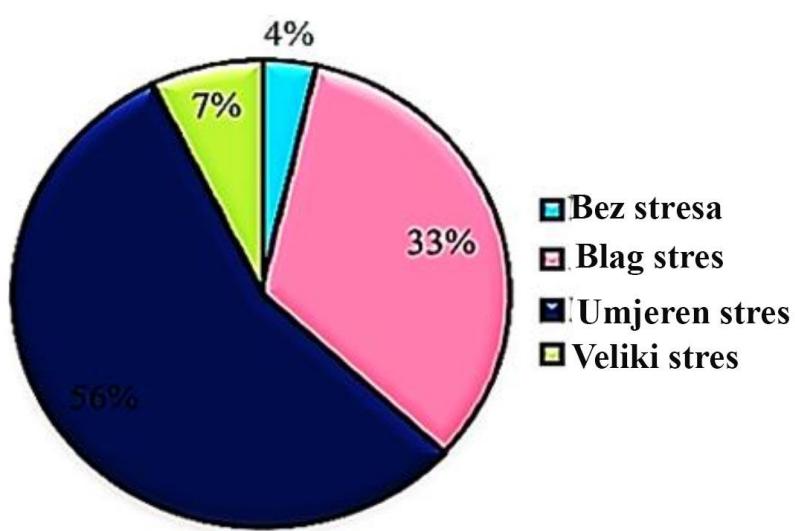
Liberalni feminism dјeluje u okvirima "mainstream" društva, sa ciljem potpune integracije žena, kao marginalizovanih članova društva, u uobičajene društvene tokove, uz zaštitu njihovih individualnih građanskih i ljudskih prava. Liberalne feministkinje smatraju da su žene potpuno ravnopravna ljudska bića u odnosu na muškarce, te da ih se ne smije gledati kao na seksualne objekte. No, primjera radi, baš u pogledu seksualnog iskorišтavanja žena, liberalne feministkinje imaju podijeljena mišljenja. Prostitucija i pornografija su vrste ljudske aktivnosti koji su u dosta zemalja i legalizovani i dozvoljeni. Ipak, obje aktivnosti podrazumijevaju značajan gubitak samostalnosti, odsustvo slobodne volje i u velikom broju slučajeva prinudu, uz ne baš tako humane uslove (plaćanje, zaštita od seksualno prenosivih bolesti). Ove aktivnosti svakako, u značajnoj mjeri, smanjuju dostojanstvo onih žena koje se bave ovim (najstarijim) zanatom, te su često i sinonim za nizak moral i obespravljenje članove društva. Neke liberalne feministkinje se protive ovim aktivnostima i učešću žena u njima, dok se na drugoj strani, dobar dio liberalnih feministkinja ne protivi (Barry, 1995; Shrage, 1994).

Liberalni feminism u određenoj mjeri nije uspio da u potpunosti pronađe pravi uzrok diskriminacije žena. Po nekima, to je možda upravo zbog liberalnog stava i želje da se promjene u socijalnom, političkom, ekonomskom i drugim aspektima života uvode postepeno, bez radikalnih intervencija (Zhang, Rios, 2021).

#### 2.2.2.2.Radikalni feminism

Radikalni feminism, laičkim riječima, je mnogo ozbiljnija stvar. Radikalne feministkinje posmatraju društvo kao čisto patrijarhalno, sa dominacijom muškaraca, vladavinom muškaraca, te teškom potčinjenosću i obespravljenosću žena. One vide patrijarhalnost i seksizam kao glavne vidove opresije žena. Stavovi patrijarhalnog društva su, između ostalog, da je osnova društva porodica, sa jasno podijeljenim ulogama muža i oca na jednoj i supruge i majke na drugoj strani. Djeca su inherentno vezana za majku, te se to najčešće i ističe u mnogobrojnim sudskim sporovima, a odgajanje djeteta bez ljubavi i prisustva majke je jako teško i može biti i disfunkcionalno. Po mnogima, pravo žena da imaju plaćeni rad van svog doma i porodice je jedan od vidova uništavanja porodice kao osnovne društvene institucije (Haradhan, 2022).

Otac radi, majka radi, oboje su po 8-10 sati van doma, te su djeca prepuštena dadiljama, vritićima i sličnim odgojnim načinima i modalitetima. Međutim, dijete koje najveći dio dana nema prisustvo roditelja može da ispašta. Prema Riters (2003) majka mora da obraća pažnju na svoju djecu, sa provođenjem dovoljno vremena sa njima. Prema autoru, socijalizacija djeteta kasnije u životu velikim dijelom zavisi od provođenja kvalitetnog vremena sa majkom tokom prvih 5 godina života, ker se tada iskazana ljubav i pažnja majke pozitivno odražava na djetetove sposobnosti vezivanja za druge i načina snalaženja u društvu. Profesionalna karijera je stresna (Slika 4.), posebno za majke, te majka koja je u distresu ima manje sposobnosti da obezbijedi pravu njegu i afekciju ka djetetu (Kadle, 2018).



Slika 4. Nivo distresa kod majki koje rade van kuće i imaju plaćeni posao (Kadle, 2018)

Stres je sastavni dio života. No, majka ima poseban odnos sa djetetom i svaki mentalni poremećaj majke se u određenom stepenu odražava na psihičko stanje i bihevioralne obrasce djeteta. Istraživanja su pokazala da depresija majke i tokom same trudnoće i nakon porođaja, a posebno njen stres (to jest, distres) tokom podizanja djece dovode do nastanka psihičkih problema kod djece, te kod njihovih bihevioralnih obrazaca neželjene prirode i karaktera (Santelices et al, 2021).

Dakle, čak i stavovi liberalnog feminizma, u smislu omogućavanja ženama da budu piloti, bankari, građevinski radnici, vojnici, policajci, itd., dovodi u određenoj mjeri do remećenja uobičajenih, može se reći prirodnih odnosa u društvu, kada se isto posmatra sa aspekta njegovog osnovnog elementa - porodice. U najvećem broju slučajeva u prirodi, među drugim životinjskim vrstama, mladunci jako rijetko bivaju odgajani i obučavani za život bez majke, koja je osnova podizanja novih naraštaja koji će biti sposobni da nastave vrstu (Singh, 2020).

Čak i liberalni feminism dobroim dijelom remeti takvu ravnotežu, a radikalne feministkinje idu korak dalje i otvoreno, eksplicitno se protive porodici uopšte, smatrajući je načinom nipođaštavanja i opresije žene. Brak i porodica za radikalne feministkinje su sredstvo tlačenja od strane muškaraca. Liberalni feminism se zalaže za ravnopravnost polova. Na drugoj strani, radikalne feministkinje se bore za dominaciju žena nadm muškarcima, za novi matrijarhat, jer smatraju da su žene superiorne u svakom pogledu. Za većinu radikalnih feministkinja, muškarci su jednostavno neprijatelji. Dok se prosječna liberalna feministkinja bori da supruga i majka ima jednak plaćen posao i sve beneficije koje idu sa tim, da ima jednak obrazovanje i šanse za zaposlenje, dotle radikalne feministkinje smatraju da žena ne bi uopšte trebala ulaziti u brak i porodicu. Radikalne feministkinje se bore za svijet bez muškaraca, a čak i osnovne seksualne potrebe i samo začeće se trude da postignu vještačkim putevima. Takođe, najveći dio radikalnih feministkinja se strogo protivi pornografiji i prostituciji, smatrajući ih najvećim stepenom ženskog potčinjavanja i dehumanizacije (Atkinson, 2000; Abbasi, 2015; Tong, 2009).

#### 2.2.2.3.Kulturalni feminism

Kulturalni feminism ili “feminizam razlike”, je feminism koji ne usvaja stav feminizma da su muškarci i žene “isti” i da žene treba da ulaze u “sferu muškarca”. Stavu da žena može da obavlja sve iste aktivnosti kao i muškarac, na isti način, suprotstavlja se kulturalni feminism, koji, umjesto toga, tvrdi da se razlike između muškarca i žene trebaju slaviti i da žene treba da izražavaju svoju posebnost. Poređenje žena i muškaraca po nekim kriterijumima je dato u Tabeli 1. (Britannica, n.d.b).

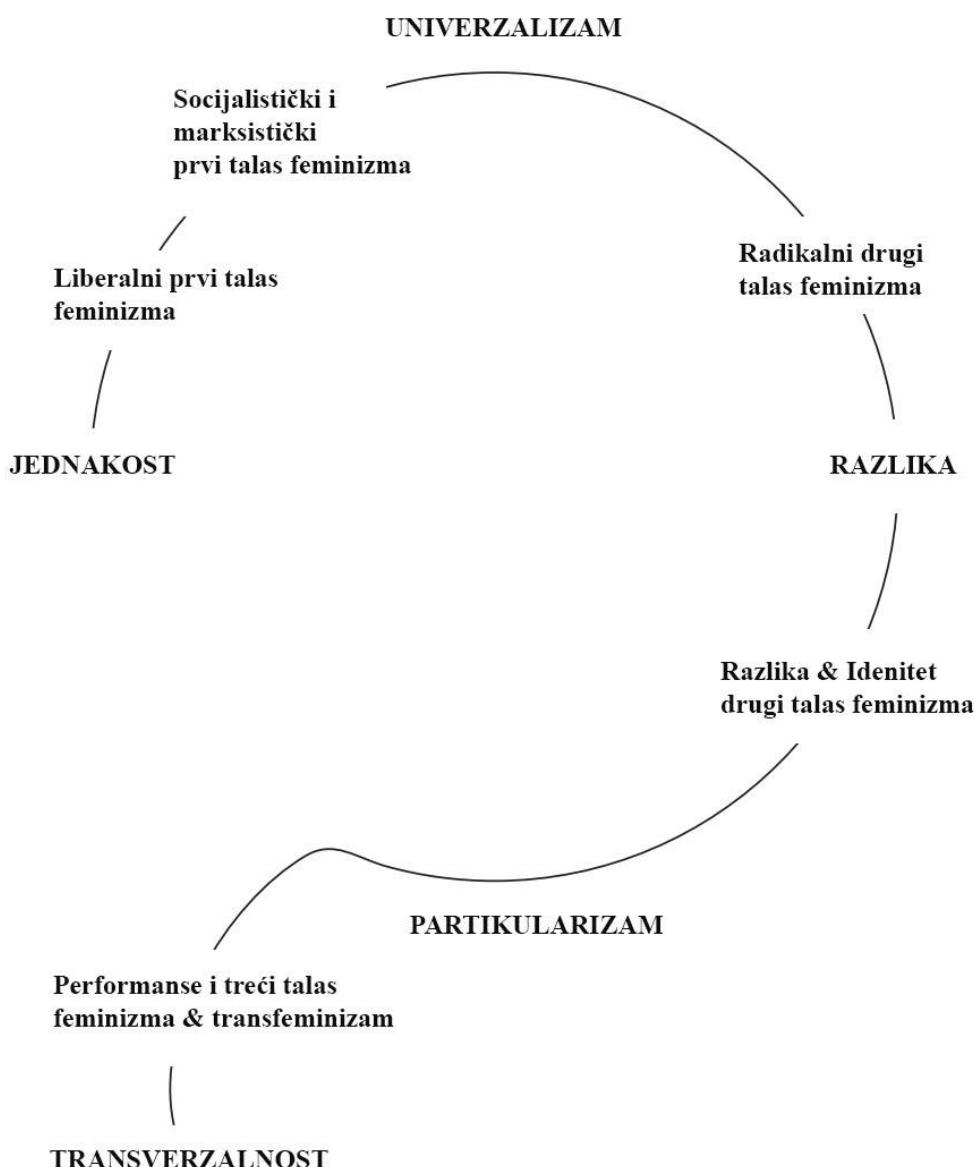
Tabela 1. Razlike između muškaraca i žena (Leary, 2020)

	Muškarci	Žene
Razlike u tjelesnim performansama	Muškarci imaju veću snagu, brzinu i izdržljivost od žena	Žene pokazuju značajno veću fleksibilnost tijela u odnosu na muškarce
Agresivnost	Muškarci su više fizički agresivni	Žene su više verbalno agresivne
Slaganje sa okolinom	Muškarci se smiju manje, teže se slažu u stavovima sa drugima, češće prekidaju druge u razgovoru	Žene se lakše slože sa sagovornikom, više se smiju i manje prekidaju tuđi govor
Mentalne sposobnosti	Muškarci su bolji u matematici, posebno u rješavanju logičkih zadataka	Žene su bolje u verbalnim vještinama i računanju
Predispozicije	Muškarci su uglavnom bolji u tehničkim naukama (veće korištenje sive mase moždanog tkiva)	Žene su bolje u komunikaciji, socijalnim vještinama, izražavanju emocija i afekcije (izraženije korištenje bijele moždane mase), sa predispozicijama za poslove kao što su medicinske sestre, bejbisiterke, portparoli institucija, žurnalistkinje, itd.

Dakle, kulturni feminizam uzima u obzir ove razlike i "slavi ih", ističe ih i predlaže da žene rade ono što rade najbolje, a to je verbalna komunikacija, briga o pacijentima, starima, djeci, učestvovanje u javnom životu, umjetnosti, itd., dok muškarci treba da rade ono što rade najbolje, kao što su inženjeri, tehničari u različitim oblastima, fizički radnici i slično (Britannica, n.d.b).

### 2.2.3. Treći talas feminizma

Treći talas feminizma je počeo tokom sredine 1990-ih godina. Radi se o generacijama koje su i same najčešće kćerke pripadnica drugog talasa feminizma, rođene najčešće u tehnološki naprednom, industrijalizovanom društvu, sa mnogo većim pravima nego njihove prethodnice. Ipak, svi ciljevi feminizma nisu ispunjeni ni u ovom najmodernijem dobu, kao što to dosta primjera u nekim dijelovima svijeta pokazuje. U značajnoj mjeri, treći talas feminizma se bazira na takozvanog partikularizmu (Slika 5.) (Krolokke, Sorensen, 2012).



Slika 5. Historijski razvoj ferminizma (Krolokke, Sorensen, 2012)

Partikularizam podrazumijeva brigu o svim marginalizovanim grupama, koje uključuju i osobe koje se osjećaju ženama u tijelu muškarca i obrnuto. Ovo su najmodernija dešavanja i trendovi iz svijeta, sa posebnim epicentrom u zapadnim zemljama. Jedan od ciljeva pripadnica i pripadnika trećeg talasa feminizma je da se ode korak dalje i da se "izbrišu" granice među rodovima, ne polovima, sa kreiranjem cijelog spektra rodova, ostavljaju na slobodu ljudima, čak i u periodu adolescencije, da se "odluče šta su". Primjera ima da se ženska osoba osjeti muškarcem i tako se deklariše, muška osoba se osjeća kao žena i podrvrne se hormonskoj terapiji i hirurškim intervencijama, ne-binarnе osobe nisu ni muškarci ni žene, itd. Činjenica je da se u posljednje vrijeme, primjera radi, u sportu, javljaju situacije kada muške osobe, koje se odluče da su žene, uzimaju učešća u ženskim takmičenjima, sa očekivanim rezultatima. Može se reći da najnovije promjene i trendovi u feminizmu stiču sve više i više kontroverze, ali je zapadna demokratija takva da se ide ka potpunoj slobodi ljudskog bića da bude šta hoće i, nažalost, da često radi šta hoće, često suprotno prirodnim i društvenim zakonima (Burnor, 2022).

Jedan od najbitnijih aspekata emancipacije, sticanja nezavisnosti i dobijanja svih ljudskih prava i sloboda za marginalizovane društvene grupe i subpopulacije je obrazovanje. Obrazovanje prosvjetljuje (iako bi se današnjem obrazovnom sistemu mnogo toga moglo prigovoriti), te daje osobi šanse za zaposlenje, finansijsku nezavisnost, veću autonomiju i životni elan. Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, radilo se jako dugo o striktno patrijarhalnom društvu, djelimično nametnutom od strane dugotrajne otomanske vladavine i konzervativnih islamskih stavova o braku i porodici. Iako ni drugi narodi nisu bili puno drugačiji, ipak je tek u periodu Kraljevine SHS došlo do promjene ovih stavova, pa je 1928. godine dozvoljeno i djevojčicama i djevojkama da pohađaju osnovnu i srednju školu. Od 1928. do 1937. godine se drastično povećao broj djevojčica u školama, jer je država kažnjavala roditelje koji ih ne šalju u školu (Durkalić, 2017).

Kada je u pitanju historijat feminizma u Bosni i Hercegovini, prvo društvo koje je osnovano je bilo "Društvo za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava", koje je kasnije preimenovano u "Ženski pokret". Ciljevi ovog prvog bosanskohercegovačkog feminističkog udruženja su bili ekonomsko i obrazovno osnaživanje žena, njihova veća autonomija u okviru porodice i društva u cjelini, pravo glasa na izborima za žene, itd. Međutim, ovaj pokret feministkinja nije naišao na dobru reakciju javnosti, čak ni od drugih žena, te su prve feministkinje bile čak i ismijavane (Milinović, 2017).

U Drugom svjetskom ratu, žene su sa preko 100 000 ženskih boraca (od kojih je dobar dio poginuo, umro i bio ranjen) učestvovale u ratu protiv nacizma i fašizma, osnivajući "Antifašistički front žena". Ovo je bio prvi period kada su žene počele da dobijaju pravo da učestvuju u organima vlasti, narodnooslobodilačkim odborima i slično, u skladu sa slobodarskim idejama koje je otpor nacistima i fašistima nosio. Sam Tito je pohvalio učestvovanje žena u ratu, ali i u podizanju kulture naroda, te su žene u periodu rata imale značajno mjesto u društvu. Period socijalizma je bio obilježen:

- 1946. godine su žene zvanično dobile pravo glasa na izborima,
- zakonom je izjednačen status muškarca i žene u bračnoj zajednici,
- 1950. godine je ukinut kodeks oblačenja žena (posebno muslimanske vjeroispovijesti),
- 1953. godine se ukida Antifašističkifront žena i 1961. godine se osniva Konferencija za društvenu aktivnost žena,
- 1977. godine ozakonjen je abortus,
- SFRJ je 1980. godine ratifikovala Konvenciju Ujedinjenih naroda o svim oblicima diskriminacije žena,
- više od 2,5 puta je povećan broj zaposlenih žena, po čemu je Bosna i Hercegovina prednjačila (Oraić, 2005).

Ratna razaranja 90-ih su donijela povrat patrijarhalnih stavova, a time i suprimiranje ženskih sloboda. Sunovrat sloboda žena, u naletu etnonacionalizma, je počeo stradanjem Suade Dilberović i Olge Sučić 5. aprila 1992. godine na demonstracijama u Sarajevu. Njihova smrt, ovjekovječena kasnije davanjem mostovima njihova imena, je označila opsadu Sarajeva od strane srpskih paravojnih snaga. U ratu je na obje strane učestvovalo više hiljada žena (Delić, 2020).

U modernoj Bosni i Hercegovini, feminizam dobija sve više maha. U posljednjih decenija, uprkos velikom protivljenju konzervativnih društvenih grupa, sve više žena se izjašnjava kao feministkinje, protive se seksizmu i muškom šovinizmu, dok neke nadinju često i ka radikalnom feminizmu. U svakom slučaju, rast popularnosti feminizma teče paralelno sa opadanjem fertiliteta žena u ovoj zemlji, sa osipanjem njene populacije, velikim brojem razvoda brakova, itd. (Salihbegović, 2017).

## **2.3.Rodno zasnovano nasilje**

Još jedan od bitnih aspekata muško-ženskih odnosa, braka i porodice je i fenomen nasilja u porodici. Generalno, žene su iskusile mnogobrojne submisivne situacije tokom istorije, od nedostatka firmacije u političkom životu, manje plaćenog rada, ali među najteže slučajevе svakako spadaju one u okviru bračne zajednice i porodice, obilježene čestim i skoro svakodnevnim verbalnim, a nerijetko i fizičkim nasiljem. Žene su realno fizički slabije od muškaraca, te u većini slučajeva trpe u ovakvim sukobima, ali sama činjenica da se oni dešavaju u najosnovnijoj i primarnoj društvenoj zajednici (braku i porodici) govori o ozbiljnosti ovog problema. Prosto, žena ne bi ni trebala da se fizički osnažuje, naoružava i slično, jer je brak i porodica zajednica koja treba da se bazira na ljubavi, podršci, nježnosti, poštovanju (Delić, 2020).

Vijeće Evrope je donijelo Konvenciju o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici i ove fenomene definiše kao:

*"kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama, a predstavlja sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode ili mogu dovesti do fizičke, seksualne, psihičke, odnosno finansijske povrede ili patnje za žene, obuhvatajući i prijetnje takvim djelima, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo u javnosti ili privatnom životu...nasilje u porodici je svako djelo fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja do kojeg dolazi u okviru porodice ili domaćinstva, odnosno između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, nezavisno od toga da li učinilac dijeli ili je dijelio isto prebivalište sa žrtvom"* (Council of Europe, 2011)

Zakon o zaštiti nasilja u porodici Bosne i Hercegovine definiše ovaj fenomen kao:

*"radnje kojim član porodice nanosi fizičku, psihičku ili seksualnu bol ili patnju i/ili ekonomsku štetu, kao i prijetnje koje izazivaju strah od fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja i/ili ekonomске štete kod drugog člana porodice"* (Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, 2021).

Isti zakon propisuje i mjere protiv nasilja u porodici:

*"Učiniocima nasilja u porodici izriču se sljedeće zaštitne mjere: udaljenje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora i zabrana vraćanja u stan, kuću ili neki drugi stambeni prostor, zabrana približavanja žrtvi nasilja, zabrana uz nemiravanja i uhodenja osobe izložene nasilju, obavezan psihosocijalni tretman, obavezno liječenje od ovisnosti, privremeno lišenje slobode i zadržavanje"* (Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, 2021).

Situacija povodon nasilja nad ženama u porodici u Bosni i Hercegovini je poražavajuća. Skoro svaka druga žena trpi neki vid nasilja, velika većina se uopšte ne odlučuje prijaviti ovo nasilje policiji (skoro 85% njih), a tokom posljednjih nekoliko godina u BiH je ubijeno skoro 60 žena u takvim situacijama. Čak i kada žrtve potraže pomoć od policije i pravosudnih organa, obično je ne dobijaju. Femicid, kao poseban oblik krivičnog djela, nije ozakonjen ni u FBiH ni u RS, te ga nema kao posebnog oblika kriminaliteta u Bosni i Hercegovini (Erić, 2021).

### **3. SAVREMENA PORODICA I IZAZOVI MAJCINSTVA**

Ovaj dio rada govori o kompleksnosti porodice. Porodica je osnovna ljudska i društvena zajednica, koja produkuje nove vrijedne članove društva, i sastoji se od tri osnovna člana (majka, otac, dijete ili djeca). Porodica je, svakako, širi pojam, i uključuje u rodbinu i sa očeve i sa majčine strane, ali je osnovna, nuklearna porodica sastavljena od majke i oca, kao dva biološki suprotna pola i tako je u svojoj osnovi treba razmatrati. U ovom poglavlju će porodica biti razmatrana u tom kontekstu, iako su danas prisutni i istopolni brakovi, porodice sa samo jednim roditeljem, porodice bez potomstva, itd. (Brajša, 2009).

#### **3.1.Porodica, definiranje porodice i vrste porodice**

Porodica je primarna, osnovna društvena grupa. Da li bi zaista bilo društva u cjelini, sa svim akterima (radnici, umjetnici, sportisti, profesori, učenici, itd.) da nije porodice? Vjerovatno ne bi. Iako već postoje specijalne, laboratorijske i slične metode kreiranja novog ljudskog bića, ipak još uvijek nije izmišljen način kreiranja istog bez oplođenja ženskog gameta (jajne ćelije) sa muškim gametom (spermatozoid), uz stvaranje primordijalne, oplođene jajne ćelije ili zgiota, koja daje sva tkiva i rogane budućeg muškarca ili žene, koji će istim procesom nastaviti ovaj čudesni zatvoreni i kontinualni ciklus života (Vukasović, 1994).

Sama riječ "porodica" se odnosi na porod, dakle, potomstvo. Porodica je, dakle, skupina pojedinaca u službi društva i svoje vrste, sa ciljem obezbjeđivanja nastavka i kontinuiteta iste, kako ne bi došlo do ekoloških i bioloških deterioracija. Jedinke iste vrste se susretnu tokom čina seksualnog spajanja, te provedu čin začeća ili koncepcije, nakon čega slijedi gestacija ili trudnoća, nakon čega slijedi akt porođaja ili parturicije, nakon čega se roditelji ili češće majka samo, brine o potomku, kako bi on ili ona stekao dovoljno komponentcija i sposobnosti da proces ponovi. U prirodi se najčešće majka brine o potomstvu (iako ima izuzetaka, svakako), ali je to kod čovjeka dodatno usložnjeno pravnim i drugim odrednicama (Brajša, 2009).

Porodica se može tumačiti i na drugi način. Drugi naziv, u kontekstu jezika južnoslovenskih naroda, za porodicu je "obitelj". Obitelj je riječ koja potiče od glagola "obitavati", što znači provoditi vrijeme na nekom mjestu na duži period, stanovati, što upućuje na to da je porodica ili obitelj i neka vrsta stabilne zajednice spacialno određene, kao grupa srodnih ljudi nastanjenih zajedno. Familija je također izraz koji se koristi za porodicu i neka je vrsta univerzalne riječi koja opisuje porodicu (na velikom broju jezika ima to značenje i formu), a označava srodstvo između objekata, bića, pojave (Stevanović, 2000). Dakle, porodica je, na osnovu ove tri najfrekventnije riječi koje je opisuju na ovim prostorima (originalna definicija), u kontekstu ljudskih zajednica, naravno:

*"Skupina srodnih ljudskih jedinki, povezanih krvnim srodstvom i tazbinskim vezama, koje žive u određenom vremenu na najčešće zajedničkom prostoru i u fizičkim premisama, povezanih emotivnim i drugim vezama, sa uređenim sistemom finansijskog izdržavanja i podrške, čiji je osnovni (ne i jedini) cilj da se obezbijedi nastavak vrste kroz porod i nova generacija za užu i širu društvenu zajednicu"* (sopstvena definicija).

Naravno, neki tvrde da osnovna odrednica porodice nije potomstvo ni porod, nego drugi emotivni i afektivni razlozi (podrška, održavanje moralnih standarda zajednice, itd.). Glavni argument ovih teorija je, a argument je svakako na mjestu, da zaista ima jako mnogo porodica i sa mnogo potomaka koje su disfunkcionalne, sa problemima (razvodi, nasilje u porodic i teži prestupi), dok ima jako mnogo porodica koje iz nekog razloga (biološkog razloga ili se radi o svjesnoj odluci) nemaju djecu, a supružnici funkcionišu odlično u bračnoj zajednici. Tome treba dodati da možda ni brak, sam po sebi, nije najvažnija odrednica porodice, jer zaista ima dosta parova muškarca i žene koji nisu vjenčani, a kako dug period žive u slozi i skladno, dok ima toliko bračnih parova koji su jako disfunkcionalne društvene zajednice i konstrukti (Rosemond, 2016).

I porodica se kroz milenijume, vijekove i posebno tokom posljednjih decenija 20. vijeka i u 21. vijeku mijenjala. Današnja prosječna porodica odstupa od nekadašnjih porodičnih zajednica, to je sigurno.

Postoji jako veliki broj bračnih parova bez djece, nevjenčanih parova sa djecom, samohranih majki i očeva, a ekstremni slučajevi, karakteristični za zapadni ultroliberalni svijet, su takozvane "patchwork" porodice, gdje se miješaju i supružnici iz različitih brakova i njihova djeca, itd.

Nekada, za vrijeme patrijarhata i patrijarhalnih društvenih i kulturnih vrijednosti (što je bilo potpomognuto i podržano odgovarajućim zakonskim aktima, ali velikim dijelom nepisanim pravilima), porodica je bila značajno drugačija nego danas. Prije ere industrijalizacije i tehnološkog napretka koji je, može se slobodno reći, tekao eksponencijalnom brzinom, porodice su bile znatno brojnije. Pod istim krovom, najčešće u seoskim domaćinstvima, živio je veliki broj članova uže, ali i šire porodice. Doslovce, veliki broj generacija iste porodice je živio zajedno, sa nerijetkim slučajevima prisustva i pra-predaka (pradjed, prababa) sa odgovarajućom linijom potomaka (Sharma, 2013).

Ovaj sistem i uređenje osnovne i primarne društvene zajednice je imao svoj smisao. Nekada je ekonomski opstanak domaćinstva, a time i šire zajednice u cijelini, ovisio o postojanju velikog broja agrarnog domaćinstva. Seoski poslovi i ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja, bez savremene mehanizacije i sredstava koja olakšavaju ove poslove, je podrazumijevala težak i mukotrpan rad u polju. Zato je trebalo da postoji veliki broj osoba koje u isto vrijeme na istom mjestu mogu da privedu poljodjelske poslove kraju, da izvrše sjetu, obrađivanje zemljišta, te da na kraju urade i žetvene poslove i obezbijede hranu porodici tokom najčešće teške zime. Potomci, sinovi, kćeri, unuci, su dugo ostajali (ili zauvijek) u istom domaćinstvu, sa svojim živim precima i naslijedivali su najčešće imanje (Turčilo i sar., 2015).

Međutim, industrijska revolucija je donijela drastične promjene. Nastanak i izum parne mašine, pa zatim motora sa unutarnjim sagorijevanjem, velikog broja moćnih mašina i transportnih sredstava su donijeli velike promjene u društvo većine zemalja i globalizacija (koja je počela i prije toga, sa kolonijalnim osvajanjima velikih svjetskih sila, uz uspostavljanje njihovih ispostava na području Amerika, Azije, Australije, Afrike) je donijela nastanak urbanizacije. Urbanizacija je kompleksan socio-ekonomski fenomen, koji je uključivao tehnološke, monetarne, demografske, kulturne i veliki broj drugih promjena u zemljama svijeta. Urbani centri su nicali sa stabilnjom i kvalitetnjom infrastrukturom (mada uz žrtvovanje blagodeti koje donosi čista priroda), sve složenijom mrežom saobraćajnica i posebim ekonomskim procesima (Milić, 2001).

Uporedo sa tim, nastajala je sve izraženija polarizacija društva, prvenstveno na ruralno i urbano stanovništvo, sa suburbanim (prigradskim) naseljima kao nekom tipu prelaznih naseobina. Uglavnom je ruralno stanovništvo migriralo prema urbanim centrima. Mladi ljudi iz seoskih naseobina su sada imali priliku da upišu različite škole u gradovima, ispočetka najčešće srednje škole i fakultete, sa osnovnim školama u ruralnim područjima. Nastajao je sloj obrazovanih mladih ljudi koji je mogao da radi u gradovima u bankama, u školama, u administraciji i drugim radnim mjestima. Razvoj trgovine je podrazumijevao i mogućnost dodatne seobe ruralne populacije u gradove radi otvaranja prodajnih mesta (Milić, 2001).

Sve je to činilo urbane centre primamljivim za seosko stanovništvo i tradicionalna, multigeneracijska porodica iz seoskih zadruga se postepeno osipala. Ženama je ispočetka bilo isto, ali vremenom su i žene dobine puna prava da studiraju i od 1960 godina (otprilike), sa mogućnostima obrazovanja i plaćenog zaposlenja za žene van doma, porodica je postajala drugačija. Porodice su se sada najčešće formirale i osnivale u gradovima, dok se seoska porodica osipala (Milić, 2001).

Nastao je novi, prosječni tip porodice, sa bračnim parom sastavljenim od dvije punoljetne osobe suprotnog pola, te djecom kao potomstvom, sa najčešće izdvojenim životom, odvojenim od svojih roditelja. Ova emancipacija i osamostaljivanje je podrazumijevala nastanak takozvane "nuklearne" porodice. Tu se radi svojevrsna komparacija porodice sa atomom. Atom je osnova svega (mada ima veliki broj još osnovnijih, subatomskih čestica), nedjeljiv je. Tako postoji aluzija na bračni par kao jezgro (nukleus) porodice. Bračni par je sastavljen od dvoje ljudi suprotnog pola, jedno bi predstavljalo proton, drugo neutron, povezani nuklearnim silama koje drže jezgro na okupu. Periferne čestice atoma su elektroni, dakle, djeca, koja takođe imaju vezu sa jezgrom (dakle, sa roditeljima), ali sa mogućnošću odvajanja od istog, formiranjem veza sa drugim česticama, sa aluzijom na odvajanje djece od roditelja nakon odrastanja (Sharma, 2013).

Međutim, javljaju se i druge vrste porodice, kao što su:

- **Socijalna porodica.** Ovo je porodica bez djece. U odnosu na nuklearni tip porodice, ovdje nedostaju djeca. Bračni par postoji, ali suprug i supruga ili ne mogu da imaju djecu ili to iz nekih razloga ne žele (Ljubetić, 2007).

Jedna je od tekovina modernog života, jer smanjenje fertiliteta prosječne žene i dostupne prilike za karijeru, koja često ne trpi obaveze doma sa djecom, vodi često nemogućnosti osnivanja kompletne nuklearne porodice (Ljubetić, 2007).

- **Nepotpuna porodica.** Ovo je, nažalost, ne tako rijedak oblik porodice i često i slučaj za socijalnu službu. Radi se o porodici jednog roditelja (oca ili češće majku), sa jednim ili više djece. Razlozi za ovo mogu biti različiti. Često se dešava prerana smrt jednog od roditelja. Razlozi mogu biti i napuštanje porodice od strane jednog od roditelja, odricanje od djece i slično. Ove situacije su posebno teške za ženske osobe, kao samohrane majke. U dosta slučajeva, dodatno izdržavanje od strane oca mogu da ostvare alimentacijom, kao pravno regulisanom obavezom oca da izdržava djecu. Međutim, ni alimentacija sama po sebi (a često je nema nikako ili nije dovoljna) ne predstavlja optimalno rješenje, jer djeca u ovakim zajednicama često nemaju podršku oba roditelja tokom obrazovanja, životnih savjeta i uopšte situacija kroz koje svako dijete prolazi. Najčešće teret odgajanja i podizanja djece je na majci, što svakako indukuje veliki stres kod žena, posebno ako se radi o većem broju djece u ovakvoj okrnjenoj porodici (Ljubetić, 2007).
- **Adoptivna porodica.** Radi se o anglicizmu, jer "adopt" na engleskom znači usvojiti, posvojiti. Radi se o porodicama koje ne mogu da imaju svoju djecu prirodnim putem, pa se odlučuju na usvajanje djece koja nemaju roditelje (Stevanović, 2000).
- **Uzastopne i zamjenske ("patchwork") porodice.** Razvod je dio realnosti, to je jasno. Nekada, u patrijarhalnim porodicama, pa i onim urbanim, razvod skoro da nije dolazio u obzir. Međutim, liberalizacija društva je rezultirala pravom supružnika da raskinu brak pravno regulisanim putem i da nastave život dalje po svojoj volji. Ta volja se vrlo često sastoji u zasnivanju nove porodice i novog braka, pa nisu rijetki slučajevi osoba koje su se ženile i udavale više puta. Naknadna porodica koja se formira jeste uzastopna porodica i dobrim dijelom usložnjava situaciju. Djeca iz prethodnih brakova najčešće postoje, slijedi potomstvo iz novog braka, emocionalne veze su poljuljane, djeca često ispaštaju. U zamjenskim ili "patchwork" porodicama, koje su modernijeg datuma, djeca iz aktuelnog i prethodnih brakova se odgajaju istovremeno, pod jednim krovom, a često se i novi supružnici udružuju (Rosenblum, 2018).

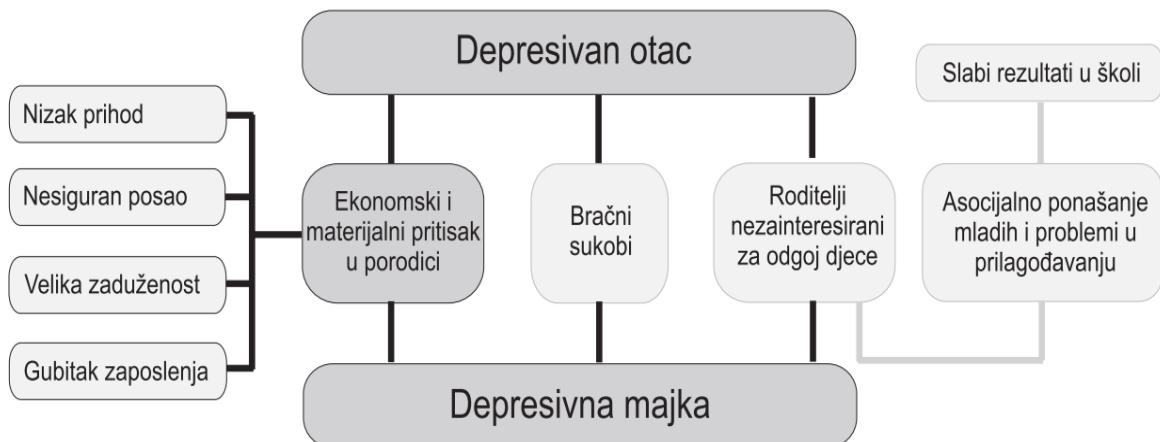
Postavlja se pitanje kakva je efikasnost potonje vrste porodice. Neka istraživanja govore da su sama djeca uzrok razvoda, pa tako, na primjer, prvi brak ima 40% šanse za rastavu, drugi brak 60% šanse za rastavu, a kada oba supružnika imaju djecu iz prethodnih brakova, šanse

za rastavu braka su čak 70%. Ovakvi statistički podaci dovode u pitanje smisao i efikasnost zamjenske porodice, ali i braka generalno (Rosenblum, 2018).

Patrijarhalni oblik porodice vuče korijene još iz antičkog doba. U Starom Rimu, porodica je bila fokusirana na i organizirana oko oca (lat. pater familias). Otac je bio glava kuće, odlučivao je o svemu, pa čak i o životima ukućana. Međutim, puno vremena je prošlo od takvih običaja i borkinje za ženska i ljudska prava su se izborile za jedno slobodno društvo i novi konstrukt porodice. Međutim, moderna porodica, baš kao i striktno patrijarhalna, izgleda da ima brojne nedostatke, sa postojanjem sve češćih razvoda, disfunkcionalnih odnosa između supružnika međusobno, između djece međusobno, između roditelja i djece (Sharma, 2013).

### *3.1.1. Moderni stil života i izazovi za porodicu*

U tradicionalnim porodicama, o potomstvu su mogle da su brinu bake, pored osnovne brige majki, čija je osnovna zadaća bila briga o djeci i domaćinstvu (uz dodatne poslove u sklopu poljodjelstva). Ovaj položaj žena je bio nezahvalan, ali sa razvojem demokratskih struja i liberalnijeg društva i kćerke su sticale pravo da ostvare svoje ambicije, učenjem škola, završavanjem fakulteta i zaposlenjem u odgovarajućim institucijama. Međutim, u urbanoj porodici se sada javlja problem brige o djeci, obzirom da su najčešće i majka i otac radili van kuće i nisu mogli provoditi puno vrijeme sa djecom. Rješenja su iznalažena korištenjem vrtićkih ustanova i pružaocima usluga bejbisitinga dok djeca ne odrastu dovoljno. Ipak, prema mišljenjima mnogih, ovaj sistem porodice i uopšte funkcionisanja društva je često kontraproduktivan, sa aspekta zdravlja djece (Slika 6.) (Turčilo i sar., 2015).

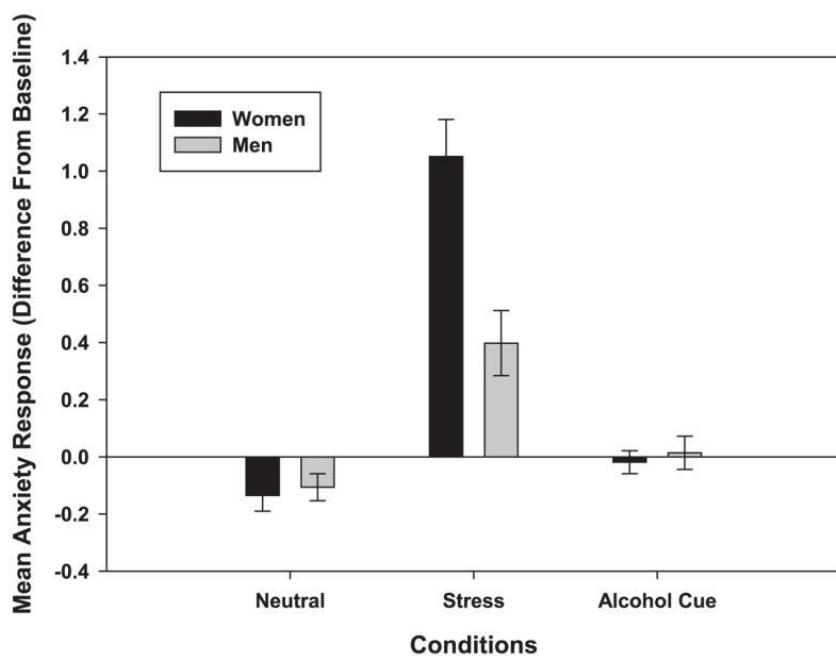


Slika 6. Splet okolnosti u porodici u kojoj mentalni poremećaji roditelja dovode do disfunkcionalnog i često devijantnog ponašanja potomstva (Draganović, Šeta, 2012)

Kao što se vidi sa prethodnog grafičko-tekstualnog prikaza, utvrđena je direktna korelacija između modernog, zauzetog načina života i mentalnog zdravlja supružnika, kao okosnice porodice, ali i mentalnog zdravlja, bihevioralnih obrazaca djece i sljedstvenih promjena u njihovom uspjehu socijalne adaptacije, uspjeha u društvu i drugih aspekata društvenog funkcionisanja djeteta i adolescente (Draganović, Šeta, 2012).

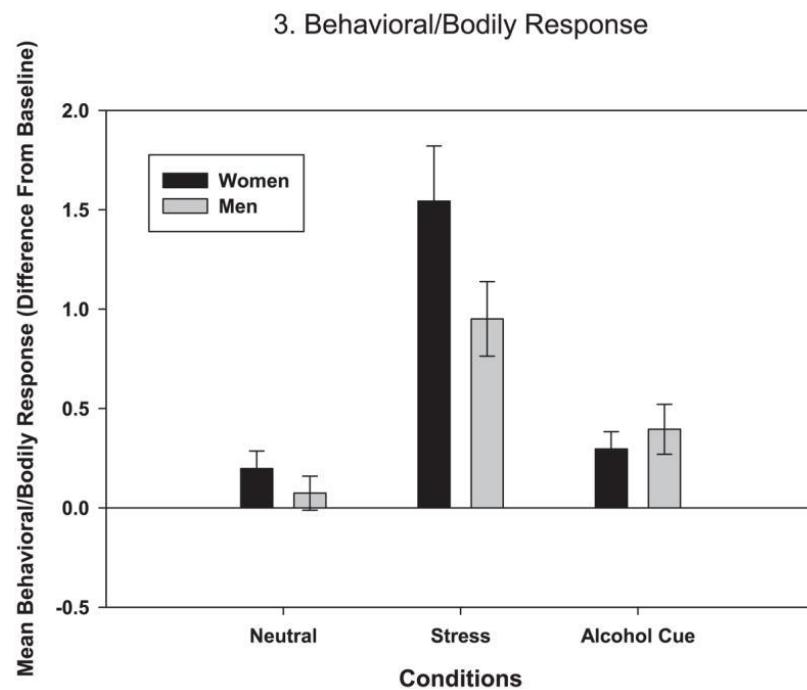
Depresija, sama po sebi, je stanje poremećaja raspoloženja, polarizovanog ka melanholijski, lošem raspoloženju, bezvoljnosti i apatiji. Kada se javi kao rezultat ozbiljnih životnih nedaća (smrt i teška bolest bližnjeg, lična teška bolest, otkaz na poslu i finansijski krah, itd.), onda se depresija smatra fiziološkom pojmom. Međutim, kada je rezultat stanja kada nema ovakvih najtežih događaja u životu, obično se smatra kliničkom (patološkom) depresijom. Stres na poslu, kada postoje obaveze i stabilna finansijska primanja se teško može podvesti pod takve teške stressore. Međutim, moderna radna mjesta, kao što su ona sa dosta sjedenja, bez kretanja, sa obradom velikog broja podataka, sa velikom finansijskom i drugom odgovornošću, vode također u biohemijjske poremećaje mozga, sa remećenjem ravnoteže neurotransmitera i do sljedstvenih poremećaja raspoloženja i psihe. Pored depresije, javljaju se i drugi problemi psihičke prirode, kao što su anksioznost, nemir, bihevioralni poremećaji (Slika 7.) (Chaplin, Hong, Berquist, Sinha, 2008).

## 2. Subjective Anxiety Response



Slika 7. Žene iskuse značajno veći stepen anksioznosti kao rezultat stresnih događaja u životu u odnosu na muškarce (Chaplin, Hong, Berquist, Sinha, 2008)

Slična je situacija i sa bihevioralnim obrascima (ispadi, narušavanje javnog reda i mira, svađe, konflikti i slično) (Slika 8.).



Slika 8. Žene pri istim stresorima imaju značajno više bihevioralnih poremećaja u odnosu na muškarce (Chaplin, Hong, Berquist, Sinha, 2008)

Vidi se da žene osjećaju i iskuse značajno više psihičkih tegoba prilikom izlaganja svakodnevnim i posebno vanrednim stresorima. Vjerovatno tome kumuje i specifičan hormonski sistem kod žena i faktori vezani za to, te majke koje puno rade van kuće, istoj se vraćaju često u distresu (Chaplin, Hong, Berquist, Sinha, 2008).

### 3.1.2. Izazovi usklađivanja roditeljske i radne uloge

Mnogo je izazova za savremenu porodicu, teško je sve faktore opisati na jednom mjestu, u ograničenom formatu. Jedan od takvih efekata je i osamostaljivanje djece. Već je rečeno da su ranije tradicionalne porodice podrazumijevale višegeneracijske zajednice, gdje su djeca odrastala sa precima i učila od njih, pomagala im, a kad bi došlo vrijeme, i naslijedivala imanje i odgovornosti daljeg produžetka porodične linije. Međutim, industrijalizacija je

donijela promjene, sada je jedan od najvažnijih zadataka porodice osposobiti dijete da se brine samo za sebe i onda ga gledati kako se osmaostaljuje. To bi značilo emancipaciju kroz napuštanje porodičnog doma i pronalaženje sopstvenog stana i stambenog prostora, sa sopstvenim privrjeđivanjem i izdržavanjem (Bece, 2018).

No, ovakav proces vrlo često prolazi sa emocionalnim smetnjama i kod djece i kod roditelja. Prvo se postavlja pitanje koliko je dijete, čak i kad pređe punoljetstvo, čak i kad završi fakultet, sposobno da se brine o sebi - roditelji, najčešće majka, su često skeptični u vezi toga. Majke se jače vezuju za djecu, pokazuju istraživanja. Studije (Yeung, Sandberg, Davis-Kean, Hofferth, 2001) pokazuju da se očevi i majke različito postavljaju prema djeci.

Svakako da ima izuzetaka, ali očevi (u skladu sa predispozicijama muškaraca) se postavljaju više zaštitnički, sa čvršćim stavom, više vremena provode igrajući se sa djecom od majke, pri čemu su igre uglavnom bazirane na nekim logičkim slagalicama, igrama izrade maketa i tome slično (Bonney, Kelley, Levant, 1999).

Majke, na drugoj strani, se rjeđe igraju sa djecom i pri tome su igre uglavnom role play igre, sa igrama pretvaranja i slično, ali majke povezuju mnogo veću direktnu brigu za potomstvo, sa više afekcije i vezivanja. Stoga se prilikom odvajanja djeteta od roditelja, kada počne njegova emancipacija, dešava fenomen "praznog gnijezda", kada majka ima mnogo izraženiji osjećaj gubitka, ispaštajući duhovno. Majke se često i protive ovom procesu, želeći da ostave sina ili kćer pri sebi, u svojoj blizini, što nema uvijek pozitivne efekte (Lindsey, Mize, 2001).

Mnogi smatraju da za ovaj prelaz i jedan od najkritičnijih momenata u životu i roditelja i djece, u većini kultura nema dovoljno pripreme. Pitanje je koliko moderno obrazovanje i edukacijske institucije uopšte pripremaju djecu i mlade za samostalan život, privrjeđivanje i staranje o sebi, jer prosječna osoba golem dio života provede u školskoj klupi. U nekim drugim, primitivnijim kulturama (mada bi se i o primitivizmu "modernih" društava moglo dosta toga reći), ovaj prelaz je obilježen serijom testova za mладог čovjeka ili djevojku, te ako bi prošli testove, dozvoljavalo bi im se da odu od roditelja i počnu samostalan život. Možda su roditelji, posebno majke, u pravu kada se postavljaju preprotektivno prema djeci i što se često opiru njihovom odlasku od kuće (Szentmartoni, 1984).

Postoje i drugi izvori konflikata u porodici. Jedan od njih je neslaganje supružnika oko odgoja djeteta. Nerijetko se dešava da jedan roditelja ima jedan plan za dijete, drugi roditelj dijametalno suprotne stavove. Planovi za izbor daljeg toka obrazovanja, profesije, emotivne

veze sa momkom/djevojkom, sve su to konflikti kojima sad nastaje suprotan proces u odnosu na ranije opisani uticaj djeteta na roditelja. Sada roditelji, svojim suprotstavljenim ponašanjem izazivaju konflikt u djetetu, jer potomak nije siguran ko je u pravu, ima dilemu kojem roditelju da povlađuje, bojeći se da će drugi roditelj biti povrijedjen, itd. (Bece, 2018). U modernim porodicama, jedan od najčešćih uzroka konflikata je, svakako, novac. Situacija sa cijenama (režije, hrana, prevoz, kirija, obrazovanje djeteta, odjeća, obuća, itd.) je takva danas, posebno u urbanim centrima, da jedva dvije plate mogu da skrpe sve to kod najvećeg broja populacije sa prosječnim primanjima. Novca nikad nije dosta, roditelji su pod stresom i moraju pronalaziti načine za snalaženje. Zatvara se začarani krug, jer onda i majka mora da radi van kuće plaćeni posao, što najčešće ima reperkusije na odgajanje djeteta (Szentmartoni, 1984).

### **3.2.Prava žena na materinstvo u zakonodavstvu**

Savremeno društvo je liberalno i sve je liberalnije. Rijetko ko ima pravo u prosječnoj modernoj zemlji da natjera, primora i prinudi ženu da uđe u bračnu zajednicu, a posebno ne da ima potomstvo. Česti su slučajevi i dugotrajnih i uspješnih vanbračnih zajednica dvoje ljudi suprotnog pola; slučajevi samohranih majki i rjeđe očeva su još češći.

No, i dalje su brak, djeca i porodica osnova društva, ma kako ono liberalno (i vrlo često devijantno) bilo. Iako ima mnogo i sve više feministkinja, posebno onih radikalnih, koje se protive muškarcima i generalno muškom rodu, te braku i tradicionalnoj porodici generalno, ipak je i dalje uloga žene kao supruge i majke nezamjenljiva za opstanak društva.

Kao ilustracija značaja tradicionalne porodice za državu i naciju mogu biti uzete demografske promjene u nekim od najrazvijenijih i najdemokratskijih država Evrope, kao što je Danska. U skladu sa skandinavskim mentalitetom, Danska ima politiku dozvoljavanja velike imigracije, koja je intenzivirana posljednjim dešavanjima u Ukrajini i egzodusom ukrajinskih izbjeglica. Međutim, priliv imigranata iz zemalja kao što su Sirija, Turska, Pakistan i slično je prisutna odavno, te Danska dobije jednog novog imigranta svake 34 minute, pa je, recimo, rast populacije ove zemlje od 5,1 miliona do 5,8 miliona bio skoro u potpunosti samo uslijed imigranata (MEAI, 2018).

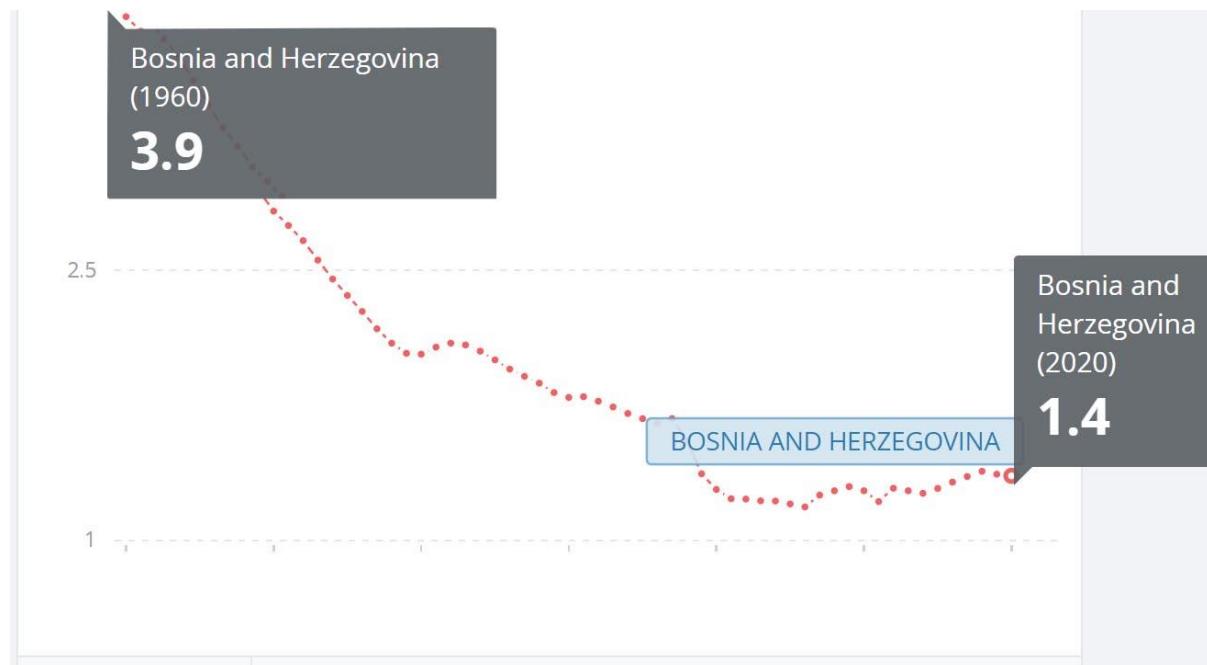
To ne treba da čudi, jer je stopa fertiliteta Dankinja oko 1,78, a Sirijke imaju stopu fertiliteta od preko 3,7, a sličan je slučaj i sa imigrantkinjama iz Pakistana, Turske, itd. (Ritzau, 2022).

Skorašnja dešavanja na ulicama ove zemlje, pri čemu je zabilježena verbalna prijetnja Pakistanaca "da će preuzeti Dansku za sebe", govori dovoljno kako demografske stvari stoje sa nekim zemljama. To je posljedica tipa porodice ovih doseljenika i izvornog stanovništva koje ima značajno manju tendenciju ka sklapanju braka i stvaranju i ostavljanju potomstva (Parlak, 2022).

Sam fertilitet je jedan od najbitnijih biomedicinskih i socio-demografskih parametara koji određuje zdravlje i potencijal populacije neke zemlje i globalno. Radi se, u biti, o plodnosti žene, a izražava se na različite načine. Može se izraziti kao broj živorođene djece na 1000 žena koje su u dobi kada mogu da rađaju. Obično se izražava kao TFR (eng. Total Fertility Rate), koji označava prosječan broj djece po ženi koja je sposobna da rađa. Pri tome se taj period sposobnosti rađanja uzima kao period između 15. i 49. godine života žene, te se žene, to jest, djevojčice mlađe od 15 i starije od 50 ne uzimaju u obzir kada je u pitanju ovaj parametar. Generalno i na globalnom nivou postoji trend smanjivanja stope fertiliteta žena. Prema posljednjim izvještajima, TFR globalno iznosi 2,5 djeteta po ženi u period kada je sposobna da rađa, a u posljednjih pedeset godina se ovaj broj skoro prepolovio, i sada i većina zemalja svijeta, njih 70, ima nisku, a 60 visoku stopu fertiliteta (Roser, 2017; Lazić, 2020).

Tokom dugog niza godina, Bosna i Hercegovina je, prema vrijednostima stope fertiliteta, bila među najnižima u svijetu. Obrazac demografskih promjena u Bosni i Hercegovini ima progresivan karakter (Slika 9.), a to je počelo otprilike 1960-1970-ih godina, kada je dosegnut maksimum reprodukcije populacije. Od tada traje poguban trend opadanja fertiliteta i praktično depopulacija, pri čemu je, recimo, 1960. godine TFR bio skoro 4 živorođena djeteta po reproduktivno sposobnoj ženi, a 70-ih godina je to već bilo nešto više od 2. Među najsvježijim podacima iz 2020-ih, TFR je u Bosni i Hercegovini svega 1,4. Bosna i Hercegovina je zemlja u tranziciji koja očajnički pokušava da se izbori sa promjenama i globalizacijom, sa kompleksnim i skupim administrativnim sistemom, garniturom ekstremno korumpiranih političara i donosioca odluka, te katastrofalnom ekonomskom situacijom. Zemlja je prošla 1990-ih godina kroz teško razdoblje građanskog rata, ali ni nakon 30 godina od završetka istog ne može da se osposobi da pruži građanima dostojanstven život, te da motiviše žene na stupanje u brak i rađanje djece, te da spriječi ekstreman odliv mozgova

(eng. brain drain) koji pogađa i BiH i mnogo zemalja u regionu (Emirhafizović, 2018; The World Bank, 2020).



Slika 9. Stopa fertiliteta žena u Bosni i Hercegovini od 1960. do 2020. godine (The World Bank, 2020)

Dakle, moglo bi se reći da je za opstanak jednog naroda, jedne države skoro neophodno da se sklapaju brakovi i da se žene ostvaruju u ulozi majke, a muškarci u ulozi očeva. Bez žene u ulozi supruge nema ni braka, kao osnovne društvene zajednice između muškarca i žene ozakonjene i definisane pravnim aktima. Međutim, brak ima svoje moralne i kulturne dimenzije. To je zajednica dvije punoljetne osobe suprotnog pola, sa odnosom privrženosti, ljubavi, afekcije, pripadnosti, podrške, pomaganja. To je zajednica bazirana na kompromisu, zajedničkim odlukama i sa ravnopravnom moći odlučivanja u pogledu finansija, planiranja djece i proširenja porodice i drugih bitnih stvari.

Skorija istraživanja u Bosni i Hercegovini, bazirana na stotinama ispitanika, govore da mladi ljudi sada teže ka ostavljanju stroge patrijarhalnosti u prošlosti i sklapanju bračnih veza na principu partnerstva (Tomić-Koludrović, Kunac, 2000). Veliki dio muškaraca i dalje teži ka patrijarhalnosti i potčinjenosti žene, no sve je manje žena koje ih u tome podržavaju. U Americi se preko 60% žena izjašnjava kao feministkinje, sa očitim protivljenjem muškoj

dominaciji u sklopu porodice, radnog mјesta, obrazovanja i društva generalno (Barroso, 2020).

### 3.2.1. Međunarodna pravna regulativa materinstva

Odavno su žena i dijete prepoznati kao najranjivija kategorija populacije. Kroz historiju, postojali su razni zakoni za regulaciju ovog pitanja, a Ujedinjene nacije su u svojoj Univerzalnoj povelji o ljudskim pravima regulisale većinu pitanja koja se tiču jednakosti u društvu, kao što su:

*"svako ima pravo na rad, na slobodan izbor zaposlenja, na povoljne uslove rada i zaštitu od nezaposlenosti...svako, bez ikakve diskriminacije po bilo kom osnovu, ima pravo na jednaku finansijsku naknadu za jednak rad...svi članovi društva imaju pravo na socijalnu sigurnost...svako ima pravo na odmor i relaksaciju, uključujući razumno ograničenje radnih sati i periodične plaćene odmore...svako ima pravo na životni standard koji podrazumijeva dobrobit za sopstveno zdravlje i zdravlje svoje porodic, uključujući hranu, odjeću, stanovanje i medicinsku njegu i brigu, te osiguranje od povreda, oboljenja..." (UN, 1948)*

U Deklaraciji je posebna pažnja posvećena majci i djetetu:

*"Majčinstvo i djeca imaju prava na posebnu brigu, staranje i pomoć. Sva djeca, bilo da su rođena u braku ili van njega, moraju imati jednaku društvenu zaštitu i skrb". (UN, 1948)*

Univerzalna konvencija o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija je donijeta odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata. Vrlo brzo je donijeta posebna konvencija Ujedinjenih naroda koja je posvećena specijalno pravima majke i djeteta, sa posebnim osvrtom na rad žena, trudnicu i porodilja, porodiljsko odsustvo, naknade, radne uslove, itd.

U Tabeli 2. su date najbitnije stavke iz ove deklaracije.

Tabela 2. Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima majke (United Nations, 1952)

Zdravstvena	Sve zemlje članice UN-a moraju da, u skladu sa dogovorom između njih i
-------------	--

zaštita	predstavnika poslodavaca, obezbijede takve društvene uslove da trudnice i dojilje ne obavljaju poslove na radnim mjestima za koje se utvrdi i zna da mogu naškoditi zdravlju noseće ili dojeće majke i djeteta, te se to mora izbjegći u svakom slučaju gdje se takav rizik utvrdu
Porodiljsko odsustvo	Trudnica dobija najmanje 14 dana plaćenog porodiljskog odsustva, nakon predočavanja odgovarajuće medicinske dokumentacije iz koje se vidi predviđeni i najvjerovaljniji datum porođaja, pri čemu svaka država može, u skladu sa svojim praksama i uslovima koji vladaju u poslovnom sektoru, isti period dodatno produžiti, ali on ne smije biti kraći od 14 sedmica. Također, svaka porodilja, nakon porođaja ima pravo plaćenog odsustva sa posla u trajanju od najmanje 6 sedmica, što takođe podliježe izmjenama od strane svake zemlje članice Ujedinjenih naroda, ali samo u smislu dodatnog produženja ovog odsustva. Također, bilo koje produženje prenatalnog plaćenog odsustva majke ne smije da se odrazi na postnatalno plaćeno odsustvo u smislu skraćenja potonjeg.
Odsustvo u slučaju bolesti ili komplikacija trdunoće	Prenatalno dodatno odsustvo, trudnica može dobiti kada medicinskom dokumentacijom dokaže da ima neko oboljenje ili ako se jave rizici od komplikacija trudnoće ili aktuelne komplikacije.
Doprinosi i beneficije	<ul style="list-style-type: none"> <li>- trudnice, porodilje i dojilje, kojima je obezbijeđeno ranije opisano odsustvo prenatalno i postnatalno, moraju da budu plaćene tokom ovog odsustva, u skladu sa nacionalnom praksom i mogućnostima date zemlje</li> <li>- visina finansijskih primanja trudnice, porodilje i dojilje tokom odsustva mora biti takva da se ista može samostalno izdržavati tokom perioda odsustva i obezbijediti adekvatan kvalitet života sebi i djetetu,</li> <li>- u konkretnom slučaju, kada se visina ovih primanja računa na osnovu ranijih primanja trudnice, porodilje ili dojilje, onda ona ne smiju biti manja od dvije trećine (2/3) ranijih primanja koja je žena imala kod poslodavca, i to pravilo treba uzimati kao referentnu vrijednost i u drugim slučajevima,</li> <li>- ovakav sistem plaćanja trudnicama, porodiljama i dojiljama mora biti</li> </ul>

	<p>ispunjeno za većinu žena koje ispunjavaju uslove za to, a onim ženama u situaciji kada ne kvalificiraju za takve uslove, egzistencija mora biti obezbijeđena iz drugih izvora (socijalni fondovi i slično)</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- u skladu sa nacionalnom praksom i uslovima, trudnici, porodilji i dojilji i njenom djetetu se moraju obezbijediti prenatalna, neonatalna i postnatalna medicinska briga i skrb na zadovoljavajućem nivou</li> </ul>
Zaštita na radu	Konvencija Ujedinjenih naroda zabranjuje i nekorektno postupanje poslodavca prema trudnici, porodilji i dojilji na radnom mjestu. Ista propisuje da poslodavac ne smije da otpusti ženu koja je u drugom stanju ili koja je na prenatalnom ili postnatalnom plaćenom odsustvu zbog posljedica trudnoće, porođaja i dojenja. Međutim, ukoliko postoje drugi uslovi, koji nisu povezni i nisu posljedica trudnoće, porođaja i dojenja, a koji dovode u situaciju ženu kao radnika i poslodavca da se radni ugovor okonča, tada je okončanje istog moguće, ali sav teret dokazivanja da je tako je obaveza poslodavca. Na kraju porodiljskog odsustva, trudnica se mora vratiti na isto ili ekvivalentno radno mjesto sa istom visinom zarade kao i prije odsustva.
Zaštita od diskriminacije na radnom mjestu	Pravilo je da poslodavac ne smije vršiti diskriminaciju radnika na osnovu postojanja trudnoće ili dojenja. Činjenica je da velikom broju poslodavaca odgovaraju žene koje nisu u drugom stanju i muškarci kao radnici, ali su se sve članice Ujedinjenih naroda obavezale da će zakonskim aktima i praksom sprječiti ovakvu diskriminaciju. Poslodavac ne smije, ni pod kojim uslovima, tražiti od žene test trudnoće prije sklapanja radnog ugovora niti vršiti slične radnje u kontekstu diskriminacije. Međutim, postoje neki od uslova kada poslodavac smije i u obavezi je odbiti zapošljavanje žene koja je u drugom stanju ili koja doji, a glavni uslov za to je da je samo radno mjesto takve prirode, da postoji veliki i značajan rizik da bi obnašanje radnih obaveza na njemu dovelo u opasnost trudnicu i njen plod.
Zaštita dojilja	Dojenje je jedan od glavnih preduslova za normalno razvijanje djeteta i Ujedinjeni narodi su u Konvenciju unijeli i pravila vezana za ovaj period

	materinstva. Pri tome je trudnici, u skladu sa nacionalnim standardima, uslovima i regulativom, dozvoljena barem jedna pauza tokom radnog vremena da doji dijete ili se radno vrijeme tokom radnog dana skraćuje kako bi majka mogla obaviti dojenje. Također, ova pauza i ovo skraćenje radnog vremena u svrhu dozvoljavanja majkama da doje se plaća i ulazi u standardno radno vrijeme i satnicu garantovanu radnim ugovorom.
--	--

Također, Evropska socijalna povelja garantuje ova prava majkama (direktno preuzet i preveden citat):

*"predvide, bilo preko plaćenog odsustva ili preko adekvatnih naknada socijalne zaštite iz javnih fondova, da zaposlene žene mogu uzeti dopust prije i nakon poroda, u ukupnom trajanju od najmanje četrnaest sedmica...smatra nezakonitim da poslodavac da ženi otkaz tokom vremena od kada obavijesti poslodavca da je trudna, do kraja porodiljskog odsustva, ili da joj da otkaz tako da otkazni rok ističe tokom tog perioda;...osigura da majke koje doje svoju djecu, imaju dovoljno slobodnog vremena za ove svrhe; regulira rad noću trudnih žena, žena koje su nedavno rodile, i žena koje doje djecu...zabrani zapošljavanje trudnica, žena koje su nedavno rodile ili koje doje djecu na rudarskim poslovima pod zemljom, i svim drugim poslovima koji su nepogodni zbog njihove opasne, nezdrave ili naporne prirode, i poduzme odgovarajuće mјere da se zaštite prava ovih žena na zapošljavanje'' (Council of Europe, 1996).*

### 3.2.2. Bosanskohercegovačka pravna regulativa i praksa materinstva

Bosna i Hercegovina ima jedan od najkomplikovanijih, ako ne i najkompleksniji upravni sistem u Evropi i svijetu. Ovaj poredak je garantovan Dejtonskim mirom i Ustavom iz 1995. godine, te postoji značajna i velika razuđenost teritorije ove države, sa 3 entiteta, a federalni dio, kao jedan od tri kantona, je dalje podijeljen na kantone, pri čemu svaka administrativna jedinica ima svoje organe, službenike i zvaničnike. Radi se o vrlo neefikasnom i skupom sistemu sa malom održivošću. U narednom dijelu teksta, u tabelarnoj formi (Tabela 3.), bit će predstavljeno kako je u pojedinim kantonima FBiH riješeno pitanje trudnica i porodilja.

Tabela 3. Rješenja majki i trudnica u pojedinim bosanskim kantonima (OSCE, 2014)

KANTON BIH	POSTOJEĆA PRAVA, REGULATIVA I OCJENA PROVOĐENJA ISTIH
Tuzlanski kanton	Materinstvo je u TK regulisano "Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom TK". Porodilji se finansijska naknada tokom porodiljskog odsustva računa na 90% prosječne plate ostvarene tokom 6 mjeseci prije porođaja. Isti zakon garantuje nezaposlenoj trudnici, ali i ocu u slučaju smrti majke ili njenom napuštanju djeteta novčanu naknadu u visini od 15% prosječne plate. Dodatna prava su i pravo na opremu novorođenog djeteta (20% prosječne plate kod domaćinstava čiji članovi nemaju platu koja prelazi 25% prosječne plate), pravo naknade za majke dojilje (kod domaćinstava čiji članovi nemaju platu koja prelazi 25% prosječne plate). Može se reći da je ovaj zakon, koji je na snazi, dobar i usklađen sa Konvencijom o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija. No, zabrinjavajuća je činjenica i radi se, u stvari, o kršenju zakona, što je od strane Vlade Tuzlanskog kantona donesena odluka da veći dio navedenih prava majkama i trudnicama ne isplaćuje. Također, veliki dio sredstava koja poslodavci isplaćuju za porodiljska odsustva nisu refundirana poslodavcima, što predstavlja veliko opterećenja za preduzeća u TK.

Hercegovačko-neretvanski kanton	Nema konkretnog zakona koji rješava pitanje materinstva i porodica sa djecom, iako je nacrt zakona u pripremi. Vlada ovog kantona isplaćuje 400 konvertibilnih maraka svakom novorođenčetu, kao jednokratnu pomoć. Ovaj kanton, može se reći, nema uopšte riješeno ovo goruće pitanje za BiH, jer se jednokratna pomoć u takvom iznosu ne može smatrati brigom o majkama i djeci, te je direktna vrsta kršenja Konvencije o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija.
Bosansko-podrinjski kanton	U ovom kantonu postoji "Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom". Ovaj zakon u ovom kantonu BiH garantuje novčanu naknadu majci tokom porodiljskog odsustva u visini od 80% prosječne plate ostvarene tokom period od 6 mjeseci prije porodiljskog. Poslodavcima se sredstva refundiraju iz kantonalnog budžeta. Nezaposlenim trudnicama se, prema ovom zakonu, isplaćuje 150KM novčane pomoći porodiljama tokom 12 mjeseci od dana porođaja. Ako prvo i drugo dijete i naredno (treće, četvrto i peto) borave u istom domaćinstvu i barem 5 godina imaju prebivalište na teritoriji ovog kantona, onda se za 3., 4. i 5. dijete dobija naknada od 40% prosječne plate. Može se reći da je ovaj kanton riješio pitanje majčinstva na zadovoljavajući način, u skladu sa odgovarajućim poveljama Ujedinjenih naroda.
Srednjobosnaski kanton	U ovom kantonu, na snazi je "Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom". Zakon garantuje zaposlenim porodiljama novčanu naknadu u iznosu od 50% od prethodne polugodišnje prosječne plate tokom 12 mjeseci. Nezaposlene porodilje primaju jednokratnu novčanu pomoć od 244KM, jednokratnu pomoć za opremu djeteta i dječiji doplatak od 31KM po djetetu. Zlatno pravilo od 2/3 prosječne plate u ovom kantonu nije ispunjeno niti ispoštovano. Također, visina dječijeg doplatka i jednokratne pomoći nezaposlenim majkama je daleko ispod granice dostojanstva.

Unsko-sanski kanton	U ovom kantonu, na snazi je "Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom". Zakon garantuje zaposlenim porodiljama novčanu naknadu u iznosu od 50% od prethodne polugodišnje prosječne plate. Porodilje imaju pravo na jednokratnu pomoć od samo 100KM po djetetu. Refundiranja poslodavcima kasne i po pola godine.
Kanton Sarajevo	U Kantonu Sarajevo, na snazi su zakoni: Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom, Uredba o subvencioniranju troškova boravka djece u predškolskim ustanovama, Uredba o visini koeficijenta za obračun prosječne neto plate ostvarene u Kantonu Sarajevo, Naredba o iznosima po Zakonu o socijalnoj zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom. Ova skupina zakonskih akata garantuje: <ul style="list-style-type: none"> <li>- naknadu tokom porodiljskog od najmanje 60% od prosječne plate ako je žena bar 12 mjeseci prije toga imala ugovor o radnom odnosu i</li> <li>- naknadu tokom porodiljskog od najmanje 30% od prosječne plate ako je žena imala ugovor sa poslodavcem kraći od 12 mjeseci prije odlaska na porodiljsko.</li> </ul> Nezaposlenim porodiljama se tokom 12 mjeseci isplaćuje 180KM po djetetu. Svakako da u ovom kantonu osnovni uslovi, garantovani poveljama Ujedinjenih naroda, nisu ispunjeni.
Posavski kanton	Stanje u ovom kantonu je katastrofalno, nema uopšte propisa o novčanoj naknadi porodiljama koje su zaposlene, niti dječijeg doplatka, a jedino se nezaposlenim majkama isplaćuje 150KM mjesечно tokom perioda od 6 mjeseci.
Zeničko-dobojski kanton	U ovom kantonu, na snazi je "Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom". Zakon zaposlenim porodiljama garantuje novčanu naknadu u iznosu od 80% od prosječne plate ostvarene tokom prethodnih 6 mjeseci.

	Nezaposlene porodilje, čiji mjesечni prihodi ne prelaze 50% prosječne plate u periodu od 6 mjeseci prije podnošenja zahtjeva za pomoć, imaju pravo na novčanu naknadu od 135KM mjesечно, jednokratnu novčanu pomoć za opremanje djeteta (15% prosječne plate ovog kantona) i pomoć za ishranu djeteta (10% prosječne plate ovog kantona). Iako ove isplate zadovoljavaju pravilo 2/3, ipak iste kasne, a bilo je slučajeva vanrednog smanjivanja ovih naknada od strane ovog kantona.
Zapadno-hercegovački kanton	U ovom kantonu, na snazi je "Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom". Novčana naknada zaposlenim porodiljama se određuje kao 80% prosječne plate kantona tokom prvih 6 mjeseci i fiksne naknade za narednih 6 mjeseci, dakle, 12 mjeseci ukupno. Nezaposlenim majkama se daje 100KM mjesечно tokom perioda od 6 mjeseci. Za svako novorođeće, u zapadnohercegovačkom kantonu se daje jednokratna pomoć za opremu djeteta i to 300KM za zaposlene i 500KM za nezaposlene majke. Postoje česta kašnjenja u isplati ovih sredstava.
Kanton 10	Nema posebnog zakona, " Odlukom o pravima na naknade ženama – majkama" daje sva uputstva za pomoć majkama u ovom kantonu. Maksimalno 12 mjeseci, porodilja koja je zaposlena ostvaruje naknadu u iznosu 100% od plate neto plate koju je imala posljednji mjesec pred porodiljsko. Nezaposlenim majkama se isplaćuje 100KM mjesечно dok dijete ne navrši godinu dana i jednokratna pomoć od 300KM.

U Tabeli 4. je dat pregled ispunjenih obaveza pojedinih kantona u oblasti zaštite porodilja, trudnica i dojilja (tamno siva boja govori o ispunjenosti uslova predviđenih odgovarajućim konvencijama.

Tabela 4. Koliko pojedini kantoni ispunjavaju obaveze prema trudnicama, majkama, porodiljama, dojiljama (OSCE, 2014)

Osnovna prava u skladu sa Zakonom FBiH/ pravima zagarantiranim kantonalnim zakonima	USK	PK	TK	ZDK	BPK	SBK	HNK	ZHK	KS	K10
Dječiji dodatak										
Finansijska naknada za nezaposlene majke tokom trudničkog i porodiljskog bolovanja										
Jednokratna novčana pomoć za opremu za novorođenče										
Podrška za prehranu djece i dojilja										
Poseban psihosocijalni tretman supružnika koji žele imati djecu, i trudnica										
Smještaj djece u predškolskim ustanovama, uz uključenu prehranu										
Pružanje jednog obroka tokom trajanja nastave u osnovnim školama; stipendije i naknade za učenike i studente										
Stipendije i školarine za studente										
<b>Više prava</b> osigurano kantonalnim zakonom										

U Republici Srpskoj, ova problematika je regulisana Zakonom o radu. Zakon garantuje trudnicama zaposlenje i nemogućnost poslodavca da trudnicu premjesti na drugo radno mjesto bez njenog pristanka, iako je preuređivanje obaveza dozvoljeno, u skladu sa interesima i dobrobiti majke i djeteta, sa određivanjem visine novčane naknade tokom porodiljskog odsustva:

*‘Na osnovu nalaza i preporuke nadležnog doktora medicine, žena za vrijeme trudnoće i dok doji dijete može biti privremeno raspoređena na druge poslove ako je to u interesu očuvanja njenog zdravlja ili zdravlja djeteta. Ako poslodavac nije u mogućnosti da ženi obezbijedi raspored na drugi posao u smislu stava 1. ovog člana, žena ima pravo na odsustvo s rada, uz naknadu plate, a naknada ne može biti manja od naknade koju bi žena ostvarivala da je ostala da radi na svom radnom mjestu. Ženu za vrijeme trudnoće i majku djeteta do tri godine života poslodavac može rasporediti na rad u drugo mjesto rada samo uz njen pristanak.’’ (Zakon o radu Republike Srpske, 2021).*

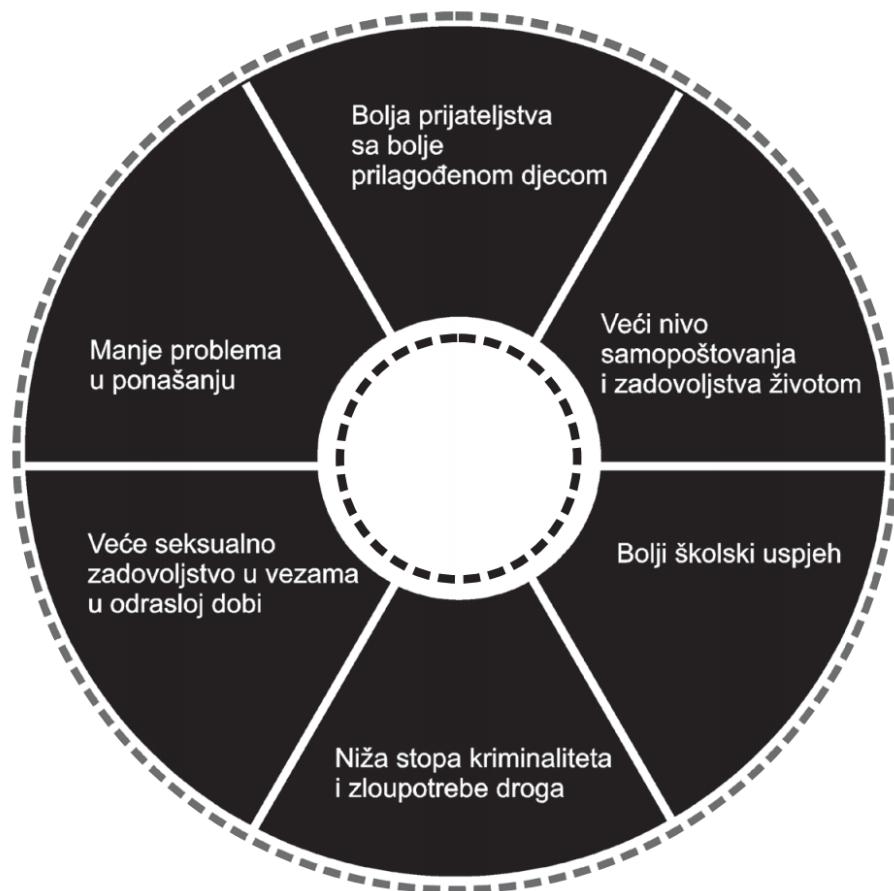
Isti zakon garantuje i definiše i trajanje porodiljskog odsustva i druge pogodnosti:

*"Za vrijeme trudnoće, porođaja i njege djeteta žena ima pravo na porodiljsko odsustvo u trajanju od godinu dana neprekidno, a za blizance i svako treće i naredno dijete u trajanju od 18 mjeseci neprekidno. Na osnovu zahtjeva žene i preporuke ovlašćenog doktora medicine, žena može početi sa korišćenjem porodiljskog odsustva 28 dana prije dana porođaja. Roditelji djeteta mogu se sporazumjeti da odsustvo iz stava 1. ovog člana, nakon isteka 60 dana od dana rođenja djeteta, umjesto majke nastavi da koristi zaposleni otac djeteta. Žena - majka stiče pravo na penziju za jednu godinu manje staža osiguranja za svako rođeno dijete u odnosu na uslove za sticanje prava na penziju uređene Zakonom o penzijsko-invalidiskom osiguranju."* (Zakon o radu Republike Srpske, 2021).

Iako je majka osnova porodice, obzirom na njenu reproduktivnu sposobnost i nezamjenljivost u djetinjstvu i adolescenciji za pravilan psihofizički razvoj potomstva, i očevi igraju veoma važnu, polivalentnu ulogu (Slika 10.). Kao što se vidi, očeva uloga u odgajanju je veoma važna, te je očeva ljubav i briga, ne samo materijalna, od esencijalne važnosti za djetetov razvoj i kasniji uspjeh u školi, na poslu, u ljubavnim vezama. Nekada je život bio mnogo okrutniji i teži, očevi su bili hladni, strogi, te u skladu sa patrijarhalnim društвom i ustrojstvom porodice, obavljali su osnovnu ulogu, a to je materijalno obezbjeđenje porodice. Vremena su se promijenila, tehnološki napredak je omogуio bolje uslove života i kriterijumi odgajanja su i za očeve otišli korak dalje. Danas otac svojim savjetima i usmjeravanjem sinova i kćeri, postиže njihovo osposobljavanje za napredovanje i odrastanje (Lamb, Tamis-Lemonda, 2002).

Očevi imaju snažan uticaj na razvoj djetetove ličnosti u svakom aspektu, i sa kognitivnog i sa konativnog i posebno sa afektivnog aspekta. Zanimljivo je da i sami kvaliteti ličnosti oca nisu toliko bitni, ukoliko je njegov odnos pun topline i privrženosti. Čak i ako otac nije visokoobrazovan, ako nije elokventan ili odlično finansijski sposoban, djeca ipak prema njemu razvijaju osjećaj privrženosti, empatije i poštovanja ukoliko formira kvalitetan odnos sa sinovima i kćerima (Draganović, Šeta, 2012).

Naime, djeca velikim dijelom usvajaju obrasce ponašanja od starijih. Starije osobe su autoriteti za djecu i u djetetovim očima predstavljaju uzor, pa obrasci ponašanja djeteta i tokom djetinjstva, a i kasnije tokom života dosta ovise o ponašanju roditelja, pri čemu posebno mjesto zauzima otac (Draganović, Šeta, 2012).



Slika 10. Načini na koje otac, kao neizostavni član nuklearne i drugih vrsta porodica, doprinosi istoj, ali i cjelokupnoj zajednici (Draganović, Šeta, 2012)

Dječije društvo je takvo da djeca koja rješavaju probleme tokom igre, zabave ili učenja na ljutit i nadobudan način bivaju odbačena od vršnjaka i relativno loše prolaze u djetinjstvu sa aspekta socijalizacije. Utvrđeno je da je ponašanje oca jedan od odlučujućih faktora koji na to utiče. Očevi koji su tokom odrastanja djeteta reagovali ljutito, bez razumijevanja dijete, bez slušanja djeteta, su uticali na djetetove obrasce ponašanja u društvu i tokom djetinjstva i kasnije u životu, pri čemu su ta djeca u društvu reagovala na sličan način, sa svim problemima koji slijede. Agresija od strane oca, verbalna ili fizička, vodi u agresivnost kod djece, njihov manji stepen empatije, ispoljavanje bullying ponašanja, izostanak samokontrole, lošije tretiranje pripadnica suprotnog pola, itd. (Lamb, Tamis-Lemonda, 2002).

Poseban uticaj očevi ispoljavaju na ženske potomke. U popularnoj kulturi izraz "father figure" ima svoje biološko i psihološko značenje i podlogu. Odsustvo očeve ljubavi pogađa sve potomke, ali kod žena koje nisu imale oca uopšte, u većini slučajeva postoji nedostatak sreće i prijatnih osjećaja tokom djetinjstva i odrastanja, često nastaje nisko samopoštovanje kod djevojaka, sa nemogućnošću otvaranja drugim ljudima i otežano uspostavljanje emocionalnih veza (Jackson, 2010).

Bosna i Hercegovina teži ka demokratiji. Taj proces je daleko od idealnog, štaviše, po većini kriterija, radi se o jednoj zemalja sa najmanjim indeksom demokratije. No, poneki korak u tom pravcu se napravi sa vremena na vrijeme. Jedan od njih je bio 2016. godine, kada je donesen Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH. Jedna od oblasti koje je taj zakon riješio je i očovo porodiljsko odsustvo:

*"Zabranjena diskriminacija po osnovu spola u radu i radnim odnosima je različit tretman zbog trudnoće, porođaja ili korištenja prava na porodiljsko odsustvo, što uključuje i onemogućavanje povratka na isti, ili jednak plaćen posao u istom nivou, nakon isteka porodiljskog odsustva, kao i različit tretman muškaraca i žena u vezi s donošenjem odluke o korištenju odsustva nakon rođenja djeteta"* (Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, 2009).

Dakle, zakoni i društvo uopšte gledaju pomalo diskriminatorno na ulogu majke i oca u odgajanju i podizanju djeteta, pri čemu se veliki akcenat stavlja na ulogu majke. Međutim, 2016. godine je donesen Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH, a ubrzo je i Zakon o radu izmijenjen:

*"Radnik ima pravo na odsustvo sa rada uz naknadu plaće u slučaju: stupanja u brak, porođaja supruge...nakon 42 dana poslije porođaja pravo na porođajno odsustvo može koristiti i radnik- otac djeteta, ako se roditelji tako sporazumiju. ..radnik – otac djeteta može koristiti pravo i u slučaju smrti majke, ako majka napusti dijete ili ako iz drugih opravdanih razloga ne može da koristi porođajno odsustvo...jedan od roditelja može da odsustvuje sa rada do tri godine života djeteta, ako je to predviđeno kolektivnim ugovorom ili pravilnikom o radu"* (Zakon o radu Federacije BiH, 2018)

Također, zakon kaže:

*"Nakon isteka godine dana života djeteta, jedan od roditelja ima pravo da radi polovinu punog radnog vremena do tri godine života djeteta, ako je djetetu, prema nalazu nadležne zdravstvene ustanove, potrebna pojačana briga i njega"* (Zakon o radu Federacije BiH, 2018)

Bosna i Hercegovina ima veći broj neharmoniziranih zakona. Zakon o radu u institucijama BiH je jedini opšti zakon na nivou cijele BiH koji reguliše pitanja radnog odnosa, što uključuje i materinstvo. Taj zakon propisuje da i očevi mogu koristiti porodiljsko, ali tek nakon 60 dana od rođenja djeteta. Također, zakon određuje da oba roditelja ne mogu istovremeno koristiti porodiljsko odsustvo. Takve odredbe važe i u Republici Srpskoj. Porodiljsko odsustvo za oca podrazumijeva novčanu naknadu od 55% od prosječne plate (Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine, 2022).

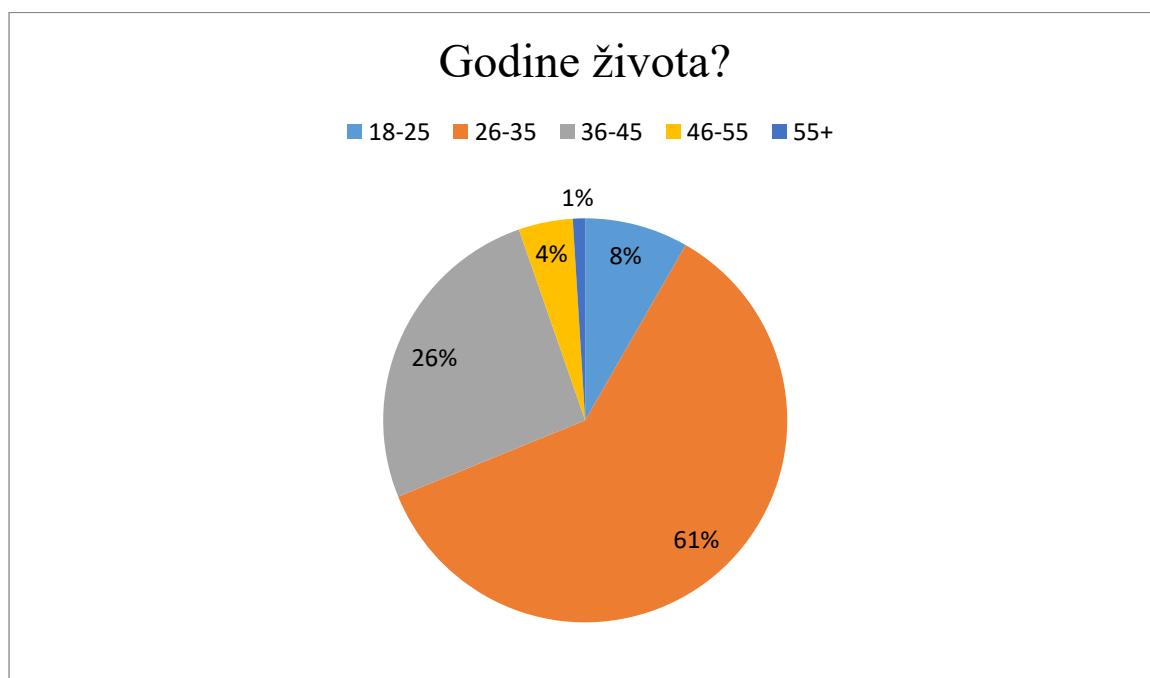
U istraživanju Dizdar (2022), porodiljsko odsustvo u BiH je iskorišteno 28 838 puta, od čega je bilo svega 105 očeva, što čini veoma niskih 0,36%. 57,8% očeva nije imalo pojma, laičkim rječnikom opisano, da ovaj zakon o očevom porodiljskom i postoji, 70% anketiranih očeva (N=500 očeva) je izjavilo da bi sigurno iskoristilo to pravo, a samo 28% njih je od poslodavca dobilo informacije o ovom svom pravu.

## 4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje na temu „Prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava“ provedeno je u cilju dobijanja podataka o pravima žena na materinstvo, kao i o problemima sa kojima se susreću žene/majke kada je u pitanju materinstvo. Istraživanje je provedeno na teritoriji Federacije BiH. Anketa je provedena online i ispunilo ju je 250 ispitanica, s obzirom da je anketa usmjerena na žene/majke. Učešće u istraživanju je dobrovoljno i anonimno. Anketa sadrži 15 pitanja, te su se odgovori iskazivali odabirom jednog od ponuđenih odgovora, dok se u zadnjem pitanju trebalo izraziti svoje mišljenje. Istraživanje je provedeno od septembra 2022. godine, do maja 2023. godine.

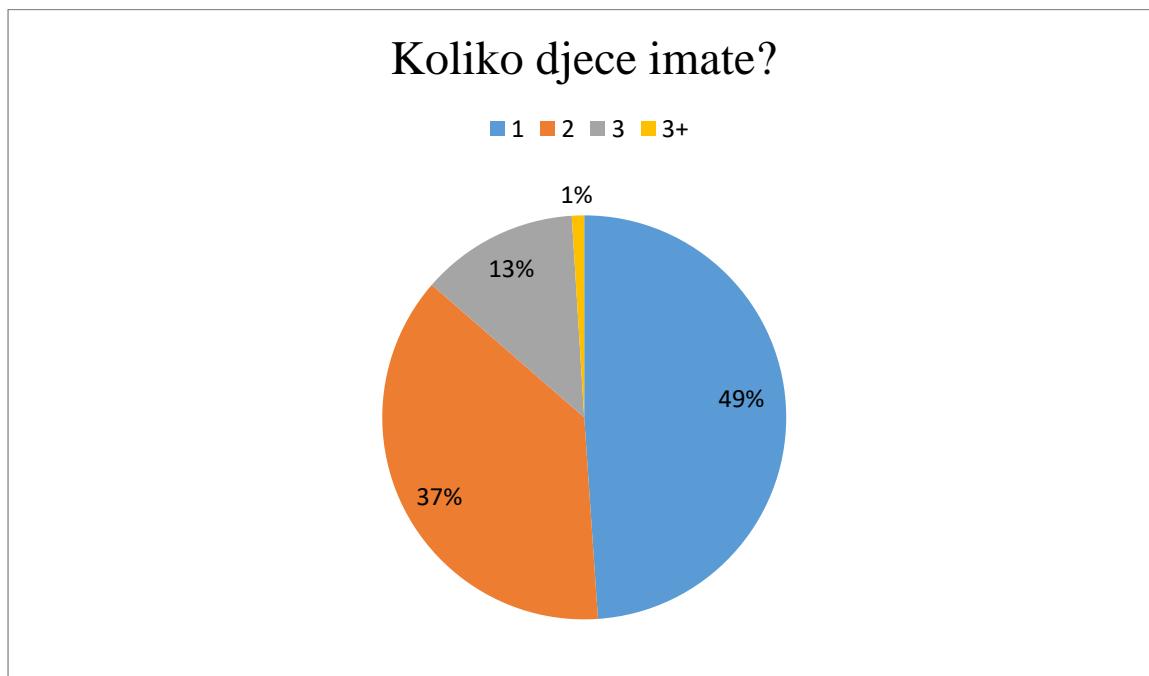
Kroz dobijene odgovore bilo je jasno da postoje mnoge nejasnoće kroz pravne propise, kao i nejednakosti po kantonima, čime su žene izrazile najveće nezadovoljstvo. Namjera ovog istraživanja jeste da se osnaže žene da budu što više prisutne na tržištu rada, u politici, institucijama, kao i društvu uopće, te da reaguju na diskriminaciju.

Dobijeni rezultati su predstavljeni u nastavku.



Grafikon 1: Dobna skupina

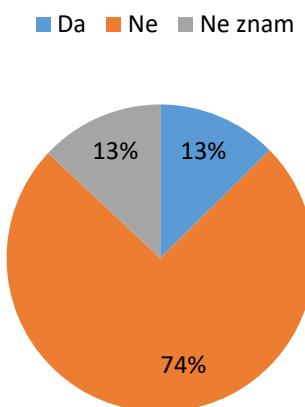
Na grafikonu br. 1 predstavljena je dobna skupina ispitanika. Za potrebe ovog istraživanja, a kada je u pitanju dobna struktura ispitanika, kreirano je 5 grupa. Grupe se odnose na žene/majke starosti od 18 do 25 godina, 26 do 35 godina, 36 do 45 godina, 46 do 55 godina, i žene starije od 55 godina. Prema rezultatima istraživanja najzastupljenija je dob žena između 26 i 35 godina, njih 61%. Manji broj ispitanika, njih 26% obuhvata skupinu između 36 do 45 godina, zatim 8% obuhvata skupinu od 18 do 25 godina, 4% obuhvata skupinu od 46 do 55 godina, a najmanji broj ispitanika od 1% jesu žene starije od 55 godina.



Grafikon 2: Broj djece

Na grafikonu broj 2 predstavljen je broj djece ispitanika. Možemo jasno vidjeti poražavajuću činjenicu da samo 1% ispitanika ima više od 3 djece, dok čak 49% ima jedno dijete, što jasno pokazuje kako se roditelji sve više odlučuju za jedno dijete, što znatno utiče na pad nataliteta. Žene ispitanice navode da je razlog tome što su dječiji dodaci premali, a osim njih da ne postoje drugi oblici pomoći porodicama u BiH. Upravo zbog toga mnoge žene ne žele da rađaju više djece, ili se za taj korak odluče nakon odlaska iz države gdje, navode, druge države plaćaju više dječije dodatke i pružaju mnogo bolji sistem obrazovanja i zdravstva.

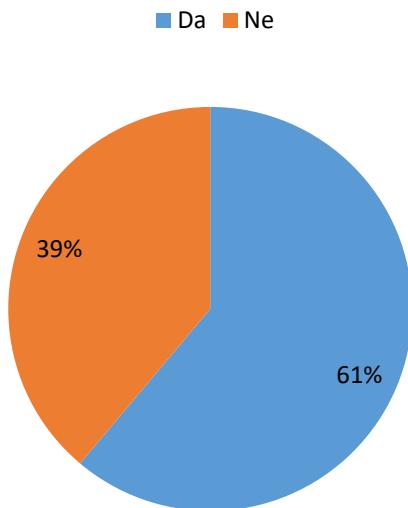
## Da li smatrate da su prava žena na materinstvo regulisana u FBiH?



Grafikon 3: Prava žena na materinstvo u FBiH

Na grafikonu broj 3 predstavljeni su odgovori ispitanika na pitanje koje se odnosi na prava žena na materinstvo u FBiH. Vidimo da čak 74% ispitanika smatra da prava žena u FBiH nisu regulisana. Dok je 13% ispitanika odgovorilo sa da ili ne znam. Ispitanice smatraju da je najveći problem zapravo nejednak tretman majki na području FBiH, s obzirom da on zavisi od prebivališta porodilja, odnosno stanje je različito od kantona do kantona. To upravo pokazuje kontinuiranu diskriminaciju nad porodiljama širom Federacije, gdje se u nekim kantonima odražava blaže, a u nekim kantonima svjedočimo i potpunoj diskriminaciji, a sve je uslovljeno prebivalištem porodilja. Ispitanice smatraju da sistem zahtijeva korjenito restrukturiranje i reformu institucionalnih politika. Također smatraju da je još jedan od problema njih položaj na tržištu rada, te da vlada patrijarhat, što ih znatno diskriminiše.

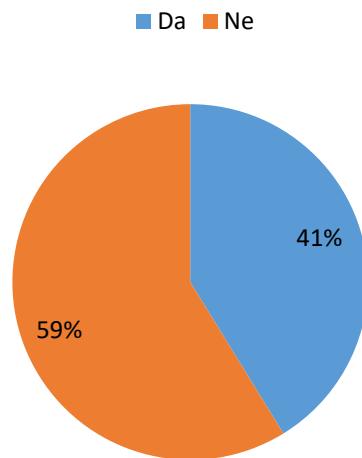
### Da li ste u radnom odnosu?



Grafikon 4: Radni odnos

Na grafikonu broj 4 predstavljeni su odgovori na pitanje „Da li ste u radnom odnosu?“. U radnom odnosu je 61% ispitanika, dok njih 39% nije u radnom odnosu.

### Da li Vam je u toku razgovora za posao postavljeno pitanje o planiranju trudnoće?



Grafikon broj 5: Planiranje trudnoće

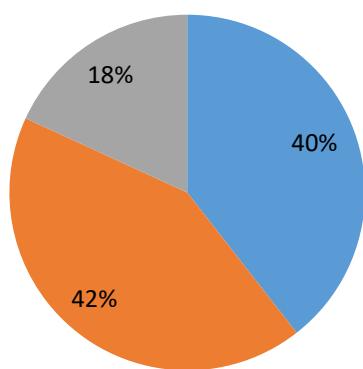
Na grafikonu broj 5 su predstavljeni odgovori na pitanje „Da li Vam je u toku razgovora za posao postavljeno pitanje o planiranju trudnoće?“ gdje je čak 41% ispitanika odgovorilo potvrđno, a 59% njih negativno. Prema ovim odgovorima možemo zaključiti da se žene još uvijek diskriminišu po pitanju majčinstva, te da su trudnoća i prava iz materinstva „nepoželjna“ za poslodavce. Poslodavci često postavljaju ovakva pitanja, s obzirom da trudničko i porodiljsko odsustvo poslodavcu često „remeti planove“ vezane za firmu. Međutim ovakva pitanja bi trebala da budu strogo zabranjena, jer zadiru u privatnost kandidata, a i trudnoća/majčinstvo ne bi trebalo da bude uslov za zaposlenje.

Žene se također susreću sa problemom da vraćaju naknadu poslodavcu isplaćenu na ime naknade plate za vrijeme porodiljskog odsustva, kao i upozorenjima da nema napredovanja za one koje ostanu trudne. To jasno govori o neravnopravnosti na tržištu rada u BiH. Žene su diskriminisane prije svega što su žene, a oblici u kojima se diskriminacija pojavljuje jeste napredovanje na poslu, otpuštanje, seksualno uzneniravanje, a najviše zbog trudnoće i majčinstva.

Također kada je pitanje tržište rada u BiH diskriminacija se ogleda i u oglasima za posao kao i u ugovorima, gdje se ženama češće daju ugovori na određeno radno vrijeme. Kada je ovakva diskriminacija u pitanju navodi se kako je i malo podataka o prijavama diskriminacije. Razlozi su različiti, a najčešći je strah od prijavljivanja, nedostatak svijesti o tome šta je diskriminacija, te kako postupiti nakon prijave nadležnim institucijama. Kada bismo krenuli od manjih problema, kao što je pitanje o trudnoći na razgovoru za posao, te kada bismo takve slučajeve prijavljivali, smatram da bi se moglo napraviti i veće promjene i u području sive ekonomije, neadekvatnog plaćanja žena, noćnog rada, kao i otkaza s kojima se nerijetko susreću trudnice. Cjelokupno društvo mora raditi na zagovaranju i na promjeni svijesti, na poštivanju i jednakopravnosti svih, a posebno kada govorimo o pravima žena na materinstvo.

## Da li Vam trudnoća/majčinstvo otežava napredovanje na poslu?

■ Da ■ Ne ■ Ne znam



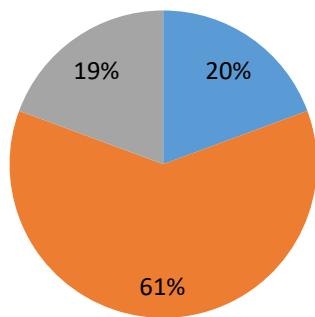
Grafikon broj 6: Napredovanje na poslu

Na grafikonu broj 6 predstavljeni su odgovori na pitanje „Da li Vam trudnoća/majčinstvo otežava napredovanje na poslu?“.

Možemo vidjeti da je 40% ispitanika odgovorilo potvrđno, dok je 42% ispitanika odgovorilo negativno, a 18% sa „ne znam“. Nažalost u državama regionala još uvijek je zastupljeno tradicionalno shvatanje žene, te iako su se desile promjene na tržistu rada i sve veći probor žena na isto, možemo vidjeti da i dalje trudnoća/majčinstvo otežavaju napredovanje na poslu. Nažalost veliki broj zaposlenih žena zbog trudnoće, porodiljskog odsustva kao i brige o djeci, ima prekide u građenju karijere. Ne samo da im se otežava napredovanje u karijeri, nego se nažalost i vrlo često stvaraju uvjeti za mogućnost gubljenja zaposlenja te dobivanja otkaza. To pokazuje jasnu činjenicu da se promjene na tržištu rada dijelom odvijaju na štetu žena, čak i na one sa najvećim obrazovanjem, te da su zbog različitih problema sve više primorane na „povratak“ u porodicu. Povratak kućnim obavezama za ove žene nije vlastiti izbor, nego poraz.

## Da li su Vam nakon povratka sa porodiljskog promijenili poziciju unutar firme?

■ Da ■ Ne ■ Nisam bila u radnom odnosu

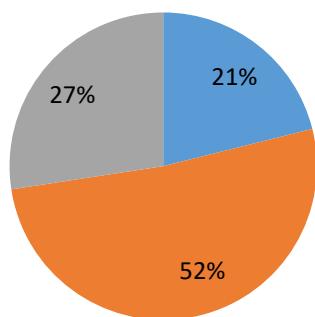


Grafikon broj 7: Povratak sa porodiljskog

Na grafikonu broj 7 možemo vidjeti odgovore na pitanje „Da li su Vam nakon povratka sa porodiljskog promijenili poziciju unutar firme?“. Vidimo da je 61% ispitanika odgovorilo negativno, dok je 20% odgovorilo da im je promijenjena pozicija unutar firme. Svakako pozitivna stvar jeste veći procenat onih kojima nije promijenjena pozicija unutar firme. Međutim i dalje postoji 20% onih kojima je promijenjena pozicija, te su vraćene na nižerangirano ili slabije plaćeno radno mjesto. I ovo je još jedan od pokazatelja diskriminacije žena/majki.

## Da li Vam je u toku ili nakon trudnoće otkazan ugovor o radu?

■ Da ■ Ne ■ Nisam bila u radnom odnosu

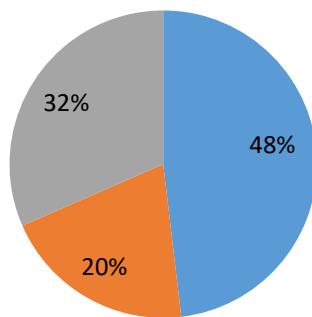


Grafikon broj 8: Ugovor o radu

Na grafikonu broj 8 vidimo odgovore na pitanje „Da li Vam je u toku ili nakon trudnoće otkazan ugovor o radu?“. Na ovo pitanje 52% ispitanika je odgovorilo negativno, a 21% potvrđno. Pozitivna stvar je što je veći postotak onih koji nisu dobili raskid ugovora, ali smatram da je i ovaj mali postotak od 21% poražavajući jer se tu opet vidi diskriminacija žena po osnovu majčinstva. Zakon štiti trudnice na način da propisuje da za vrijeme trudnoće, korištenja trudničkog i porodiljskog odsustva, poslodavac ne smije otkazati ugovor o radu trudnici i osobama koja se koristi nekim od ovih prava. Dakle, za vrijeme trajanja „trudničkih prava“ poslodavac ne smije radnici otkazati ugovor o radu. Međutim, radnici, odnosno trudnici, može prestati ugovor o radu koji je sklopljen na određeno vrijeme istekom roka na koji je ugovor sklopljen neovisno o trudnoći. To je zato što je ugovor o radu na određeno vrijeme drugačije regulisan i ima drugačije posljedice na prava radnika za razliku od ugovora koji je sklopljen na neodređeno vrijeme. Ovakav način neprodužavanja ugovora o radu, samo zbog trudnoće, je nehuman međutim poslodavcima „prolazi“, te prolaze nekažnjeno zbog „rupa u zakonu“.

## Da li ste primali naknadu umjesto plate za vrijeme odsustva s posla radi trudnoće, porođaja i njege djeteta?

■ Da ■ Ne ■ Nisam bila u radnom odnosu

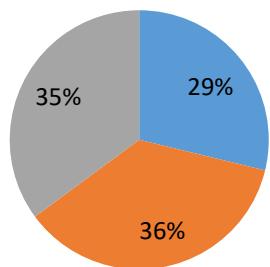


Grafikon broj 9: Naknada za vrijeme odsustva s posla radi trudnoće, porođaja i njege djeteta

Na grafikonu broj 9 vidimo odgovore na pitanje „Da li ste primali naknadu umjesto plate za vrijeme odsustva s posla radi trudnoće, porođaja i njege djeteta?“. Ovdje vidimo veći postotak onih koji su primali naknadu, sa čak 48%, dok 20% nije primalo naknadu. Za vrijeme ovog perioda, zaposlene majke treba da uživaju plaćeno odsustvo ili odsustvo uz odgovarajuća davanja iz socijalnog osiguranja. Prema Konvenciji o zaštiti materinstva, iz 2000. godine, broj: 183 Međunarodne organizacije rada nivo naknade ne može biti niži od dvije trećine prethodnih primanja žene, ili onih primanja koja se uzimaju u obzir u svrhu obračuna doprinosa. Dok prema Direktivi Vijeća broj: 92/85/EEZ utvrđuje se potreba ili redovna isplata plata i/ili pravo na odgovarajući doplatak. Međutim i ovdje se pojavljuju nejednakosti među kantonima, što je jedan od glavnih problema.

## Da li ste primali novčanu pomoć za vrijeme trudnoće i porođaja (novčana pomoć za majku/ženu koja nije u radnom odnosu)?

■ Da ■ Ne ■ Bila sam u radnom odnosu

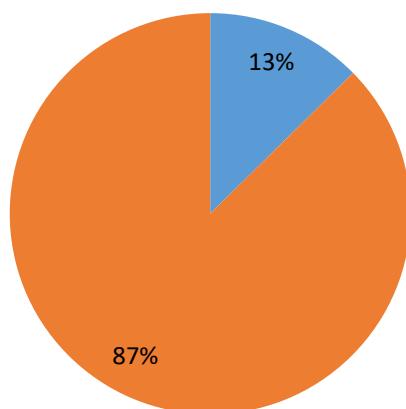


Grafikon broj 10: Novčana pomoć za vrijeme trudnoće i porođaja

Na grafikonu broj 10 su prikazani odgovori za novčanu pomoć za majku/ženu koja nije u radnom odnosu. Ovdje je veći broj žena koji nije primao naknadu odnosno 36%, a nešto manji postotak žena je primao naknadu, njih 29%. Kada su u pitanju prava nezaposlenih majki, ona su regulisana odredbama koje se tiču socijalne pomoći i zaštite. Ova prava su vezana za podršku i socijalnu pomoć, a ona je adekvatna za neometan oporavak majke i razvoj djeteta u odnosu na njihove stvarne potrebe. Ukoliko zaposlene majke ne ispunjavaju neke specifične uvjete za naknadu onda ovo pravo pripada i njima. Kao i kod naknada za zaposlene porodilje i ovdje je problem nejednakost na nivou kantona.

## Da li primate/ili ste primali dječiji dodatak?

■ Da ■ Ne

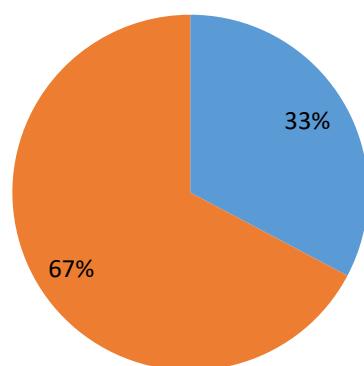


Grafikon broj 11: Dječiji dodatak

Na grafikonu broj 11 vidimo odgovore na pitanje o dječijem dodatku, gdje je čak 87% žena odgovorilo da nije primalo dječiji dodatak, a samo 13% je odgovorilo da je primalo dječiji dodatak. Ovaj podatak je poražavajući, a također i činjenica da dječiji dodatak nije ujednačen na nivou Federacije BiH, već se visina naknade razlikuje po kantonima. Pravo na dječiji dodatak ostvaruje dijete do navršene 18 godine života. Dijete može ostvariti pravo na dječiji dodatak ukoliko ukupni mjesečni prihodi po članu zajedničkog domaćinstva ne prelaze 20% prosječne isplaćene mjesečne neto plate u FBiH za prethodnu godinu. Također ukoliko dijete nije smješteno u hraniteljsku porodicu ili ustanovu socijalne zaštite u razdoblju dužem od 30 dana, a troškovi smještaja se djelomično ili u potpunosti osiguravaju iz proračunskih sredstava.

## Da li primate/ili ste primali jednokratnu pomoć za opremu novorođenog djeteta?

■ Da ■ Ne

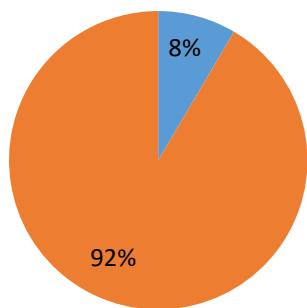


Grafikon broj 12: Jednokratna pomoć za opremu novorođenog djeteta

Na grafikonu broj 12 vidimo odgovore na pitanje za jednokratnu pomoć za opremu novorođenog djeteta. Kao na prethodnom grafikonu preovladava negativan odgovor sa 67%, a potvrđno je odgovorilo 33% ispitanika. Jednokratna novčana pomoć za opremu novorođenog djeteta se ostvaruje u periodu od 6 mjeseci, te se ostvaruje u iznosu 35% od prosječne plate. Također navedeno pravo se ostvaruje ukoliko su ispunjeni uvjeti za ostvarivanje prava na dječiji dodatak. Navedeno pravo se ostvaruje u vidu mjesecnog naturalnog davanja koje utvrđuje Kantonalno ministarstvo, te ono ne može biti manje od 8% od prosječne plate.

## Da li primate/ili ste primali pomoć u prehrani djeteta do šest mjeseci i dodatnu ishranu za majke- dojilje?

■ Da ■ Ne

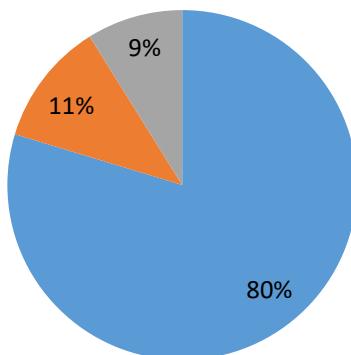


Grafikon broj 13: Pomoć u prehrani djeteta do šest mjeseci i dodatna ishrana za majke-dojilje

Na grafikonu broj 13 su predstavljeni odgovori na pitanje vezano za pomoć u prehrani do šest mjeseci te dodatnu ishranu za majke-dojilje. Također kao na prethodna dva grafikona, samo 8% je odgovorilo potvrđno, odnosno da je primalo pomoć, dok je 92% ispitanika odgovorilo da nije primalo pomoć. Kao i kod prethodnog pravo na pomoć u prehrani do šest mjeseci i dodatana ishrana za majku-dojilju ostvaruju majke-dojilje ukoliko ispunjavaju uvjete za ostvarivanje prava na dječiji dodatak. Navedeno pravo ostvaruje se u vidu mjesecnog naturalnog davanja koje utvrđuje Kantonalno ministarstvo, ne može biti manje od 8% od prosječne plaće.

## Da li smatrate da žene teže pronalaze posao zbog svoje tradicionalne uloge?

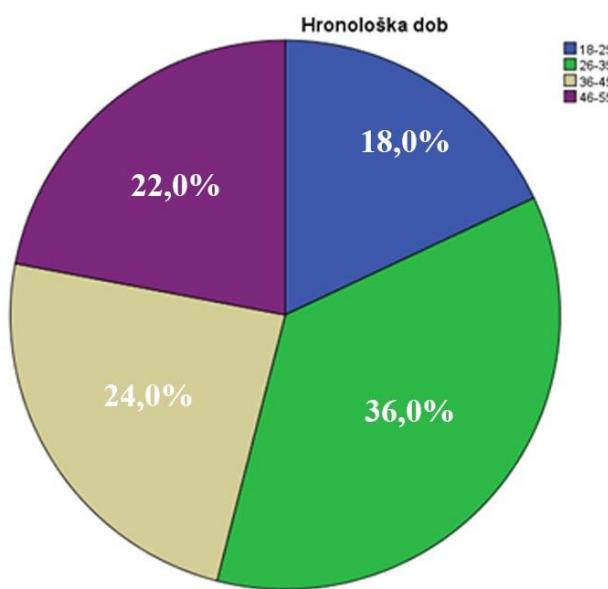
■ Da ■ Ne ■ Ne znam



Grafikon broj 14: Tradicionalna uloga žene

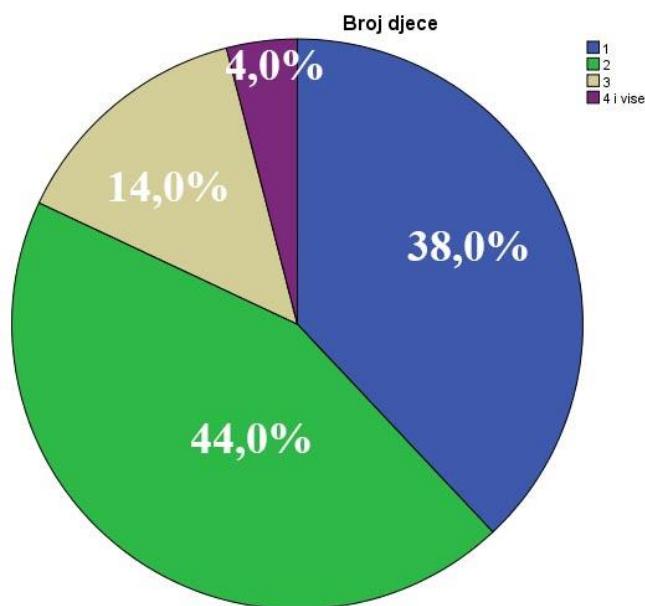
Na grafikonu broj 14 su prikazani odgovori na pitanje „Da li smatrate da žene teže pronalaze posao zbog svoje tradicionalne uloge?“. Čak 80% ispitanika je odgovorilo potvrđno, što dokazuje činjenicu da još uvijek postoje predrasude, te tradicionalna shvatanja žene, i upravo zbog toga žene teže pronalaze posao. Žene su još uvijek potplaćene, teže se zapošljavaju i teže napreduju na poslu. Jedan od glavnih uzoraka je taj što je u većini zemalja organizacija rada još uvijek podređena muškarcima i njihovim osobinama. Prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine (2013), ukupno 2.987.440 osoba ubraja se u radno sposobno stanovništvo, koje se dalje klasificira na: zaposlene, nezaposlene i neaktivne. Udio žena u ovom broju iznosi 51,3%. U strukturi zaposlenih samo je 39,3% žena, dok je njihov udio u strukturi nezaposlenih 42,3%. U strukturi neaktivnih čak je 60,8%, a evidentno je i da žene veoma dugo traže posao, čak 43,8% njih traži posao duže od 120 mjeseci. Osim toga, u strukturi nezaposlenih nalazimo da je 14,3% žena sa univerzitetskim diplomama, što je dvostruko veći broj od muškaraca, kojih je 7,2%. Rodne uloge žene i muškarca su se oduvijek dijelile na „radnika ili hranitelja porodice“, a žena se smatrala osobom koja je imala ulogu „majke i kućanice“. Samim tim su dodijeljene različite uloge na tržištu rada, što je dovelo do spolne segregacije poslova i zanimanja. Samim tim se u društvu prenose tradicionalna shvatanja o rodnim ulogama, koje se kasnije odražavaju kroz nejednakе mogućnosti muškaraca i žena u obrazovanju i zapošljavanju, te u društvu općenito.

Kada je u pitanju hronološka dob očeva, uzorkom od 50 očeva, državljana Bosne i Hercegovine, dominiraju sredovječne osobe od 26 do 35 godina (Grafikon 15).



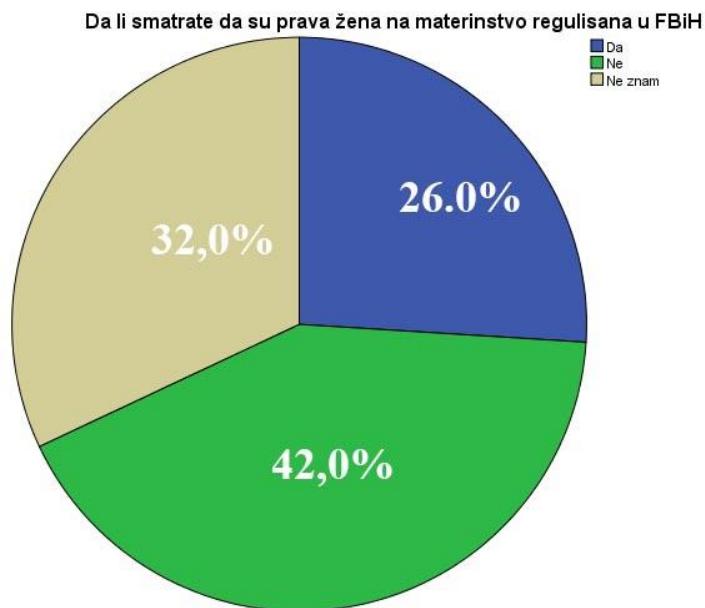
Grafikon 15. Hronološka dob očeva

Velika većina očeva ima dvoje djece, dok nešto manji broj imao samo jedno dijete (Grafikon 16).



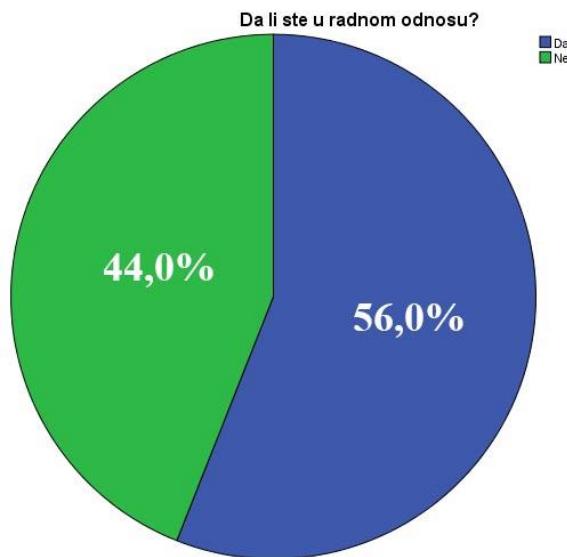
Grafikon 16. Većina očeva ima po dvoje ili jedno dijete

Većina očeva smatra da prava žena na materinstvo u Bosni i Hercegovini nisu regulisana na adekvatan način (Grafikon 17).



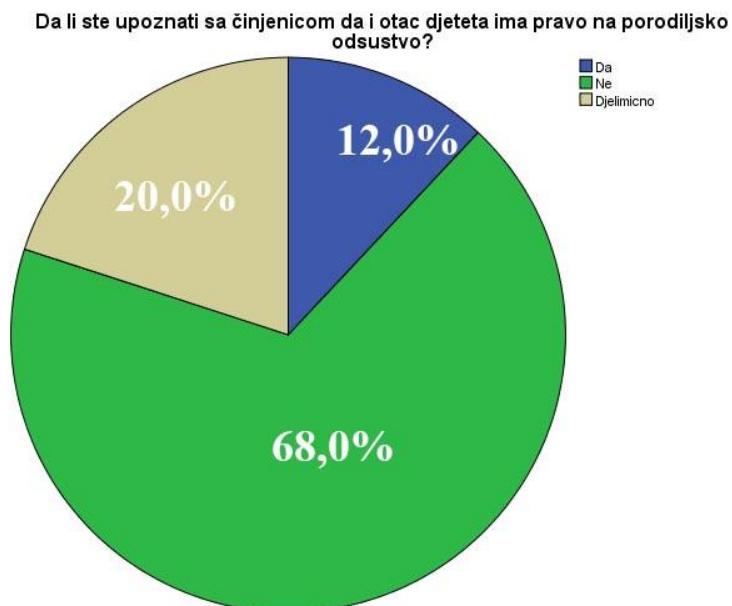
Grafikon 17. Mišljenja očeva o tome da li su prava žena na materinstvo u Bosni i Hercegovini regulisana

Većina očeva ima zaposlenje, ali je zabrinjavajući broj očeva bez posla (Grafikon 18).



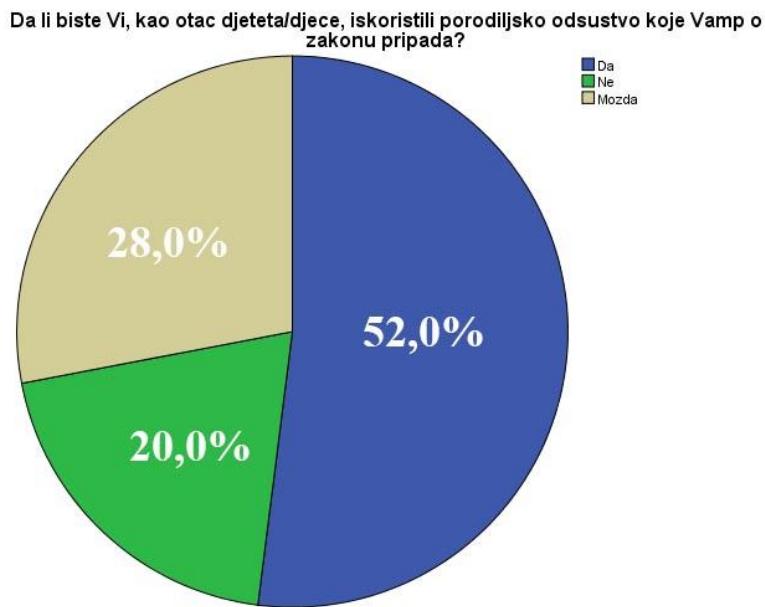
Grafikon 18. Zaposlenje očeva djece

Kao što se da očekivati, u skladu sa podacima drugih studija, velika većina očeva (68,0%) nije upućena u to da i očevi imaju, po zakonu, pravo na plaćeno porodiljsko odsustvo (Grafikon 19).



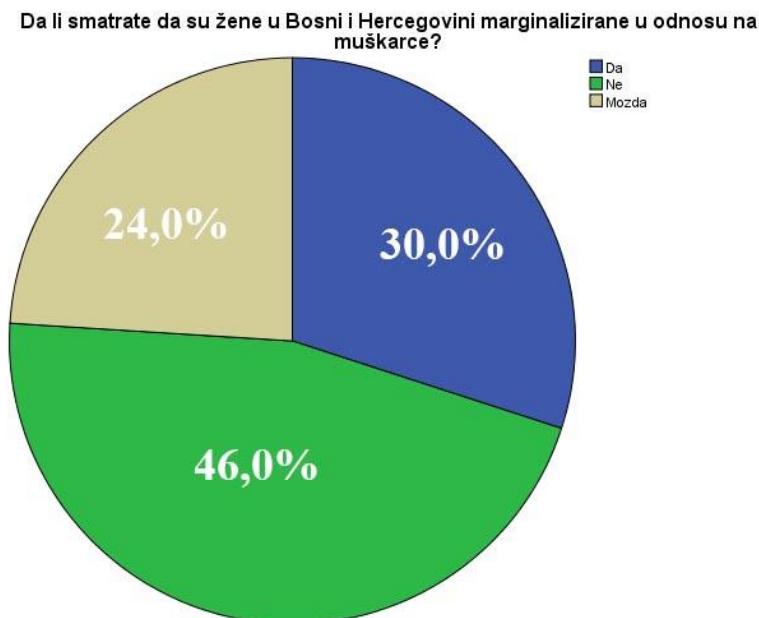
Grafikon 19. Velika većina očeva ne zna da imaju zakonsko pravo na porodiljsko odsustvo

Ipak, velika većina očeva bi to pravo iskoristila, kao što pokazuje Grafikon 20.



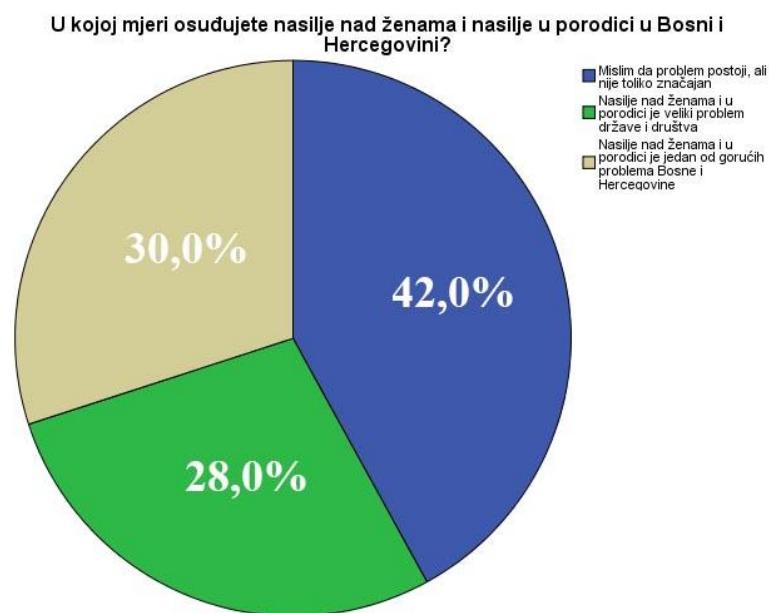
Grafikon 20. Velika većina očeva bi iskoristila plaćeno porodiljsko odsustvo

Kada je u pitanju stav muškaraca o statusu žena u Bosni i Hercegovini, ne bi se reklo da pripadnice ljepšeg pola imaju preveliku podršku muškaraca, obzirom da većina očeva smatra da žene nisu marginalizovane. Ipak, oko trećine očeva smatra da su žene u Bosni i Hercegovini potčinjene i marginalizirane (Grafikon 21).



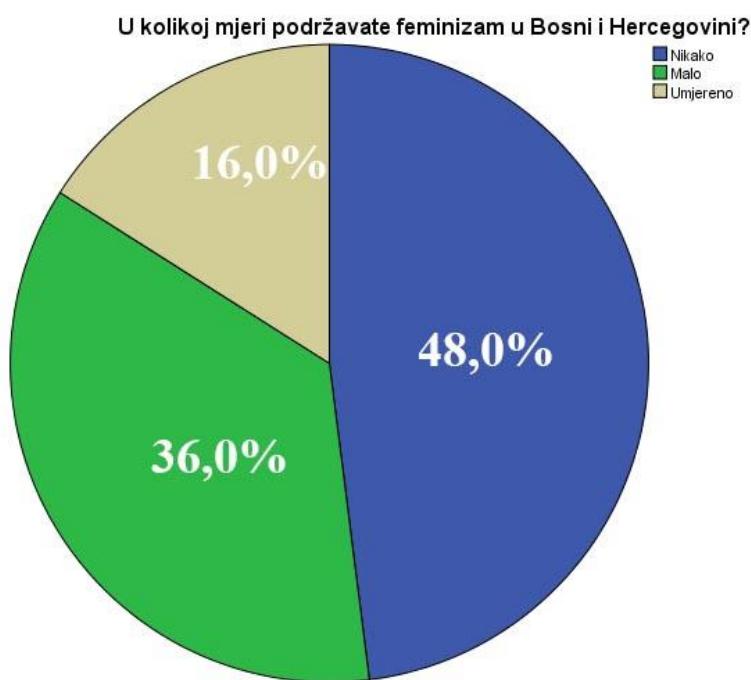
Grafikon 21. Većina očeva se ne slaže sa tvrdnjom da su žene u Bosni i Hercegovini marginalizirane

Većina očeva se slaže da je nasilje nad ženama i u porodici problem u bosanskohercegovačkom društvu, ali nažalost smatraju da to nije toliko veliki problem ove zemlje (Grafikon 22).



Grafikon 22. Nažalost, većina očeva smatra da problem nasilja nad ženama i u porodici nije preveliki problem bosanskohercegovačkog društva

Slično je i sa podrškom feminističkom pokretu u ovoj zemlji (Grafikon 23), gdje očevi i muškarci generalno ne izražavaju skoro nikakvu podršlu ovom pokretu.



Grafikon 23. Nivo podrške feministkinjama od strane očeva i muškaraca u Bosni i Hercegovini

Generalno, može se reći da očevi nisu toliko empatični prema problemima majki, žena i feministkinja u Bosni i Hercegovini. 48,0% očeva ne izražava baš nikakvu podršku feminističkom pokretu u ovoj zemlji, većina njih (46,0%) smatra da žene nisu uopšte marginalizirane u BiH društvu, a najzabrinjavajuća je činjenica da većina njih (42,0%) smatra da problem nasilja nad ženama i nasilja u porodici nije goruće pitanje društva. Radi se o vrlo negativnom stavu muškaraca u Bosni i Hercegovini, te se to protivi većini konvencija o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda. Kada je u pitanju očinstvo i postojanje očinskog odsustva kod porođaja supruge, onda je ovo istraživanje pokazalo da većina očeva nije svjesno uopšte pravno i zakonski garantovanog prava na plaćeno očevo porodiljsko odsustvo, njih 68,0% nije svjesno te činjenice, ali bi većina, njih 52,0% iskoristila to pravo.

Prema Flouri (2005), nasilje u porodici (skoro isključivo od strane supruga ka ženi) vodi ka jako lošim posljedicama po potomstvo. Djeca iz ovakvih porodica najčešće i sama postaju nasilna, sklona agresivnom ponašanju i konfliktima sa problemima po cijelu zajednicu.

Prema Draganović, Šeta (2012), problem nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini i nasilja nad ženama je postao aktuelan posljednjih godina. Studija Ujedinjenih nacija (UN, 2006) govori da su strukturalni uzroci ovog nasilja nad ženama i u porodici uglavnom zasnovani na patrijarhatu, na ekonomskoj nejednakosti u porodici i društvu između muškarca i žene, te opštoj potčinjenosti pripadnica slabijeg pola. Ćorić i Mujezinović (2008) govore da su načini nasilja nad ženama takva krivična djela koja uključuju ponižavanje, atake na čast i dostojanstvo žena, na njihovu socijalnu izolaciju, prijetnje po život i zdravlje, tjelense povrede, seksualno nasilje, itd.

*Ovo istraživanje je pokazalo zabrinjavajuću činjenicu da velikim dijelom muškarci i očevi djece ne pridaju dovoljan značaj nasilju u porodici i nasilju nad ženama, a taj problem je u ovoj raspravi namjerno i sa intencijom stavljen kao prvi i u prvi plan. Djeca iz porodica gdje se nasilje nad ženama praktikuje i nedovoljno ozbiljno shvaća mogu prerasti u iste takve nasilnike.*

Kada je u pitanju plaćeno porodiljsko odsustvo, možda treba uzeti kao primjer skandinavske zemlje. U Norveškoj, oba roditelja imaju pravo na ukupno 46 nedelja porodiljskog sa novčanom naknadom od 100% od plate ili 56 nedelja sa novčanom naknadom od 80% plate, od čega 10 nedelja može da uzme otac. U Švedskoj se novčana naknada od 80% plate daje za period od 390 dana, a za narednih 90 dana sa fiksnim iznosom za oba roditelja, a tokom većine porodiljskog, roditelj može da se odrekne ovog plaćenog odsustva u korist drugog roditelja. U Finskoj, majka ima 30 dana prenatalnog porodiljskog i 105 dana postnatalnog porodiljskog, a otac ima po zakonu 18 plaćenih dana porodiljskog (ILO, 2012).

*Ova studija je pokazala da ogromna većina majki smatra da prava na materinstvo u Bosni i Hercegovini nisu dovoljno regulisana i da je status prosječne majke u BiH katastrofalан. Većina kantona u Federaciji BiH ne plaća dovoljno porodiljsko odsustvo (nema dvotrećinske norme garantovane poveljama Ujedinjenih naroda), te su česti slučajevi nerefundiranja ovih sredstava poslodavcima. Takođe, veoma zabrinjavajuća činjenica je da se velikom broju žena prilikom apliciranja za posao traži dokaz o trudnoći, to jest, izostanku iste i većina majki ima poteškoće na poslu zbog trudnoće i udruženih obaveza. Također, u Bosni i Hercegovini postoji jako slaba osviještenost očeva po pitanju prava na porodiljsko plaćeno odsustvo.*

## ZAKLJUČAK

Kada je u pitanju materinstvo, na globalnom nivou, a posebno u Bosni i Hercegovini, nastaju involutivne promjene, može se slobodno reći. U većini zemalja fertilitnost žena se smanjuje, kako zbog fizioloških promjena, tako i zbog promjene stila života i novih liberalnih struha. Feminizam je već u trećem talasu, sa sve većim zahtjevima koje stavlja pred čovječanstvo i institucije zemalja, broj brakova opada, broj razvoda raste i generalno tradicionalna porodica nestaje.

Feminizam u Bosni i Hercegovini je u svojim počecima, može se reći, jer su ratna dešavanja 90-ih prekinula praksu poštivanja žene tokom socijalizma i SFRJ. Međutim, feminizam i u Bosni i Hercegovini uzima sve više maha i ljudi, a tako i institucije, su svjesni potčinjenosti i ugorženosti žena. Nažalost dio muške populacije, prema nalazima ovog istraživanja, nije toga dovoljno svjestan. Žene trpe diskriminaciju na radnim mjestima i probleme zbog fiziološkog stanja trudnoće, a i status nasilja nad njima i nasilja u porodici nije baš sjajan.

Kada se analizira i teorijski i empirijski dio ovog rada, to jest, sekundarni i primarni podaci, može se reći:

- da je generalna hipoteza: ‘*Zaštita materinstva je jedno od temeljnih prava, te je zagarantirana svim ključnim univerzalnim dokumentima u oblasti ljudskih prava. Međutim neusaglašena zakonska regulativa u FBiH dovodi do različitog položaja, a ponekad i do potpunog izostanka ostvarivanja prava žena u kontekstu materinstva.*’ potvrđena i da žene zaista ispaštaju sa aspekta materinstva, ali i sa drugih aspekata,
- da je posebna hipoteza:
- ‘*Zakonska regulativa na nivotu FBiH nije jedinstvena niti usaglašena, te se ove razlike reflektiraju na jednaka prava i mogućnosti žena i materinstva*’ potvrđena, jer je analizom podataka utvrđeno da postoje drastične razlike između kantona Federacije BiH po pitanju prava žena na materinstvo,
- ‘*Žene su diskriminirane u pogledu ostvarivanja prava na rad, počev od samog zapošljavanja kao i drugih prava koja proizilaze iz radnog odnosa*’ potvrđena, jer značajan dio poslodavaca traži od žena potvrdu izostanka trudnoće prilikom zasnivanja radnog odnosa, a žene zbog trudnoće trpe negativne posljedice na radnom mjestu, iako, prema podacima ovog istraživanja, više žena je zaposleno nego muškaraca,

- “*Prava na ostvarivanje novčanih naknada porodilja ili izostaju ili su nejednake na nivou FBiH*” je potvrđena, jer zaista postoje velike razlike na teritoriji FBiH kada su u pitanju novčane naknade i trudnicama sa zaposlenjem i trudnicama i porodiljama bez posla,
- “*Samohrane majke su u većem riziku u vršenju materinstva*” je potvrđena, jer je ovo istraživanje pokazalo da majke trpe veći psihofizički stres tokom odgajanja i podizanja djece, posebno kada rade van kuće, a same naknade za nezaposlene majke koje ne rade su daleko od dovoljnih.

Generalno, feminizam nosi i pozitivne i negativne posljedice po društvo. Međutim, neosporna je činjenica da jako negativne pojave koje se tiču odnosa muškaraca, poslodavaca i društva u cjelini prema ženama počivaju na neravnoteži moći između muškarca i žene u društvenim grupama, počevši od porodice, radnog mesta i drugih nivoa socijalnog funkcionisanja. Nažalost, Bosna i Hercegovina ne prednjači po pitanju zaštite žena u porodici, na radnom mjestu i tokom trudnoće i materinstva.

## LITERATURA

1. "Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine", Službeni glasnik BiH, br. 59/2022, Sarajevo
2. "Zakon o radu", Službene novine Federacije BiH, br.: 26/16 i 89/18
3. "Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini", Službeni glasnik BiH, broj 102/09, Sarajevo
4. "Zakon o radu Republike Srpske", Službeni glasnik RS, br. 119/2021., Banjaluka, 2021. godina
5. "Zakon o zaštiti od nasilja u porodici", Sl. novine FBiH, br. 20/2013 i 75/2021, Sarajevo
6. Abbasi, M.I. (2015). Marxist Feminism in Alice Walker's Novels: The Temple of My Familiar,  
Meridian and The Color Purple. Islamabad: National University of Modern Languages
7. Adams, M., Bell, L A., Griffin, P. (2007). Teaching for diversity and social justice. New York: Routledge
8. Al-Gweirien, H. (2017). Virginia Woolf's representation of women. English Language and Literature Studies, 7(1)
9. Alterman, E. (2008). Why We're Liberals: A Political Handbook for Post-Bush America. New York: Viking Adult
10. Altick, R.D. (1973). The Weaker Sex. Victorian People and Ideas. New York: W.W. Norton & Company, Inc.
11. Androne, M. (2012). A Terminological Analysis of Feminist Ideology. Procedia - Social and Behavioural Sciences, 63
12. Appell, F. (2012). Victorian Ideals: The Influence of Society's Ideals on Victorian Relationships. Lebanon: McKendree University
13. Atkinson, T.G. (2000). Radical Feminism. In B. A. Crow (Ed.), Radical Feminism: A Documentary Reader. New York: NYU Press
14. Barroso, A. (2020). 61% of U.S. women say 'feminist' describes them well; many see feminism as empowering, polarizing. Washington: Pew Research Center
15. Barry, K. (1995). The Prostitution of Sexuality. New York: University Press

16. Bece, D. (2018). Povijesni prikaz obitelji kao odgojno-obrazovne zajednice. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Štrosmajera
17. Benhabib, S. (2007). Another Universalism: On the Unity and Diversity of Human Rights. Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association, 81(2)
18. Bilgin, S. (2020). Virginia Woolf and feminism. Available at URL:[https://www.academia.edu/43824010/Virginia\\_Woolf\\_and\\_Feminism](https://www.academia.edu/43824010/Virginia_Woolf_and_Feminism)Source accessed on the 30th of December 2022.
19. Blain, V., Clements, P., Grundy, I. (1990). The feminist companion to literature in English: women writers from the Middle Ages to the present. New Haven: Yale University Press
20. Bonney, J.F., Kelley, M.L., Levant, R.F. (1999). A model of fathers' behavioral involvement in child care in dual earner families. *Journal of Family Psychology*, 13
21. Braddock, B. (2021). Test of the American man. Available at URL:<https://amgreatness.com/2021/01/04/test-of-the-american-man>Source accessed on the 10th of March 2023.
22. Brajša, P. (2009). Brak i obitelj iz drugog kuta. Zagreb: Glas Koncila
23. Britannica. (n.d.a). American civil rights movement. Available at URL: <https://www.britannica.com/event/American-civil-rights-movement> Source accessed on the 12th of March 2023.
24. Britannica. (n.d.b). The second wave of feminism. Available at URL:<https://www.britannica.com/topic/feminism/The-second-wave-of-feminism>Source accessed on the 12th of March 2023.
25. Burnor, R. (2022). Ethical choices. Oxford: Oxford University Press
26. Chaplin, T., Hong, K., Berquist, J., Sinha, R. (2008). Gender Differences in Response to Emotional Stress: An Assessment Across Subjective, Behavioral, and Physiological Domains and Relations to Alcohol Craving. *Alcohol Clin Exp Res.*, 32(7)
27. Chotiner, I. (2022). Iranian Feminism and “All These Different Kinds of Veils”. New York: New Yorker
28. Ćorić, M., Mujezinović, J. (2008). Zlate li kako se zaštiti? (Nasilje nad ženama i djecom). Sarajevo: Kantonalna javna ustanova „Porodično savjetovalište“
29. Council of Europe. (1996). European social charter. Strasbourg: Council of Europe

30. Council of Europe. (2011). The Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Istanbul: Council of Europe
31. Delić, A. (2020). Uloga žena u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini u kontekstu postmodernističke feminističke i kulturološke teorije. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu
32. Di Stefano, C. (2014). Marxist feminism. The Encyclopedia of Political Thought
33. Dizdar, A. (2022). Otac na porodiljskom odsustvu. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar
34. Draganović, S., Šeta, Đ. (2012). I otac odgaja. Sarajevo: NAHLA
35. Durkalić, M. (2017). Dok žene u gradovima traže veća prava, žene u selima traže osnovna. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar
36. Echols, A. (1989). Daring to Be Bad: Radical Feminism in America, 1967–1975. Minneapolis: University of Minnesota Press
37. Emirhafizović, M. (2018). Kad demografska zima zakuca na vrata: Denatalitet i prirodna depopulacija u Bosni i Hercegovini. *Journal of Interdisciplinary Studies*, 5(1)
38. Erić, I. (2021). Za šest godina ubijeno 56 žena u BiH, a zakon ne prepoznaje femicid. Dostupno na URL: <https://n1info.ba/vijesti/za-sest-godina-ubijeno-56-zena-u-bih-a-zakon-ne-prepoznaje-femicid/> Source accessed on the 19th of March 2023.
39. Giddens, A. (2001). Sociology. Cambridge: Polity Press
40. Haradhan, M. (2022). An Overview on the Feminism and Its Categories. Chittagong: Premier University
41. Hooks, B. (2000). Feminism is for everybody: Passionate politics. Cambridge: South End Press
42. ILO. (2012). Maternity leave and related types of leave. Geneva: International Labour Organization
43. Jackson, M. (2010). Where's My Daddy? E s My Daddy? Effects of Fatherlessness on Women's Relational Communication. San Jose: San Jose State University
44. Kadale, P.G., Pandey, A.N., Raje, S.S. (2018). Challenges of working mothers: balancing motherhood and profession. *Int J Community Med Public Health.*, 5
45. Krook, C., Sorensen, A. (2012). Gender Communication Theories & Analyses: From Silence to Performance. New York: SAGE Publications
46. Lamb, M., Tamis-Lemonda, C.S. (2002). Te role of the father: Te role of the father in child development. New Jersey: Wiley and Sons Inc.

47. Lazić, N. (2020). Uticaj razvijenosti i socijalnog statusa na stope fertiliteta. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Štrosmajera
48. Leary, M. (2020). Do men and women have significant physical and mental differences? Available at URL: <https://www.wondriumental.com/do-men-and-women-have-significant-physical-and-mental-differences/> Source accessed on the 12th of March 2023.
49. Lindsey, E.W., Mize, J. (2001). Contextual differences in parent-child play: implications for gender role development. *Sex Roles*, 44
50. MEAI. (2018). Parallel society in Denmark. Kopenhagen: Ministry for economic affairs and the interior
51. Milić, V. (1988). Application of some bibliometric and prosopographic procedures in the study of the history of sociology. *Sociološki pregled*, 22(2)
52. Milinović, J. (2017). Liderke izbliza. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar
53. Oraić, D. (2005). Muška moderna i ženska postmoderna. Zagreb: Naklada Ljevak
54. OSCE. (2014). Specijalni izvještaj o stanju zaštite majke i materinstva na području Federacije BiH. Sarajevo: OSCE
55. The World Bank. (2020). Fertility rate, total (births per woman) - Bosnia and Herzegovina. Washington: The World Bank
56. Palepu, R. (2022). Evolution of Feminism Effects & Challenges. *Journal of Research in Humanities and Social Science*, 10(2)
57. Papa, R. (2017). Unit 1 Formative Feminisms. Block-5 Feminist Theories-eGyanKosh
58. Parlak, E. (2022). Argument broke out between Pakistani immigrants and Danes. Available at URL:<https://kimdeyir.com/argument-broke-out-between-pakistani-immigrants-and-danes/>Source accessed on the 18th of March 2022.
59. Rampton, M. (2015). Four Waves of Feminism. Forest Grove: Pacific University Oregon
60. Ritzau, S. (2022). Immigrant women give birth to fewer children than Danish women. Available at URL:<https://nyheder.tv2.dk/2022-02-21-indvandrerkvinder-foder-faerre-born-end-danske-kvinder>Source accessed on the 18th of March 2023.
61. Roberts, J. (2017). Women's work. *Distillations*, 3(1)
62. Rosemond, J. (2016). Why your kids should not be the most important people in your family. Available at URL:<https://www.stuff.co.nz/life-style/parenting/87930732/why-your-kids-should-not-be-the-most-important-people-in-your-family>Source accessed on the 14th of March 2023.

63. Rosenblum, G. (2018). The link between stepkids and divorce — and how you can beat the odds. Available at URL:<https://www.startribune.com/the-link-between-stepkids-and-divorce-and-how-you-can-beat-the-odds/471173503/>Source accessed on the 14th of March 2023.
64. Roser, M. (2017). Fertility Rate. Available at URL: <https://ourworldindata.org/fertility-rate> Source accessed on the 18th of March 2023.
65. Salihbegović, A. (2017). Feminizam u BiH: Treba rušiti muške privilegije. Sarajevo: DW
66. Santelices, M. et al. (2021). Does Maternal Mental Health and Maternal Stress Affect Preschoolers' Behavioral Symptoms? Children, 8(9)
67. Sharma, K. (2013). Gender and green governance. New Delhi: Oxford University Press
68. Shrage, L. (1994). Moral Dilemmas of Feminism: Prostitution, Adultery, and Abortion. New York: Routledge
69. Singh, P. (2020). Research trends in home science and extension. New Delhi: AkiNik Publications
70. Stevanović, M. (2000). Obiteljska pedagogija. Varaždinske Toplice: Tonimir
71. Sykes, B. (2005). Adam's curse - a future without men. New York: W.W. Norton & Company
72. Szentmartoni, M. (1984). Problemi suvremene obitelji. Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, 39(6)
73. Tanner, L. (2022). Trans kids' treatment can start younger, new guidelines say. Available at URL:<https://apnews.com/article/gender-transition-treatment-guidelines-9dbe54f670a3a0f5f2831c2bf14f9bbb>Source accessed on the 10th of March 2023.
74. Tomić-Koludrović, I. (2000). Ekonomski aspekti položaja žena u Hrvatskoj. Revija za socijalnu politiku
75. Tong, R. (2009). Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction. Charlotte: University of North Carolina
76. Tucić, N, Matić, G. (2002). O genima i ljudima. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju
77. Turčilo, L. i sar. (2015). Studija o mladima Bosna i Hercegovina 2018/2019. Sarajevo:  
Friedrich Ebert Stiftung
78. UN. (1948). Universal declaration of human rights. New York: United Nations

79. UN. (2006). Generalna skupština UN-a, Studije o svim oblicima nasilja nad ženama, izvještaj generalnog sekretara. Njujork: Ujedinjeni narodi
80. United Nations. (1952). Convention concerning the Revision of the Maternity Protection Convention (Revised). New York: United Nations
81. Yeung, W. J., Sandberg, J. F., Davis-Kean, P. E., Hofferth, S. L. (2001). Children's Time with Fathers in Intact Families. *Journal of Marriage and the Family*, 63
82. Zalta, E. (2014). The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Stanford: The Metaphysics Research Lab
83. Zhang, J. (2021). Viewing Environmental Issues from Ecofeminism-Ecofeminism Views in “The Story of One Hour”. Proceedings of the 2021 6th International Conference on Social Sciences and Economic Development

## **PRILOZI**

### **Prilog br. 1. Anketni upitnik za žene**

Poštovana,

Pred Vama se nalazi anketni upitnik koji se provodi u svrhu izrade magistarskog rada na temu „Prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava“. Anketni upitnik je anonimnog karaktera, a dobijeni rezultati će se koristiti isključivo za naučnu interpretaciju. Vaš odgovor iskazujete odabirom jednog od ponuđenih odgovora, dok je u zadnjem pitanju potrebno da izrazite svoje mišljenje. Učešće u istraživanju je dobrovoljno a prikupljeni podaci koristit će se isključivo u svrhu izrade magistarskog rada.

Unaprijed hvala na izdvojenom vremenu.

1. Godine života?

- a) 18-25
- b) 26-35
- c) 36-45
- d) 46-55
- e) 55+

2. Koliko djece imate?

- a) 1
- b) 2
- c) 3
- d) 3+

3. Da li smatrate da su prava žena na materinstvo regulisana u FBiH?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ne znam

4. Da li ste u radnom odnosu?

- a) Da
- b) Ne

5. Da li Vam je u toku razgovora za posao postavljeno pitanje o planiranju trudnoće?

- a) Da
- b) Ne

6. Da li Vam trudnoća/majčinstvo otežava napredovanje na poslu?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ne znam

7. Da li su Vam nakon povratka sa porodiljskog promijenili poziciju unutar firme?

- a) Da
- b) Ne
- c) Nisam bila u radnom odnosu

8. Da li Vam je u toku ili nakon trudnoće otkazan ugovor o radu?

- a) Da
- b) Ne
- c) Nisam bila u radnom odnosu

9. Da li ste primali naknadu umjesto plate za vrijeme odsustva s posla radi trudnoće, porođaja i njege djeteta?

- a) Da
- b) Ne
- c) Nisam bila u radnom odnosu

10. Da li ste primali novčanu pomoć za vrijeme trudnoće i porođaja (novčana pomoć za majku/ženu koja nije u radnom odnosu)?

- a) Da
- b) Ne
- c) Bila sam u radnom odnosu

11. Da li primate/ili ste primali dječiji dodatak?

- a) Da
- b) Ne

12. Da li primate/ili ste primali jednokratnu pomoć za opremu novorođenog djeteta?

- a) Da
- b) Ne

13. Da li primate/ili ste primali pomoć u prehrani djeteta do šest mjeseci i dodatnu ishranu za majke- dojilje?

- a) Da
- b) Ne

14. Da li smatrate da žene teže pronalaze posao zbog svoje tradicionalne uloge?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ne znam

15. Kako se po vašem mišljenju može poboljšati i zaštiti položaj žena majki/porodilja u FBiH?

## **Prilog br. 2. Anketni upitnik za muškarce**

Poštovani,

Pred Vama se nalazi anketni upitnik koji se provodi u svrhu izrade magistarskog rada na temu „Prava žena na materinstvo u kontekstu ljudskih prava“. Anketni upitnik je anonimnog karaktera, a dobijeni rezultati će se koristiti isključivo za naučnu interpretaciju. Vaš odgovor iskazujete odabirom jednog od ponuđenih odgovora. Učešće u istraživanju je dobrovoljno a prikupljeni podaci koristit će se isključivo u svrhu izrade magistarskog rada.

Unaprijed hvala na izdvojenom vremenu.

1. Godine života?

- a) 18-25
- b) 26-35
- c) 36-45
- d) 46-55
- e) 55+

2. Koliko djece imate?

- a) 1
- b) 2
- c) 3
- d) 3+

3. Da li smatrate da su prava žena na materinstvo regulisana u FBiH?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ne znam

4. Da li ste u radnom odnosu?

- a) Da
- b) Ne

5. Da li ste upoznati sa činjenicom da i otac djeteta ima pravo na porodiljsko odsustvo?
- a) Da
  - b) Ne
  - c) Djelimično
6. Da li biste Vi, kao otac djeteta/djece, iskoristili porodiljsko odsustvo koje Vam o zakonu pripada?
- a) Da
  - b) Ne
  - c) Možda
7. Da li smatrate da su žene u Bosni i Hercegovini marginalizirane u odnosu na muškarce?
- a) Da
  - b) Ne
  - c) Možda
8. U kojoj mjeri osuđujete nasilje nad ženama i nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini?
- a) Mislim da to nije problem
  - b) Mislim da problem postoji, ali nije toliko značajan
  - c) Nasilje nad ženama i u porodici je veliki problem države i društva
  - d) Nasilje nad ženama i u porodici je jedan od gorućih problema Bosne i Hercegovine
9. U kolikoj mjeri podržavate feminizam u Bosni i Hercegovini?
- a) Nikako
  - b) Malo
  - c) Umjereno
  - d) Prilično
  - e) Jako mnogo